

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1909-1929

Πτυχιακή εργασία
της ΣΟΦΙΑΣ ΖΟΥΖΟΥΛΑ

ΑΜ 1857

Υπό την εποπτεία
κ. Γεωργίου Κοκκώνη

Άρτα
Μάιος 2018

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν.2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την συγγραφή της περιλαμβάνονται στην βιβλιογραφία.

Ζούζουλα Σοφία

Υπογραφή

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή	1
Πρόλογος.....	2
Κεφάλαιο 1 - Το δημοτικό τραγούδι στην Ελλάδα(1909-1929).....	8
1.1 Άσματα	10
1.1.1 Κατηγοριοποίηση ασμάτων.....	12
1.1.2 Βυζαντινά – ακριτικά άσματα.....	16
1.1.3 Κυπριακά άσματα.....	18
1.1.4 Κρητικά άσματα.....	20
1.1.5 Ηπειρώτικα άσματα.....	22
1.1.6 Πελοποννησιακά άσματα.....	24
1.1.7 Μακεδονικά άσματα.....	27
1.1.8 Θρακιώτικα άσματα.....	27
1.1.9 Στερεοελλαδίτικα άσματα.....	28
1.1.10 Επτανήσιακά άσματα.....	28
1.1.11 Αιγαιοπελαγίτικα άσματα.....	29
1.1.12 Ποντιακά άσματα.....	31
1.1.13 Αλβανικά άσματα.....	32
1.1.14 Βουλγαρικά άσματα.....	33
1.2 Μοιρολόγια.....	34
1.3 Κάλαντα.....	39
1.4 Δίστιχα.....	42
Κεφάλαιο 2 - Ήθη – έθιμα και δημοτικό τραγούδι	49
Κεφάλαιο 3- Πολιτιστικές εκδηλώσεις και δημοτικό τραγούδι.....	54
3.1 Πανηγύρια.....	54
3.2 Δεισιδαιμονία και τελετουργία.....	57
3.3 Εορτές	58
Συμπεράσματα.....	60
Βιβλιογραφία.....	64

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της φοίτησής μου στο τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής μουσικής, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας στο ΤΕΙ Ηπείρου.

Το σύνολο της εργασίας αποτελεί μια αποδελτίωση των 10 πρώτων τόμων του μουσικού περιοδικού *Λαογραφία*. Τα στοιχεία που συνάγονται από την αποδελτίωση παρέχουν πληθώρα πληροφοριών για τα μουσικά δρώμενα στη χώρα μας κατά την εικοσαετία 1909-1929, κατά την οποία παρατηρείται μια ριζική αναδιάρθρωση στην εγχώρια μουσική σκηνή λόγω της εμφάνισης της δισκογραφίας.

Βασικό κριτήριο στην ιδέα μιας τέτοιας μελέτης αποτέλεσε το έντονο ενδιαφέρον μου για την ιδιαίτερη μουσικοχορευτική παράδοση του τόπου μας. Ανέκαθεν η αίγλη που προξενούσε το δημοτικό τραγούδι μου κέντριζε το ενδιαφέρον και με παρακινούσε να ασχοληθώ διεξοδικότερα με το συγκεκριμένο είδος μουσικής. Το δημοτικό τραγούδι, λοιπόν, υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας που συνετέλεσε σε αυτή μου την ενασχόληση.

Γενικότερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω σε όλους ανεξαιρέτως τους καθηγητές του τμήματος για τις ευρύτερες γνώσεις που μου παρείχαν πάνω στον τομέα της μουσικής, αλλά και για την άριστη και αгаστή συνεργασία τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέπων καθηγητή μου Δρ. Κοκκώνη Γεώργιο, ο οποίος ήταν πάντα εκεί για μένα όποτε τον χρειαζόμουν, κατευθύνοντας και υποστηρίζοντάς με όλο το διάστημα εκπόνησης της εργασίας μου. Αισθάνομαι την ανάγκη να τον ευχαριστήσω για τις εξειδικευμένες γνώσεις που μου παρείχε, για το αμείωτο ενδιαφέρον του να με βοηθήσει και να με καθοδηγήσει, για τις καίριες και ουσιώδεις παρεμβάσεις του που με διευκόλυναν στην ταξινόμηση της σκέψης μου και του μετέπειτα υλικού μου, αλλά κυρίως για την αμέριστη συμπαράσταση και εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου.

Τέλος, οφείλω να αποδώσω ένα μεγάλο ευχαριστώ τόσο στην οικογένειά μου για τη συνολική προσφορά τους και την ανιδιοτελή αγάπη τους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου όσο και στους φίλους μου για τη στήριξή τους και για τις πολύτιμες συμβουλές που μου έδωσαν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία επιχειρεί την αναλυτική αποδελτίωση των 10 πρώτων τόμων του μουσικού περιοδικού *Λαογραφία*, με σκοπό την αρτιότερη προσέγγιση της μουσικής και λαογραφικής κίνησης στην Ελλάδα κατά την περίοδο των ετών 1909-1929.

Εκείνη την περίοδο στην πνευματική ζωή της χώρας επικρατούσε η τάση να εμφανίζονται κατά καιρούς διάφορα έντυπα που φιλοξενούσαν στις σελίδες τους νέα μουσικά πρότυπα, καθιστώντας τα με αυτό τον τρόπο περισσότερο εύληπτα στο ελληνικό κοινό. Μουσικά βιβλία ή «φυλλάδες» γραμμένες από τους ίδιους τους συνθέτες ή τους κριτικούς τέχνης λειτουργούν ως μουσικά εγχειρίδια και επεξηγούν τη μουσική καινοτομία. Εφημερίδες εβδομαδιαίες ή μηνιαίες παρουσιάζουν συλλογές νέων τραγουδιών, τα οποία αμέσως γίνονται αποδεκτά από το ελληνικό κοινό. Σε αυτές τις φυλλάδες υπήρχε η συνήθεια να αρθρογραφούν άνθρωποι με σημαντική πνευματική γνώση και να διατυπώνουν κρίσεις και εκφράσεις για συλλογικά ζητήματα που ενδιέφεραν την κοινή γνώμη.

Ωστόσο, ο τύπος εκείνης της περιόδου ταυτίζονταν κυρίως με τον περιοδικό τύπο. Με δεδομένο το γεγονός πως τα μουσικά δρώμενα της περιόδου υπήρξαν ένα καίριο και ουσιώδες ζήτημα, έκαναν την εμφάνισή τους περιοδικά με αμιγώς μουσικό χαρακτήρα που προσέφεραν ενημέρωση για τις επικείμενες εξελίξεις στη μουσική σκηνή. Τα περιοδικά αυτά, πολλά τον αριθμό, ήταν ευρέως αποδεκτά από τον απλό κόσμο, καθώς απέκτησαν φανατικούς αναγνώστες που φιλοδοξούσαν να συναντήσουν τις νέες μουσικές παραδόσεις. Από αυτά ξεχωρίζουν η *Μουσική Ζωή*, η *Λαογραφία*, η *Φόρμιγξ*, τα *Παναθήναια*, ο *Νέος Ελληνομνημών* και πολλά άλλα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Καίτη Ρωμανού στη μελέτη της «*Εθνικής Μουσικής Περίληψις 1901-1912 - Ελληνικά μουσικά περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής*», τα περιοδικά αυτά έπαιξαν σημαντικό ρόλο για τη κατανόηση του έντεχνου ελληνικού μουσικού πολιτισμού ως μέρος του ευρύτερου Δυτικού πολιτισμού. Το κύριο χαρακτηριστικό όλων ήταν πως πραγματεύονταν πρωτοποριακά μουσικά ζητήματα, όπως τη σημασία της μουσικής στην πολιτισμική ζωή του τόπου, την ιδιαίτερη σχέση της με την ελληνική κοινωνία, την αντιμετώπιση και αφομοίωσή της από το απαιτητικό ελληνικό κοινό, τις επιδράσεις που δέχθηκε από τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αλλά και τη συνολική αξιολόγηση και προσφορά της στη χώρα μας.

Από όλα αυτά, η συγκεκριμένη εργασία ασχολείται με την παρουσία του περιοδικού *Λαογραφία* στα πνευματικά ζητήματα του τόπου. Το περιοδικό *Λαογραφία – Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* αποτελεί επίσημο επιστημονικό όργανο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας. Κατέχει ξεχωριστή θέση ανάμεσα στον περιοδικό τύπο της εποχής τόσο λόγω της ποικιλίας που παρουσιάζει πάνω σε μουσικοχορευτικά ζητήματα όσο και λόγω του λαογραφικού και πολιτισμικού πλούτου που κατακλύζει τις σελίδες του. Στις ανακοινώσεις του περιοδικού αναφέρεται από τον Ν. Γ. Πολίτη πως το περιοδικό εκδόθηκε για πρώτη φορά το έτος 1909 στην Κωνσταντινούπολη υπό τη διεύθυνση του κ. Γεωργίου Παχτίκου. Χαρακτηριστικό είναι πως το περιοδικό συνεχίζει να κυκλοφορεί μέχρι σήμερα, αριθμώντας 43 τόμους. Κάθε νέος τόμος εκδίδεται αφού παρέλθει χρονικά περίπου μία διετία από την έκδοση του προηγούμενου.

Η εργασία εστιάζει στους πρώτους 10 τόμους του περιοδικού που καλύπτουν ένα χρονικό διάστημα 20 ετών (1909-1929), κατά το οποίο σημειώθηκαν μεγάλες αλλαγές στα μουσικά και πολιτισμικά ζητήματα της χώρας. Συνεπώς, είναι ξεκάθαρο πως οι σελίδες του περιοδικού παρουσιάζουν έντονο μουσικό και λαογραφικό ενδιαφέρον. Από μουσικής άποψης, στο περιοδικό καταγράφονται προσπάθειες για εθνική μουσική δημιουργία, για μουσική διαπαιδαγώγηση του κοινού, αλλά και για ευρεία ενημέρωση πάνω σε γενικότερα μουσικά ζητήματα. Υπό το πρίσμα της λαογραφίας, τα έργα που καταγράφονται στο περιοδικό διανθίζονται με ποικίλες λαογραφικές και πολιτισμικές παρατηρήσεις που προσδίδουν νέο ενδιαφέρον στην προσέγγιση του περιοδικού. Και αυτό γιατί στις σελίδες της *Λαογραφίας* έχουν φιλοξενηθεί μελέτες που προέρχονται από όλους σχεδόν τους μεγάλους Έλληνες λαογράφους, οι οποίες αναφέρονται σε ζητήματα θεωρητικού προβληματισμού, σε διάφορες μεθοδολογικές προσεγγίσεις, αλλά και σε συσσώρευση ποικίλου λαογραφικού υλικού από πολλές περιοχές της Ελλάδας.

Γενικά, η *Λαογραφία* αποτέλεσε ένα χρήσιμο εγχειρίδιο που προσέφερε στο κοινό άμεση ενημέρωση για μουσικά και λαογραφικά ζητήματα. Επρόκειτο για ένα περιοδικό ιδιαίτερα αγαπητό στους αναγνώστες, μολονότι συχνά πραγματεύονταν πιο εξειδικευμένα ζητήματα που δεν αφομοιώνονταν άμεσα από το ευρύ κοινό. Ωστόσο, εκείνο που είχε ιδιαίτερη σημασία ήταν η ευκολία με την οποία διοχέτευε στους αναγνώστες του τα σύνθετα ζητήματα που συνεχώς ανέκυπταν. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ποικίλων αποχρώσεων ύφος του περιοδικού, στο οποίο συνέγραφαν από κοινού άνθρωποι που εντάσσονταν και αντιπροσώπευαν όλα τα κοινωνικά στρώματα της εποχής. Δηλαδή, η συντακτική του ομάδα συναπαρτιζόταν από ανθρώπους κάθε είδους που έγραφαν για να ικανοποιήσουν τις γνωστικές ανησυχίες των ανθρώπων στους οποίους απευθύνονταν.

Μέσα στην πληθώρα συντακτών του εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει φιλόλογους, μουσικούς, λαογράφους, φοιτητές ή απλούς ανθρώπους που φιλοδοξούσαν να μοιραστούν με το ευρύ κοινό όποια γνώση διέθεταν. Πάντως, είναι έκδηλο πως το περιοδικό απευθύνεται πρωτίστως σε άτομα που προέρχονται από την αστική τάξη, τα οποία διέθεταν μια πιο εξειδικευμένη γνώση πάνω στα ευαίσθητα μουσικά - λαογραφικά ζητήματα, και δευτερευόντως σε απλούς ανθρώπους που φιλοδοξούσαν να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους εντρυφώντας σε τέτοια ζητήματα.

Η εξοικείωση του μέσου αναγνώστη με το περιοδικό συνίστατο μια γενικότερη καλλιέργεια των μουσικών και λαογραφικών του γνώσεων, αλλά και μια πιο αισθητική προσέγγιση της πραγματικότητας, αφού ερχόταν σε επαφή με όλες σχεδόν τις καλές τέχνες. Με αυτό τον τρόπο η τέχνη γινόταν αυτομάτως τμήμα της ζωής των ανθρώπων, οι οποίοι διαμόρφωναν μια πιο ολοκληρωμένη προσωπικότητα, με κυριότερα χαρακτηριστικά τον πολυδιάστατο ψυχισμό και την καλλιέργεια του νου. Μάλιστα, το στοιχείο αυτό εντάθηκε τα επόμενα χρόνια, καθώς στα μελετήματα του περιοδικού γίνεται πλέον έκδηλη μια περισσότερο θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση της επιστήμης λόγω της ανανέωσης των θεματολογικών αξόνων της, αλλά και της διεπιστημονικής συνεργασίας της με τις καλές τέχνες.

Εξέχουσα θέση στην ιεραρχία του περιοδικού κατείχε ο Ν. Γ. Πολίτης, ο πρόδρομος της επιστήμης της λαογραφίας στην Ελλάδα. Ο Πολίτης, διακεκριμένος ακαδημαϊκός με πολυσχιδή προσωπικότητα και έντονη δράση στο πνευματικό γίγνεσθαι της χώρας, ίδρυσε το 1908 την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, ενώ το 1909 ξεκίνησε τη συστηματική έκδοση του περιοδικού *Λαογραφία* και το 1918 ίδρυσε το Λαογραφικό Αρχείο. Ο Πολίτης, κατά τα πρώτα χρόνια έκδοσης του περιοδικού, μεσουρανούσε στα ζητήματα της *Λαογραφίας*, έχοντας την κύρια επίβλεψη των θεμάτων. Ο χαρακτήρας του περιοδικού, μέχρι το 1921, ήταν βασισμένος στις λογοτεχνικές προτιμήσεις του Πολίτη, ο οποίος επιδίδονταν σε εξαιρετες μουσικές καταγραφές και αναλύσεις κειμένων και ασμάτων που είχαν έντονο λαογραφικό χρώμα. Ωστόσο, ο 8^{ος} τόμος του περιοδικού σηματοδοτεί μια τομή στα θέματά του, καθώς για πρώτη φορά δεν αποτυπώνεται καμία μουσική καταγραφή, γεγονός που ενδεχομένως να οφείλεται στο θάνατο του Πολίτη. Ο μέχρι πρότινος εύθυμος χαρακτήρας του περιοδικού δίνει τη θέση του σε ένα πένθιμο και πιο ψυχρό τόνο που διατρέχει όλες τις σελίδες του τόμου και προδίδει την αλλαγή νοοτροπίας στην παρουσίαση των προσφιλών κειμένων. Αναφορά σε αυτό το γεγονός γίνεται ήδη στο τέλος του προηγούμενου τόμου. Η αλλαγή αυτή, σε συνδυασμό με τις σημαντικές ιστορικές συγκυρίες που έλαβαν χώρα στον ευρωπαϊκό χώρο εκείνη την

περίοδο (Μικρασιατική καταστροφή, τέλος Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου κ.λπ.) μετέβαλαν σταδιακά και το χαρακτήρα του περιοδικού. Η ροπή αυτή συνεχίζει να εντείνεται σε μεγάλο βαθμό τα επόμενα χρόνια λόγω της αυξανόμενης τάσης εξευρωπαϊσμού της *Λαογραφίας* που ενσαρκώνεται μέσω της ανταλλαγής πολλών λαογραφικών, εθνολογικών και ανθρωπολογικών στοιχείων με περιοδικά και πανεπιστημιακά ιδρύματα του εξωτερικού.

Βέβαια, η συντακτική ομάδα του περιοδικού δεν είχε να επιδείξει μόνο την προσωπικότητα του Πολίτη, καθώς για τη συγγραφή των άρθρων εργάστηκαν κατά καιρούς από κοινού πολλές σημαντικές φιγούρες της εποχής. Από αυτές ξεχωρίζουμε τον Στίλωνα Κυριακίδη, τον εισηγητή της *ιστορικής μεθόδου* στην ελληνική λαογραφία, ο οποίος προέβη σε εξαιρετικές λαογραφικές παρατηρήσεις που αφορούσαν διάφορες περιοχές του ελληνισμού, τον Π. Σεφερλή, τον Α. Παπαδόπουλο – Κεραμεύς, την Χρ. Παντελίδου που ασχολήθηκε με τα ιδιαίτερα άσματα που συναντώνται στο νησί της Κύπρου, τον Ξ. Φαρμακίδη, τον Χ. Δουκάκη που κατέγραφε άσματα από την περιοχή της Πελοποννήσου, τον Ε. Παππαμιχαήλ, τον Α. Διαμανταρά που ασχολείται με τη νησιώτικη ασματογραφία, τον Γ. Κανδηλάπη, τον Κ. Σωτηρίου που διατυπώνει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις πάνω στα αλβανικά άσματα, τον Γ. Μανολάκο που κατέγραψε πληθώρα μοιρολογιών, τον Φαίδωνα Κουκουλέ που παρέχει σημαντικές γνώσεις πάνω σε λαογραφικά και πολιτιστικά δρώμενα, αλλά και τη Μαλβίνα Σαλβάνου, μία από τις κυριότερες αρθρογράφους του περιοδικού στη μετά Πολίτη εποχή, η οποία παρουσιάζει την έξοχη συλλογή «Τραγούδια, μοιρολόγια και Λαζαρικά» που ολοκληρώνεται σε τρεις τόμους (7^{ος}, 9^{ος} και 10^{ος}).

Είναι φανερό, λοιπόν, πως η συνέργια όλων αυτών των σημαντικών ανθρώπων αποτέλεσε το στοιχείο εκείνο που συνετέλεσε στη διαμόρφωση του ξεχωριστού ύφους και της εκλεπτυσμένης ποιότητας των άρθρων του περιοδικού. Ιδιαίτερης σημασίας είναι και το γεγονός πως κατά τα νεότερα χρόνια έκδοσης της *Λαογραφίας*, πέρα από την ικανότατη συντακτική ομάδα, το περιοδικό διαθέτει και ολιγομελή συντακτική επιτροπή, η οποία κρίνει κατά πόσον τα υποβαλλόμενα άρθρα πληρούν τις προϋποθέσεις ώστε να δημοσιευθούν στο περιοδικό.

Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, το σχεδιάγραμμά της επιτάσσει η μελέτη να πραγματεύεται σε πρώτο επίπεδο την ανάπτυξη του δημοτικού τραγουδιού στις διάφορες μορφές του ανά τους τόπους της Ελλάδας, ενώ σε δεύτερο επίπεδο να ασχολείται με την αλληλεπίδραση που αυτό έχει με την ελληνική κοινωνία και με τους ανθρώπους της. Η συνολική εργασία προκύπτει ως αποτέλεσμα της μελέτης και αξιοποίησης των πολύ

σημαντικών άρθρων της *Λαογραφίας*, αλλά και επιμέρους αναγνώσεων και δημοσιευμάτων που επιτρέπουν την αρτιότερη προσέγγιση των συνθηκών και τάσεων που υφίσταντο στην Ελλάδα εκείνη την εποχή.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια, από τα οποία το καθένα ξεχωριστά παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τα μουσικά δρώμενα εκείνης της εποχής. Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο *Το δημοτικό τραγούδι στην Ελλάδα (1909-1929)*, επικεντρώνεται στη δεσπόζουσα παρουσία του δημοτικού τραγουδιού στη μουσική των Ελλήνων. Επιγραμματικά, το κεφάλαιο ξεκινά με την παρουσίαση όλων εκείνων των συνθηκών που προλείαναν το έδαφος για την επικράτηση του δημοτικού τραγουδιού, ενώ ακολουθεί μια κατηγοριοποίηση στα κυριότερα είδη του που συναντώνται στα άρθρα του περιοδικού, η οποία βασίζεται τόσο σε στοιχεία περιεχομένου όσο και σε γεωγραφικά κριτήρια. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια σειρά προτάσεων που διατυπώνονται στη *Λαογραφία* για την ανάγκη περισυλλογής και διάσωσης τέτοιων τραγουδιών που αντιμετωπίζονται ως στοιχεία πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά και με μια διαπίστωση για την υψηλή ποιότητα αυτών των τραγουδιών που είναι ευρέως διαδεδομένα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας. Εμφανώς, λοιπόν, το πρώτο κεφάλαιο εμμένει στην παρουσίαση δημοτικών τραγουδιών σε επίπεδο θεωρίας. Αντιθέτως, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει στα επόμενα δύο κεφάλαια, τα οποία είναι μικρότερα σε έκταση.

Σε αυτά τα κεφάλαια αποτυπώνεται ο αντίκτυπος που έχει η δημοτική μουσική στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, ενώ παρουσιάζεται χειροπιαστά και η αλληλεπίδραση των δημοτικών τραγουδιών με την κοινωνία της εποχής. Δηλαδή, τα επόμενα δύο κεφάλαια έχουν περισσότερο πρακτικό χαρακτήρα, καθώς διαφαίνεται η ενεργητική παρουσία του δημοτικού τραγουδιού στην καθημερινή ζωή. Ειδικότερα, το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο *Ήθη – έθιμα και δημοτικό τραγούδι*, ασχολείται με την εφαρμογή της μουσικής στα διάφορα ήθη και έθιμα της χώρας μας, παίρνοντας ως έξοχο παράδειγμα το μυστήριο του γάμου, που λαμβάνει διάφορες μορφές ανά τις περιοχές της επικράτειας. Όσον αφορά το τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο *Πολιτιστικές εκδηλώσεις και δημοτικό τραγούδι*, σε αυτό παρουσιάζονται τα κατά τόπους πανηγύρια και οι εορταστικές εκδηλώσεις στις οποίες υπάρχει έντονη η παρουσία του χορού και του δημοτικού τραγουδιού.

Τέλος, η παρούσα μελέτη ολοκληρώνεται με την παράθεση μιας σειράς συμπερασμάτων – παρατηρήσεων πάνω στους 10 πρώτους τόμους του περιοδικού. Οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις, τις οποίες υπέβαλα, σχετίζονται με τη σημασία των άρθρων που ενυπάρχουν στο περιοδικό, τη λειτουργία τους, τον αντίκτυπό τους στην καθημερινή

ζωή των αναγνωστών, αλλά και με τη συγγραφική δράση της πλειονότητας των συντακτών που αρθρογραφούν στη *Λαογραφία*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Το δημοτικό τραγούδι στην Ελλάδα(1909-1929)

Ο 20^{ος} αιώνας, ήδη από τα πρώτα χρόνια του, σηματοδοτεί μια σειρά από εξελίξεις και μείζονες αλλαγές σε όλο το παγκόσμιο στερέωμα. Οι ρηξικέλευθες εφευρέσεις των επιστημόνων, οι μεγάλες κοινωνικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν ως απόρροια των δύο παγκοσμίων πολέμων, η εδραίωση προοδευτικών ιδεών και αντιλήψεων στο μυαλό των ανθρώπων, αλλά και η διαρκής πάλη με το παρελθόν και τις παλιές συνήθειες επηρέασαν βαθύτατα όλες τις μορφές τέχνης. Εύλογα, λοιπόν, οι νέες τάσεις είχαν τεράστιο αντίκτυπο και στη μουσική.

Σύμφωνα με τον EricSalzman¹, η μουσική του 20^{ου} αιώνα παρουσιάζει μια μαχητική διάθεση που προσιδιάζει άψογα στο ευρύτερο κλίμα της εποχής. Αυτή η επαναστατική ανανέωση της μουσικής κλίμακας συνίσταται στις ανατρεπτικές μεταβολές που συμβαίνουν στις έννοιες της τονικότητας, της αρμονίας, του ρυθμού, της έκφρασης και του ύφους, αλλά κυρίως στη μορφή επικοινωνίας της μουσικής με το κοινό. Η μουσική πλέον αποκτά νέες κατευθυντήριες γραμμές, υπηρετώντας αποκλειστικά τον άνθρωπο και τη ζωή του.

Είναι ξεκάθαρο πια πως ο νέος τύπος συνθέτη απεχθάνεται την υπερβολή του πάθους, τις συναισθηματικές διαχύσεις, τη ρητορεία και τον στόμφο που χαρακτήριζαν τη μουσική δημιουργία παλαιότερων χρόνων, και ιδίως του 19^{ου} αιώνα, όπου δέσποζαν ανεξέλεγκτα ο ρομαντισμός και ο λυρισμός στα μουσικά έργα. Η μουσική του αποκτά καινούργιο νόημα, καθώς απώτερος σκοπός της είναι να εκφράζει τον σύγχρονο άνθρωπο, τους προβληματισμούς και τις αγωνίες του. Με αυτό τον τρόπο θα είναι και η ίδια συνεπής στον ρυθμό εξέλιξης της εποχής, δημιουργώντας τα δικά της εκφραστικά μέσα και αξιοποιώντας ολόένα και περισσότερο τα επιτεύγματα του υλικοτεχνικού πολιτισμού.²

Στην Ελλάδα η τάση αυτή ενσαρκώνεται μέσω της προσπάθειας για δημιουργία μιας αμιγώς ελληνικής τέχνης, που θα αντλεί το υλικό της από την προφορική παράδοση, ώστε να ικανοποιήσει τα ιδιαίτερα ψυχοσυναισθηματικά φορτία και τους προβληματισμούς ενός λαού που διακρίνεται για την αναπτυγμένη συναισθηματικότητά του και για τις ιδιαίτερες υποκειμενικές διαθέσεις του. Τέτοιες συναισθηματικές διαθέσεις που κατά κανόνα επηρεάζουν το λόγο και τη μουσική κάνουν την εμφάνισή τους σε

¹Βλ. Τημονογραφία του Eric Salzman, “*Twentieth – Century Music*”, 1967.

²Βλ. William W. Austin, “*Music in the Twentieth Century, from Debussy Through Stravinsky*”, 1966.

εξελιγμένες αγροτικές κοινωνίες, όπου το τραγούδι δεν έχει χάσει τον ομαδικό λειτουργικό του χαρακτήρα, αφού οι κοινωνίες αυτές παραμένουν ακόμα κλειστές, δίχως να έχουν μπει στην τροχιά αστικοποίησής τους.³Εύλογα, λοιπόν, αυτή η απρόσωπη ποιητική και μουσική σύνθεση καλείται δημοτικό τραγούδι. Κύριο χαρακτηριστικό της δημοτικής ποίησης καθίσταται ο ομαδικός χαρακτήρας των τραγουδιών, όπου ο δημιουργός αναλαμβάνει να μετουσιώσει το πνεύμα της κοινότητας σε έντεχνο άσμα, αναπλάθοντας και αναπροσαρμόζοντας την παράδοση σε μια έντεχνη μορφή που εν συνεχεία άδεται από το σύνολο της κοινότητας που αναζητά την έκφραση της πλήρους ιδιοσυγκρασίας της.⁴

Ο ομαδικός αυτός χαρακτήρας των δημοτικών τραγουδιών επισημάνθηκε έντονα και από τον Ν. Γ. Πολίτη. Το 1909, σε άρθρο του⁵, που φιλοξενείται στον Α΄ Τόμο της *Λαογραφίας*, προχωρά σε μια γενικότερη επισκόπηση των κυριότερων δημοτικών τραγουδιών που καταγράφονται στις σελίδες του περιοδικού. Υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία που έχει το άσμαστο μουσικό στερέωμα, παραθέτοντας, μάλιστα, ορισμένα υποείδη του (λυρικά-ερωτικά άσματα, θρησκευτικά άσματα, πατριωτικά-κλέφτικα άσματα, σατιρικά άσματα, περιγελαστικά άσματα), ενώ δεν παραλείπει να τονίσει και το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα παιδικά άσματα⁶, αλλά και τα άσματα της εργατιάς.⁷ Εν

³Βλ. Μ. Δ. Μιρασγέζη, «Εισαγωγή στο δημοτικό τραγούδι, Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι», Τόμος Γ΄, Πάτρα 2002, σελ. 154-156.

⁴Βλ. Δ. Σ. Λουκάτος, «Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία (γ' έκδ.)», Αθήνα 1985.

⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α΄, Αθήνα 1909, «Τάμνημειά τοῦ λόγου», σελ.10-11.

⁶Στη *Λαογραφία* εντοπίζουμε δύο πολύ σημαντικές συλλογές παιδικών ασμάτων. Η πρώτη φέρει τον τίτλο «Παιδικά βαυκαλήματα» και έχει συλλεχθεί από τον Π. Δ. Σεφερλή. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας καταγράφει 8 βαυκαλήματα από την περιοχή της Αίγινας, 13 από την περιοχή του Άργους και 1 από την περιοχή της Κυνουρίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ΄, Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Παιδικά βαυκαλήματα», σελ.491-494. Η δεύτερη φέρει τον τίτλο «Στίχοι παιδικοί» και έχει καταγραφεί από τον Π. Σπανδωνίδη. Σε αυτή, ο Σπανδωνίδης καταγράφει παιδικούς στίχους που παρουσιάζονται γενικότερα σε όλο τον ελλαδικό χώρο, δίνοντας, ωστόσο, ιδιαίτερη έμφαση στους στίχους που προέρχονται από την περιοχή της Μακεδονίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ΄, Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Στίχοι παιδικοί», σελ.494.

⁷Οι Γ. Π. Χρόνης, Σ. Δ. Σταματιάδης, Τ. Ε. Ροδίτης και Π. Δ. Μουτσάτσος παρουσιάζουν στις σελίδες της *Λαογραφίας* 18 εργατικά άσματα προερχόμενα από την περιοχή της Αίγινας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ΄, Αθήνα 1921-1925, «Σύμμικτα – ΆσματαεργατικάΑίγινης», σελ.551-553.

συνεχεία, ασχολείται με επιμέρους κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών, αναφέροντας τα μοιρολόγια, τα κάλαντα, τα λιανοτράγουδα, τα δίστιχα, τις μαντινάδες, τα αινίγματα, τα ανέκδοτα, τα παραμύθια, τις παροιμίες, τα νανουρίσματα⁸, και γενικότερα διάφορες μουσικές που έχουν σχέση με λαϊκές δοξασίες και παραδόσεις του λαού μας. Με αυτό τον τρόπο επισημαίνει την εξάρτηση της μουσικής από την κοινωνία και το περιβάλλον ζωής των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι πως ο ίδιος ο Πολίτης στο άρθρο αντιμετωπίζει το σύνολο των μουσικών ειδών που πραγματεύεται ως διασωθέντα αρχεία κληρονομιάς του λόγου.

Τα άρθρα του περιοδικού αποκαλύπτουν με εξαιρετική σαφήνεια και λεπτομέρεια αυτή τη διάκριση των δημοτικών τραγουδιών, αφού σχεδόν κάθε άρθρο αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη κατηγορία. Ειδικότερα, συναντούμε άρθρα σχετικά με τα άσματα, άρθρα που παρουσιάζουν διάφορα μοιρολόγια, άρθρα που σχετίζονται με τα κατά τόπους κάλαντα κ.α. Η συγκριτική απεικόνιση αυτών των μουσικών ειδών που γίνεται αντιληπτή στην πλειονότητα των άρθρων αναδεικνύει και την εξελικτική πορεία που έχει κάθε μουσικό είδος όσο περνούν τα χρόνια.

1.1. Άσματα

Τα λεγόμενα άσματα αποτελούν στην ουσία τραγούδια ή ύμνους που συντίθενται και άδονται σε διάφορες περιστάσεις της κοινωνικής ζωής. Η λέξη άσμα έχει μακρά παρουσία στο μουσικό και στο λογοτεχνικό στερέωμα, ήδη από τα παλαιά χρόνια. Στην αρχαία Ελλάδα, χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει μια καλαίσθητη μουσική σύνθεση ή μια λυρική ωδή που στόχο είχε να διεγείρει το συναίσθημα των ακροατών και να προκαλέσει τις ανάλογες αντιδράσεις. Στα λογοτεχνικά δρώμενα, εντοπίζεται ακόμα και σε ποιήματα του Ανδρέα Κάλβου⁹ και φθάνει ως τον Κ. Π. Καβάφη.¹⁰ Ωστόσο, η λέξη έχει ιδιαίτερη σημασία και στα εκκλησιαστικά κείμενα, με το γνωστό σε όλους από την

⁸Στη *Λαογραφία*, σημαντική συλλογή νανουρισμάτων αποτελεί η συλλογή «Νανουρίσματα» του Γ. Η. Μαδιά, στην οποία ο συγγραφέας καταγράφει 8 νανουρίσματα από διάφορες περιοχές της χώρας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Νανουρίσματα», σελ.609.

⁹Φθάνει τώρα τὸ κέρασμα, // φθάνει ὁ χορός, καὶ τ' ἄσμα, Ανδρέας Κάλβος, *Ἡ Λύρα*, Ὠδή δευτέρα, στ', 1824.

¹⁰Ὅμως ἀπ' τ' ἄλλα πιὸ πολὺ μεᾶγγιζετὸ ἄσμα // το Τραπεζούντιον μετὴν παράξενή του γλῶσσα, Κωνσταντῖνος Π. Καβάφης, *Πάρθεν*, από τα *Κρυμμένα Ποιήματα 1877;-1923*.

Παλαιά Διαθήκη *Ἄσμα Ἀσμάτων*.¹¹ Τα περισσότερα ἄσματα εἶναι γραμμένα σε δημοτική γλώσσα, ενώ αρκετά συχνά συμφύρονται με στοιχεία τοπικῶν διαλέκτων και ἐξέχοντες ιδιοματισμούς, γεγονός που δικαιολογεί το δημῶδη χαρακτήρα τους. Γλωσσικά, λοιπόν, αποτελούν ιδιοφυή αριστουργήματα που αξιοποιούν πολλές πτυχές της πλούσιας ἐλληνικῆς γλώσσας.

Από την ἄλλη πλευρά, μουσικά φαίνεται να συγγενεύουν κυρίως με την κοινή μουσική, ενώ σε πολλά εἶναι ἐκδηλα και στοιχεία που προέρχονται από την ἐκκλησιαστική μουσική.¹² Πάνω σε αυτή την ἄποψη ἔχουν τοποθετηθεῖ τόσο ο Α. Ευταξίου, ο οποίος προχωρά σε ἓναν ἐνδεδειγμένο σχολιασμό της δημοτικῆς μουσικῆς, ὅσο και ο Χρ. Βλάχος,¹³ ο οποίος παραθέτει με χειροπιαστό τρόπο 5 δημοτικά τραγούδια, με τα οποία, μάλιστα, συμπεραίνει πως, μολονότι ἡ ἄλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 ἐγκαινιάζει μια περίοδο στασιμότητας για το ἔθνος και την ιστορία του που διαρκεί ως το 1821, τα δημῶδη ἄσματα αποτελούν τη μόνη πραγματική ἐθνική κληρονομιά. Την ἴδια ἀκριβῶς ἄποψη συµμερίζεται και ο Ν. Γ. Πολίτης.¹⁴

Πάντως, τα δημῶδη ἄσματα δεν καταγράφονται πάντα αὐτοτελῆ και αὐτούσια. Πολλές φορές, δημοσιεύονται διασκευασμένα. Αὐτός ο τρόπος ἐκτέλεσης προήλθε από

¹¹Το βιβλίο συνιστά πιθανότατα μια ἀνθολογία ἐρωτικῶν ἢ γαμήλιων τραγουδιῶν, στα οποία υμνείται σε ποικίλους τόνους, με ζωντὴς και, πολλές φορές, τολμηρὲς εἰκόνες και σε ωραιότατη λυρική γλώσσα ο ἔρωτας και τα δυνατά συναισθήματα που συνδέονται μ' αὐτόν. Ἡ θέση ἐνός τέτοιου βιβλίου στην Ἀγία Γραφή προκαλεῖ συχνά ἐκπληξη στον ἀναγνώστη. Παρόλα αὐτά, ο ἔρωτας, ὅπως και ὅλα τα ἀγνά συναισθήματα που συνδέουν τους ἀνθρώπους μεταξύ τους, συνιστοῦν δῶρα του Θεοῦ και ἀπό την ἄποψη αὐτή ἡ ἐξύμνησή τους δε θα μπορούσε να ἀπουσιάζει ἀπὸ τη Βίβλο. Το κείμενο ἔχει μεταφράσει στη νεοελληνική ο Γιώργος Σεφέρης, ἐνῶ ἀνάλογες μεταφράσεις ἔχουν ἐκπονήσει και οὖι Μιχάλης Γκανάς, Λευτέρης Παπαδόπουλος, ΓιόσέφΕλιγιά, Χαράλαμπος Μαγουλάς. Με τον τίτλο *Ἄσμα Ἀσμάτων* ἐπιγράφει μια σύνθεσή του ο Μίκης Θεοδωράκης, στην ὁποία ἔχει μελοποιήσει στίχους που ἔχει γράψει ο Ιάκωβος Καμπανέλλης. Βλ. Κίρκη Κεφαλέα, «Κραταία ὡς θάνατος ἡ ἀγάπη. Το Ἄσμα ἀσμάτων στη Νεοελληνική Λογοτεχνία», Αθήνα 2015.

¹²Ο Τ. Γεωργιάδης στο ἀρθρο του «Ἡ ἐκκλησιαστική μουσική και τα δημῶδη ἄσματα», το ὁποῖο παρουσιάζει ο Πολίτης, συνδέει την ἐκκλησιαστική μουσική με τη δημοτική μουσική, ὑποστηρίζοντας πως τα δύο αὐτά εἶδη προέρχονται ἀπὸ την ἴδια ρίζα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Κόσμος)», σελ.671.

¹³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (ἘθνικήΜοῦσα)», σελ.123-124.

¹⁴«Θεωροῦνταιγενικῶςὡς κειμήλια ἔθνικα, ἃξιαδιὰτοῦτοἐπείγουσηςπερισυλλογῆςκαὶ διασώσεως· διότι δι' αὐτῶνικανῶςεἰκονίζονταικαὶδιαδηλοῦνταικατὰτοὺς χρόνους τούτους ἢ ἱστορία, ὁ χαρακτήρ, τὰἤθηκαὶἔθιματῆςφυλῆςἡμῶν. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (ἘθνικήΜοῦσα)», σελ.123-124.

τον Γάλλο Emmanuel και υιοθετήθηκε κυρίως από τον Έλληνα τραγουδιστή Άραμη.¹⁵ Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα δημώδη άσματα βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία με το γένος και τους ελληνικούς ρυθμούς. Συχνές διασκευές δημωδών ασμάτων εντοπίζονται στη βυζαντινή γλώσσα, με τους μελετητές να κάνουν λόγο για βυζαντινά δημώδη άσματα. Ο Ν. Γ. Πολίτης σχολιάζει το άσμα «Άσπρη ξανθή πανέμοστη, ο κυρ Κατής μισσεύει», ώστε να επισημάνει αυτή την προσπάθεια γραφής δημοτικών τραγουδιών σε βυζαντινή διάλεκτο. Οι παρατηρήσεις του τον οδήγησαν στο συμπέρασμα πως η βυζαντινή γραφή δεν μπορούσε να καλύψει επαρκώς μια τέτοια μουσική, γι' αυτό τάχθηκε υπέρ της αλλαγής της γραφής σε ευρωπαϊκή.¹⁶ Μια τέτοια γραφή πρέπει ενδεχομένως να βρίσκεται σε συνεργασία με την εκκλησιαστική παρασημαντική, δείγματα της οποίας αποτελούν τα δημοτικά άσματα της Κύπρου, όπως αναφέρει στο άρθρο του ο Παπαδόπουλος Χαράλαμπος.¹⁷

1.1.1. Κατηγοριοποίηση ασμάτων

Αναφορικά με το περιεχόμενο των δημοτικών ασμάτων, ο Κληρονόμος επιδιώκει μια πρώτη κατηγοριοποίησή τους, διακρίνοντάς τα σε *βουνήσια*, *καμπήσια* και *του γιαλού*. Στη συνέχεια, διασπά καθεμιά από τις κατηγορίες αυτές σε αυτά της *τάβλας*, στα *κλέφτικα*, σε αυτά του *χορού* και σε αυτά του *δρόμου*.¹⁸ Ο Πολίτης, από την πλευρά του, μοιάζει να διαφωνεί με αυτή τη διαίρεση. Ο Κληρονόμος, διαβάζοντας αυτά που διατυπώνει ο Πολίτης σχετικά με τη διαφωνία του στις τέσσερις κατηγορίες τραγουδιών, αναδιατυπώνει τα λεγόμενά του, λέγοντας πως δεν απευθύνεται σε όλα τα κομμάτια, καθώς θα ήταν πολύ δύσκολο να καταταγούν σε μια από αυτές τις κατηγορίες που αναφέραμε παραπάνω

¹⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική έπιθεώρησις (Φόρμιγξ)», σελ.137-153. Ακόμη, βλ. Πάνος Βλαγκόπουλος, «Επιστημονικός ρατσισμός και αγνός πατριωτισμός: η ιδεολογία γύρω από τις συλλογές παραδοσιακών τραγουδιών του Bourgault – Ducoudray και του Άραμη», Μουσικός Λόγος, 10, 2012, σελ.19-42 (20-21) και Γιώργος Κοκκώνης, «Λαϊκές μουσικές παραδόσεις. Λόγιες αναγνώσεις λαϊκές πραγματώσεις», Fagottobooks, Αθήνα 2017, σελ.17, 19, 82, 92-93.

¹⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική έπιθεώρησις (Φόρμιγξ)», σελ.137-153.

¹⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική έπιθεώρησις (Φόρμιγξ)», σελ.137-153.

¹⁸Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική έπιθεώρησις (Φόρμιγξ)», σελ.137-153.

κομμάτια όπως μοιρολόγια, του γάμου, κάλαντα, νανουρίσματα κ.α. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως οι κατηγορίες αυτές προκύπτουν από τον ήχο, τον σκοπό και τον ρυθμό, κάτι που δεν μπορεί να υπάρξει στα νανουρίσματα και στα μοιρολόγια. Όσο για τα κάλαντα, τα κατηγοριοποιεί σε μια κατηγορία μόνα τους, αφού τα χαρακτηρίζει ως κάλαντα και όχι ως τραγούδια.¹⁹

Μία από τις κυριότερες κατηγορίες ασμάτων, με βάση το περιεχόμενο, μπορούν να θεωρηθούν τα άσματα με ερωτικό περιεχόμενο, τα λεγόμενα «Τραγούδια της Αγάπης». Στο περιοδικό γίνονται συχνές αναφορές στα ερωτικά άσματα, τα οποία αποτελούσαν αγαπημένο ανάγνωσμα των ανθρώπων εκείνη την εποχή. Οι ιδέες που εκφράζονται στα ερωτικά άσματα βρίσκουν πλήρη ενσάρκωση στο μνημειώδες έργο της εποχής, τον Ερωτόκριτο, το δημοφιλέστερο βιβλίο ανάγνωσης στην Ελλάδα για αρκετούς αιώνες.²⁰ Στους 10.000 περίπου στίχους του, το μοτίβο του έρωτα και της ανυστερόβουλης αγάπης είναι αυτό που κινεί τα νήματα και καθορίζει τις σχέσεις των δύο πρωταγωνιστών, του Ερωτόκριτου και της Αρετούσας. Πρόκειται για μοτίβο που παρουσιάζεται στα περισσότερα λιανοτράγουδα της εποχής, στα οποία ο Ερωτόκριτος και η Αρετούσα αντιμετωπίζονται ως ιδανικά πρότυπα ερωτικού πάθους που υπερνικά όλα τα εμπόδια και εξυψώνει την αγάπη σε ανώτερα επίπεδα.²¹ Στο έργο, συχνά, εξυμνείται το κάλλος, αλλά και η μέγιστη ομορφιά.²² Ενδεικτικά του είδους αποτελούν, επίσης, και τα δημώδη άσματα «Η κουμπάρα»²³ και «Τὰ ἐκατόλλαγα τῆς Ἀγάπης».²⁴ Ιδιαίτερη μνεία φαίνεται να γίνεται και

¹⁹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Παναθήναια)», σελ.385.

²⁰Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Ερωτόκριτος», σελ.23.

²¹Ο Στέφανος Κανέλλος αναφέρεται σε δύο λιανοτράγουδά του: (1) «Τοῦ Ἐρωτόκριτου τὰ πάθη // τὰ παθαγὰ μὲν ἀνάγνηται (2) «Ἐένος γιὰ σένα κ' ἔρρημος 'ς τὸν κόσμον ἐγυρνοῦσα // καθὼς ὁ Ἐρωτόκριτος διὰ τὴν Ἀρετοῦσα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Ερωτόκριτος», σελ.23.

²²Αποψη που προέρχεται από τον Σπ. Δ. Παγώνη σε ένα κεφαλληνιακό δίστιχο σχετικό με τον Ερωτόκριτο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Ερωτόκριτος», σελ.450.

²³Το αναφέρει ο Ν. Γ. Πολίτης, ενώ η μουσική καταγραφή προέρχεται από τη συλλογή του Γούναρη. Το κομμάτι αποτελεί μια παραλλαγή από το χωριό Σκυλόγιαννη της Εύβοιας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Παναθήναια)», σελ.380.

²⁴Το άσμα παρουσιάζεται από τον Π. Δ. Σεφερλή, ο οποίος το κατέγραψε στην περιοχή του Άργους από δύο γριές γυναίκες, τη Βασιλική Χρυσικοπούλου και τη Δεσποινιώ Πίττα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ

στα δημώδη κυζικηνά άσματα, στα οποία καταγράφεται η χαρά για τη ζωή και για τον έρωτα και όχι ο πόνος και η θλίψη, όπως είχε υποστηρίξει ο Σπ. Ζαμπέλιος σε παλαιότερη πραγματεία του.²⁵

Μια δεύτερη κατηγορία μπορούν να θεωρηθούν τα πατριωτικά-κλέφτικα άσματα, τα οποία μέσω του ηρωικού-επικούπεριεχομένου τους ζωντανεύουν σκηνές της μακρόχρονης ιστορίας των Ελλήνων. Ειδικότερα, τα συγκεκριμένα άσματα εξυμνούν τις ηρωικές πράξεις και τα κατορθώματα σπουδαίων ανθρώπων που αγωνίστηκαν και έδωσαν τη ζωή τους για την προάσπιση των ιδανικών τους και για την ελευθερία και ανεξαρτησία της χώρας. Πολλά από αυτά τα άσματα αφηγούνται ιστορίες παρμένες από την ταραγμένη εποχή που επέφερε τα γεγονότα του 1821. Το «Δημοτικόνάσμα» λ.χ. αποτελεί καταγραφή μιας παραλλαγής ενός γνωστού σουλιώτικου άσματος που παρουσιάζει γεγονότα της απελευθερωτικής δράσης των Σουλιωτών. Η καταγραφή γίνεται από την Ελένη Μπότσαρη και προέρχεται από την προσωπική συλλογή του Αραβαντινού.²⁶ Σημαντικό είναι και το «Δημοτικόνάσμα υπό του Κολοκοτρώνη», το οποίο, κατά τον Θ. Ν. Φιλάδελφο,²⁷ αποτέλεσε την αφετηρία για τα κλέφτικα άσματα, τα οποία χαρακτηρίζονται σύγχρονα των γεγονότων και αφηγούνται τα ηρωικά κατορθώματα των μεγάλων μορφών του '21. Βέβαια, υπάρχουν και άσματα που δεν αναφέρονται αυτά καθαυτά στις επιχειρήσεις και στα ανδραγαθήματα του '21, αλλά περιγράφουν περιμετρικά τις συνθήκες που γέννησαν ένα τέτοιο εγχείρημα, με χαρακτηριστικότερα βλαχόφωνα άσματα που αναφέρονται στις επιδρομές των Αλβανών στα χωριά του Πηλίου, ακριβώς πριν την επανάσταση.²⁸ Στους επόμενους τόμους, εντοπίζονται άσματα που σχετίζονται με τη νεότερη ιστορία της Ελλάδας, όπως το «Άσμα του ελληνοτουρκοβουλγαρικού πολέμου»²⁹ ή τα «Γορτυνιακά ιστορικά άσματα».³⁰

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Τάεκατόλλογα της Αγάπης», σελ.451-453.

²⁵Βλ. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, «Πόθεν ή κοινή λέξις τραγουδῶ», Αθήνα 1859.

²⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Νέον Πνεῦμα)», σελ.378.

²⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Αίμοῦσαι)», σελ.672.

²⁸Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφική επιθεώρησις (Παναθήναια)», σελ.142-143.

²⁹Το άσμα καταγράφεται μουσικά από τον Κυριάκο Γ. Παπαφλεκάκο και αναφέρεται στην πολιορκία του Μπιζανίου κατά την άλωση των Ιωαννίνων, και γενικότερα στην έναρξη του ελληνοβουλγαρικού πολέμου.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι και τα θρησκευτικά άσματα, τα οποία ασχολούνται με σκηνές που προέρχονται από τη θρησκευτική-χριστιανική παράδοση. Οι βίοι των αγίων, τα θαύματα και οι πράξεις τους ή το μαρτυρικό τους τέλος αποτελούν τα κατεξοχήν θέματα των θρησκευτικών ασμάτων. Στις σελίδες του περιοδικού βρίσκονται διάσπαρτα πολλά τέτοια άσματα, τα οποία υποδηλώνουν τον τεράστιο αντίκτυπο της θρησκείας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Ενδεχομένως, τα σημαντικότερα από αυτά να είναι τα δημόδη ελληνικά άσματα *περί της δρακοντοκτονίας του Αγίου Γεωργίου*. Ο ίδιος ο Πολίτης μιλά για το πολυτραγουδισμένο «Άσμα του Αγίου Γεωργίου», το οποίο συναντάται σε πολλές παραλλαγές που διαφέρουν από τόπο σε τόπο.³¹ Παρατηρεί πως οι παραλλαγές αυτές είναι πάρα πολλές και προέρχονται από όλη σχεδόν την Ελλάδα. Όλες τραγουδιόνταν στη γιορτή του αγίου, στις 23 Απριλίου. Ο Πολίτης, ωστόσο, δεν περιορίζεται σε μια απλή καταγραφή του άσματος, αλλά προχωρά σε επιμέρους αναλύσεις που αφορούν το θεματικό και το μορφικό επίπεδο.³²

Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Επίκαιρα δημοτικά άσματα», σελ.363-364.

³⁰Ο Κ. Χ. Ρούνιος παρουσιάζει δύο άσματα, του «Βαλτετσίου» και του «Νικηταρά», από τα οποία το πρώτο αποτελεί μια παραλλαγή πολλών Πελοποννησιακών ασμάτων, ενώ το δεύτερο μια παραλλαγή από τη Φιγαλία. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Γορτυνιακά ιστορικά άσματα», σελ.368-369.

³¹Ο Πολίτης παραδίδει μερικά άσματα του Άη Γιώργη από διάφορες περιοχές. Ενδεικτικά αναφέρει τις παραλλαγές του Καστελλόριζου (55 στίχοι), της Κορίνθου (30 στίχοι), της Στεμνίτσης της Γορτυνίας (37 στίχοι), του Αγγελόκαστρου (40 στίχοι), του Αγ. Γεωργίου Νηλείας (45 στίχοι), της Βάρνης (25 στίχοι) και των Σαράντα Εκκλησιών (30 στίχοι). Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Ανέκδοτοι παραλλαγαι τ' Άη Γιωργιοῦ», σελ.228-235.

³²Από άποψη μορφής, ο στίχος του άσματος είναι πάντοτε ο πολιτικός ομοιοκατάληκτος στίχος, ο οποίος φαίνεται να είναι επηρεασμένος από την ίδια την αγιογραφία. Ουσιαστικά ο ποιητής προσπαθεί να αποδώσει την εικόνα μέσα από τις λέξεις. Ο συνολικός τρόπος αφήγησης του ποιητή μοιάζει να εξυπηρετεί απόλυτα την θρησκευτική παράδοση. Από άποψη θέματος, ο Πολίτης εντοπίζει πολλά κοινά σημεία ανάμεσα στο άσμα και τη θρησκευτική διήγηση. Μερικά είναι η παρουσία του δράκου στα ύδατα της πόλεως, η θυσία της βασιλοπούλας στο δράκο για την απελευθέρωση του βασιλείου, η παρέμβαση του Αγίου με σκοπό την ελευθερία της βασιλοπούλας, και τέλος το χτίσιμο ναού από τη βασιλοπούλα προς τιμή του Αγίου. Ένα ακόμη κοινό σημείο προέρχεται από την κυπριακή παραλλαγή και έχει να κάνει με την φλόγα που βγαίνει από το στόμα του δράκου. Ιδιαίτερης σημασίας για τον Πολίτη αποτελεί η άποψη του Aufhauser, ο οποίος θεωρεί πως το άσμα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια διασκευή της θρησκευτικής διήγησης. Παρόλα αυτά, στο άσμα απουσιάζουν τα θρησκευτικά σημεία. Αντιθέτως, τονίζονται συνεχώς τα μυθικά στοιχεία. Ενδεχομένως, λοιπόν, η άποψη του Aufhauser να μην ευσταθεί πλήρως. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ

Όμως, η κυριότερη κατηγοριοποίηση ασμάτων που ακολουθείται στη *Λαογραφία* γίνεται με βάση την κατά τόπο προέλευση ενός άσματος. Γίνεται, δηλαδή, κατηγοριοποίηση ασμάτων με γεωγραφικά κριτήρια. Ένας μελετητής, λοιπόν, βρίσκεται αντιμέτωπος με μια ευρεία γκάμα ασμάτων που προέρχονται από όλο τον ελληνικό χώρο. Με αυτό τον τρόπο δύναται να μελετήσει άσματα που άδονται σε μια συγκεκριμένη επικράτεια της χώρας· για παράδειγμα, είναι σε θέση να γνωρίσει ενδελεχώς τα άσματα της Κρήτης ή αυτά της Ηπείρου ή τα πολύ σημαντικά ακριτικά άσματα. Έπειτα, μπορεί κάλλιστα να προβεί σε ενδιαφέρουσες αναλύσεις και παρατηρήσεις ως προς τον τρόπο σύνθεσης ενός άσματος, παραβάλλοντάς το συγκριτικά με αντίστοιχα άσματα άλλων περιοχών. Έτσι, μπορεί κάποιος να διαπιστώσει πως τα διαφορετικά ανά περιοχές άσματα παρουσιάζουν μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές, κάτι που οδηγεί στην αρτιότερη και πιο ολοκληρωμένη προσέγγισή τους, αλλά και στη διατύπωση σημαντικών πορισμάτων σχετικά με την κοινωνία στην οποία αναφέρονται. Βέβαια, αυτό προκύπτει από το γεγονός πως το άσμα που εμφανίζεται σε κάποιο τόπο αποτελεί παραλλαγή ασμάτων που εμφανίζονται σε επιμέρους περιοχές του ελληνισμού.

1.1.2. Βυζαντινά – ακριτικά άσματα

Τα βυζαντινά-ακριτικά άσματα χαρακτηρίζονται από το λαό με μια λέξη δημοτικά. Με τον όρο ακριτικά καλούνται κυρίως εκείνα τα άσματα που αναφέρονται στις πράξεις και στα κατορθώματα του Διγενή Ακρίτα. Τα βυζαντινά άσματα υπέστησαν μεγάλες μεταβολές μέσα στο χρόνο. Αυτά που διατηρήθηκαν στη δημώδη ποίηση είναι ελάχιστα τον αριθμό. Όσα έχουν παραμείνει θεωρούνται γλωσσικά μνημεία. Υψίστης σημασίας για τη μελέτη τους είναι η έκδοση του Maas, η οποία αποτελεί πρότυπο κριτικής εργασίας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως γνώμονας σε οποιαδήποτε μελέτη βυζαντινών ασμάτων.

Αναμφίβολα, το σημαντικότερο άσμα στο χώρο του Βυζαντίου είναι το ακριτικό άσμα «Ο θάνατος του Διγενή». Ο θάνατος του Διγενή ως άσμα αποτελεί μέρος του ομώνυμου έπους για το Διγενή Ακρίτα και κατηγοριοποιείται στα ακριτικά άσματα. Ως άσμα, αποτελεί μια ανακεφαλαίωση όλου του έπους. Προκύπτει, όπως αναφέρει και ο Πολίτης,³³ από την προσαρμογή της δημώδους ποίησης στην τεχνική ποίηση. Με όρους

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «*Τα δημώδη ελληνικά άσματα περί της δρακοντοκτονίας του Αγίου Γεωργίου*», σελ.185-204.

³³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «*Ακριτικό άσμα – Ο θάνατος του Διγενή*», σελ.169-207.

τεχνικής ποίησης, τα στοιχεία που επικρατούν και τονίζονται στο άσμα είναι τα δραματικά στοιχεία, καθώς στην τεχνική ποίηση, για τη δημιουργία ασμάτων, παραβλέπονται τα φανταστικά στοιχεία της δημώδους ποίησης, ενώ παραλείπονται και στίχοι. Με τον τρόπο αυτό, τα άσματα γίνονται πιο εύρυθμα και αποκτούν μορφή που επικρατεί σε σχέση με το έπος.

Αναφορικά με τη θεματολογία του άσματος, όλο το άσμα δομείται πάνω σε τρεις βασικούς θεματικούς άξονες. Σε αρχικό επίπεδο, υπάρχει η πάλη του Διγενή με τον Χάρο, έπειτα ακολουθεί η αφήγηση των άθλων του στα παλληκάρια του, και τέλος περιγράφεται ο θάνατος της γυναίκας του. Η δράση ξεκινά με τον Χάρο να εμφανίζεται ως ιππίας πάνω σε μαύρο άλογο, που έρχεται να πάρει την ψυχή του Διγενή, αλλά τον βρίσκει σε πανηγύρι με πολλούς φίλους του. Ο Χάρος καλείται να καθίσει μαζί τους, όμως αυτός αρνείται και τους ανακοινώνει αμέσως το λόγο της παρουσίας του. Ακολουθεί πάλι μεταξύ Χάροντα και Διγενή, στην οποία ο Χάρος δεν μπορεί να σκοτώσει τον Διγενή. Έτσι, απευθύνεται στο Θεό και του διηγείται τα γεγονότα, αλλά και τη δυσκολία να αφαιρέσει τη ζωή του Διγενή εξαιτίας της ανδρείας του. Ο Χάρος, λοιπόν, ζητά βοήθεια από το Θεό, και έτσι νικά το Διγενή. Η διήγηση κλείνει με τα παλληκάρια του να εισέρχονται στο σπίτι του, όπου τους αφηγήθηκε τι συνέβη.

Γενικά, το άσμα εντοπίζεται παραλλαγμένο σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, με αρκετές διαφορές ως προς την αφήγηση. Παραλλαγές του υπάρχουν από τόπο σε τόπο, ακόμα και από χωριό σε χωριό. Από αυτές που βρίσκουμε στο περιοδικό αξίζει να αναφερθούν οι τρεις παραλλαγές που διατυπώνει ο Ι. Χ. Χαριτωνίδης στο άρθρο του «Άσματα δημοτικά εκΜακρῆςτῆς Λυκίας»³⁴, αλλά και οι τρεις παραλλαγές που αναλύει ο Στίλπον Π. Κυριακίδης στο άρθρο του «Διγενής και κάβουρας».³⁵

Βέβαια, όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κάποιος, οι αναφορές του περιοδικού στα βυζαντινά άσματα δεν σταματούν στο άσμα για το θάνατο του Διγενή. Επιμέρους σημαντικά βυζαντινά άσματα αποτελούν το «Δημῶδεςβυζαντινὸνἄσμααἰνιγματῶδεςἐκτιθέμενονδιηγηματικῶςπαραβολὴν τινά»³⁶, τα

³⁴Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα - Άσματα δημοτικά εκΜακρῆςτῆς Λυκίας», σελ.176-177.

³⁵Οι παραλλαγές αυτές διαφέρουν από το αρχικό άσμα. Η συντάκτης αποδίδει 90 στίχους για την πρώτη παραλλαγή, 115 για την δεύτερη και 155 για την τρίτη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Διγενής και κάβουρας», σελ.368-424.

³⁶Η συγγραφέας Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως παρουσιάζει ένα άσμα από την αθωνική μονή του Αγίου Διονυσίου. Στο περιοδικό διατυπώνονται μερικοί από τους στίχους του άσματος. Από αυτούς τους στίχους

«Ἀκριτικά ἄσματα Αἰγίου»³⁷, το «Ἄσματος μυρναῖκόν ἄδόμενον ἐν Τσεσμέ»³⁸ ἀπὸ τον Π. Κελαϊδήτη, ἀλλὰ καὶ το «Τραγοῦδι τῶν ἀπόκρεων».³⁹

1.1.3. Κυπριακά ἄσματα

Σημαντικὴ συνθετικὴ δραστηριότητα παρατηρεῖται καὶ στο νησί τῆς Κύπρου. Το γεγονός αὐτό μας οδηγεῖ στο συμπέρασμα πὼς οἱ Κύπριοι ποιητὲς ἔδειχναν ἰδιαίτερη μέριμνα στὴ διάσωση τῶν ἀσμάτων τους, ὥστε νὰ καθιερώσουν τὴ δική τους πολιτισμικὴ ταυτότητα. Μάλιστα, στὴν Κύπρο ἐντοπίζονται καὶ ἐξέχοντα δείγματα ἀκριτικῶν ἀσμάτων, τα ὁποῖα ἔχουν διατηρήσει οἱ ἴδιοι οἱ ποιητὲς πού τα μετέδιδαν ἀπὸ γενιά σὲ γενιά.

Τα σπουδαιότερα ἄσματα πού βρίσκουμε στὴν Κύπρο σχετίζονται με τὴ ζωὴ καὶ τὸ βίο τῆς προσωπικότητος τοῦ Κωσταντά. Ἡ Χρ. Γ. Παντελίδου παραθέτει ὀρισμένα ἐξ αὐτῶν⁴⁰, τα ὁποῖα ἀλληλοσυμπληρῶνουν τὶς πληροφορίες πού διαθέτουμε σχετικὰ με τὸ συγκεκριμένο ἀκριτικὸ ἄσμα. «Τὸ τραοῦν τοῦ Κωνσταντᾶ», «Τὸ τραοῦν τοῦ Κωνσταντᾶ τσ' αἰτοῦ Ξερόπουλλου», «Τὸ τραοῦν τοῦ Κωνσταντᾶ τσ' αἰτῆς Μαρουδκιᾶς», «Τὸ τραοῦν τοῦ Κωνσταντᾶ ἔς τὸν πόλεμον», «Ἡ ἐτέρα παραλλαγή τοῦ Σκληρόπουλλου», «Τὸ τραοῦν τοῦ σκλάβου» καὶ «Ἡ πέρτικα» κατοχυρώνουν τὴν κύρια θέση τοῦ τραγουδιοῦ στα κυπριακά ἄσματα. Πρὸς ἐπίρρωση, ἀξίζει νὰ αναφερθεῖ ἡ πολὺ σημαντικὴ παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ

μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει τὴν ἰδιομορφία τοῦ ἄσματος ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Δημῶδες βυζαντινὸν ἄσμα αἰνιγματῶδες ἐκτιθέμενον διηγηματικῶς παραβολὴν τινά», σελ. 567-573.

³⁷ Ο Γ. Θ. Χατζιώτης καταγράφει δυο ἄσματα, ἀπὸ τα ὁποῖα τὸ ἓν ἔχει ὡς θέμα τοῦ τοῦ συνοδεία τῆς νύφης στο γάμο καὶ ἀποτελεῖ παραλλαγή ἀκριτικοῦ ἄσματος, ἐνὼ τὸ δεύτερο ἀναφέρεται στο θάνατο τοῦ Διγενή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα - Ἀκριτικά ἄσματα Αἰγίου», σελ. 487-489.

³⁸ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα - Ἄσματος μυρναῖκόν ἄδόμενον ἐν Τσεσμέ», σελ. 701-702.

³⁹ Το ἐν λόγω ἄσμα καταγράφεται μουσικὰ ἀπὸ τον Γ. Μαδιά. Ἀρχικὰ τραγουδήθηκε στὴν περιοχή τῶν Καρδαμυλίων τῆς Χίου, καὶ στὴ συνέχεια μεταφέρθηκε στο χωριὸ Μελί τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ κάτοικοι τοῦ ὁποῖου προέρχονται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸ νησί τῆς Χίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα - Τραγοῦδι τῶν ἀπόκρεων», σελ. 239-240.

⁴⁰ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Ἀκριτικά ἄσματα τῆς Κύπρου», σελ. 60-81.

Κωνσταντά που καταγράφει ο συντάκτης Σταύρος Μάλας στον 10^ο τόμο της *Λαογραφίας*.⁴¹ Ωστόσο, αυτή η έντονη παρουσία ακριτικών στοιχείων στη μουσική της Κύπρου δεν θα μπορούσε να μη σχετίζεται και με το κατεξοχήν ακριτικό άσμα του θανάτου του Διγενή. «ΤòτραγοῦδιτοῦΠαχουτῆ» που άδεται στην Κύπρο αποτελεί άλλη μία εντυπωσιακή παραλλαγή του άσματος του Διγενή.⁴² Το ακριτικό στοιχείο εμμένει και τα επόμενα χρόνια στην κυπριακή ασματογραφία. Η Χρ. Γ. Παντελίδου παραμένει η κυριότερη θιασώτης του, αφού κατά τα έτη 1915-1916 καταγράφει τέσσερα σημαντικά ακριτικά άσματα⁴³, ενώ τα επόμενα δύο χρόνια επανέρχεται καταγράφοντας αποσπασματικά άλλα επτά κυπριακά άσματα ακριτικής καταγωγής.⁴⁴

Όπως είναι φυσικό, τα κυπριακά άσματα δεν αποτελούν στο σύνολό τους δείγματα ακριτικής ασματογραφίας. Μιμούμενα τα περισσότερα άσματα, έχουν κατά κύριο λόγο δημόδη χαρακτήρα. Στο περιοδικό υπάρχει μεγάλος αριθμός δημοτικών κυπριακών ασμάτων, με κυριότερα, ίσως, «Τòτραοῦνιτοῦ Κωνσταντίνου» που αποτελεί παραλλαγή του δημοφιλούς άσματος της παιδοκτόνου και «Τòτραοῦνιτοῦ Χάρου», ένα εξάισιο άσμα για την κόρη του Χάρου. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται τόσο το

⁴¹Ο Σταύρος Μάλας καταγράφει μουσικά μια παραλλαγή του άσματος του Κωνσταντά παραθέτοντας στο περιοδικό 180 στροφές. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Αθήνα 1929, «Σύμμικτα – Άσματα κυπριακά», σελ.562-568.

⁴²Ο Ξ. Π. Φαρμακίδης διατυπώνει στη *Λαογραφία* 125 στίχους από το άσμα του Παχουτή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – ΤòτραγοῦδιτοῦΠαχουτῆ», σελ.460-463.

⁴³Τα άσματα που καταγράφει μουσικά η Χρ. Γ. Παντελίδου είναι «ΤòτραοῦνιτοῦΠοσσύρκα», «έτέρα παραλλαγή του Ποσσύρκα», «ΤòτραοῦνιτῆςΆρετῆς» και «ΤòτραοῦνιτοῦΧαζαρνή». Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Ακριτικά άσματα της Κύπρου», σελ.190-198.

⁴⁴Τα άσματα είναι «ΤòτραοῦνιτοῦΠαγρουῆ (170 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτοῦΔιενῆ (190 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτοῦΡιενῆ (45 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτοῦΚωνσταντά (105 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτοῦΚροσσύρκα (55 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτῆςΆρετῆς (80 στίχοι)», «ΤòτραοῦνιτῆςΜαρουλλοῦς (65 στίχοι)». Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Κυπριακά άσματα», σελ.576.

«Βακχικὸν κυπριακὸν ᾠσμα»⁴⁵ ὅσο και το«Κυπριακὸν ᾠσματῆς κακῆς μάννας», ἀλλά και οι συλλογές «Ἄσματα καὶ αἰνίγματα»⁴⁶ και «Κυπριακαὶ παραλλαγαὶ ᾠσμάτων».⁴⁷

1.1.4. Κρητικά ᾠσματα

Μεγάλη παραγωγή ᾠσμάτων σημειώνεται και στο νησί της Κρήτης. Με εμφανή την επίδραση του κρητικὸ ἰδιώματος, παράγονται ἔξοχα δημιουργήματα, μοναδικά στο χώρο της ασματογραφίας. Αυτό που χαρακτηρίζει αυτά τα κομμάτια είναι η ἐξαιρετική μουσικότητα που τα διέπει· τόσο ο Γ. Ι. Χατζηδάκης με την «Κρητική μουσική καὶ ὄρχησις» ὅσο και ο Γ. Χοράβλης, αργότερα, με τον «Πηδηχτό του κ. Γ. Ι. Χατζηδάκη», προσπάθησαν να τονίσουν αυτή τη μουσικότητα, διαπιστώνοντας την αλληλεπίδραση των κρητικὸν δημοτικὸν ᾠσμάτων με τους ἰδιαίτερους χορούς της Κρήτης.⁴⁸

Το δημοφιλέστερο ἀπὸ αυτά είναι το ακριτικῆς καταγωγῆς ᾠσμα «του νεκροῦ ἀδερφοῦ», το οποίο εντοπίζεται παραλλαγμένο σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Το ᾠσμα συναντάται αρκετά συχνά στις σελίδες του *Κρητικὸ ἄστέρος*, ἐνὸς ἀπὸ τα σημαντικότερα περιοδικά που ἐκδίδονταν στην Κρήτη. Ο Ν. Γ. Πολίτης κάνει ἐκτενή ἀναφορά στις ἀπόψεις του Κ. Γ. Λαγουμιτζάκη σχετικά με το συγκεκριμένο ᾠσμα.⁴⁹ Εἰδικότερα, ο Λαγουμιτζάκης προβαίνει σε μια ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση πάνω στην κρητικὴ ἐκδοχή του ᾠματος του νεκροῦ ἀδερφοῦ. Διακρίνει πως ὑπάρχει στίχος που δεν ταιριάζει με το ὑπόλοιπο ᾠσμα. Η μελέτη του στίχου τον οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο συγκεκριμένος

⁴⁵Ο δημοδιδάσκαλος Μ. Κούμας παρουσιάζει μια μουσικὴ καταγραφή του Γ. Κούμα ἐνὸς κυπριακὸ ᾠματος με σαρκαστικὸ χαρακτήρα που ἄδονταν στο χωριὸ Γύψο της ἐπαρχίας του Ἀμμοχωρίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Ἀθήνα 1909, «Βακχικὸν κυπριακὸν ᾠσμα», σελ.681.

⁴⁶Ο Στῆλπον Κυριακίδης καταγράφει ᾠσματα και αἰνίγματα που βρέθηκαν στη μονή του Κύκκου στην Κύπρο το ἔτος 1913. Συνολικά, καταγράφει 32 ᾠσματα, τα οποία παραθέτει και στις σελίδες του περιοδικού. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Ἀθήνα 1921-1925, «Ἄσματα καὶ αἰνίγματα», σελ.109-152.

⁴⁷Ο Ξ. Π. Φαρμακίδης καταγράφει μουσικά δύο παραλλαγές ἀπὸ το ᾠσμα «Τρεῖς καλόγεροι κρητικοί» και δύο ἀπὸ το Ἅγιο Ὅρος, ἐνὸς παραθέτει ολόκληρο το ᾠσμα «Σαράντα Παλληκάρια». Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Ἀθήνα 1929, «Σύμμικτα – Κυπριακαὶ παραλλαγαὶ ᾠσμάτων», σελ.570-572.

⁴⁸Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Ἀθήνα 1910-1911, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Κρητικὴ στοά)», σελ.171.

⁴⁹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Ἀθήνα 1909, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Κρητικὸς ἀστήρ)», σελ.355-356.

στίχος ενδεχομένως να έχει τις ρίζες του στην πελοποννησιακή εκδοχή του άσματος και να μεταφέρθηκε αργότερα στην κρητική εκδοχή. Θεματικά, το σημείο αυτό σχετίζεται με τη μεταμόρφωση της αδερφής του νεκρού σε «καλό πουλί», μοτίβο αρκετά συχνό στην κρητική λογοτεχνική παράδοση.

Παρόμοιες παραλλαγές του άσματος συναντώνται συνεχώς στις σελίδες της *Λαογραφίας*. Ο καθηγητής Ν. Ι. Κορωναίος καταγράφει στο περιοδικό μια παραλλαγή που προέρχεται από το νησί της Κύμης.⁵⁰ Σε άλλο σημείο ο Γ. Π. Αναγνωστόπουλος καταγράφει αποσπασματικά (80 στίχους) την κυπριακή παραλλαγή του άσματος⁵¹, ενώ πολύ σημαντική αναδεικνύεται και η ποντιακή παραλλαγή του από τον Γ. Θ. Κανδηλάπη, ο οποίος αποδίδει 45 στροφές.⁵²

Αναπόσπαστη είναι και η σύνδεση των κρητικών ασμάτων με την ύπαιθρο και την ιδιαίτερη γεωγραφική θέση του νησιού. «Τα χαρίσματα του καλογήρου» φέρουν στοιχεία πολιτισμού της Κρήτης⁵³, «το ποιμενικό ἄσμα» παρουσιάζει ιστορίες από την κρητική ύπαιθρο⁵⁴, ενώ «τα δημοτικά ἄσματα» δίνουν πληροφορίες για την καίρια γεωστρατηγική θέση των φρουρίων της Κρήτης. Σημαντικά είναι και τα «Βακχικά κρητικά τραγούδια» που φωτίζουν την κρητική επαρχία⁵⁵, αλλά και το «Δημῶδες κρητικὸν ἄσμα» που παρουσιάζει

⁵⁰Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Τὸ ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδερφοῦ», σελ.174.

⁵¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τὸ ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδερφοῦ (κυπριακή παραλλαγή)», σελ.371.

⁵²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Σύμμικτα – Ποντική παραλλαγή του ἄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδερφοῦ», σελ.550-551.

⁵³Ο συγγραφέας Ι. Χατζηγιάννου αναφέρει πως πρόκειται για ένα κρητικής καταγωγής ἄσμα, το οποίο παρουσιάζεται και στην Κυπριακή παράδοση. Εικάζεται πως το ἄσμα μεταφέρθηκε από την Κύπρο στην Κρήτη. Ο συγγραφέας διστακτικά μοιάζει να υποστηρίζει την κρητική καταγωγή του άσματος. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Κρητικὸς ἀστὴρ)», σελ.360-361.

⁵⁴Ο συγγραφέας που παρουσιάζει το ἄσμα αυτό είναι ο Ι. Καλαισάκης. Πρόκειται για ένα δημῶδες κρητικὸ ποιμενικὸ ἄσμα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Κρητικὸς ἀστὴρ)», σελ.374.

⁵⁵Τα τραγούδια αυτά προέρχονται από το δήμο Πλατάνου της επαρχίας Καινούργιου. Στο περιοδικό τα καταγράφει ο Φ. Σ. Δ., φοιτητής νομικής. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Βακχικά κρητικά τραγούδια», σελ.184.

το Ηράκλειο της Κρήτης.⁵⁶ Ξεχωριστή σημασία φαίνεται να έχει το άσμα «Ο Μαυριανός και ο Βασιγέας», μια παραλλαγή ενός δημώδους κρητικού άσματος με ίδια ονομασία, το οποίο είχε δημοσιευθεί για πρώτη φορά από τον Σπ. Ζαμπέλιο στα «Άσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος».⁵⁷

Όπως είναι αναμενόμενο, και στην κρητική ασματογραφία εντοπίζουμε σημαντικές συλλογές ασμάτων. Χαρακτηριστικότερες είναι τα «Τραγούδια από τα Χασιά»⁵⁸ και τα «Τραγούδια Κρητικά»⁵⁹ του Γεωργίου Κουρμούλη.

1.1.5. Ηπειρώτικα άσματα

Το τεράστιο πολιτισμικό υπόβαθρο της Ηπείρου προλειαίνει το έδαφος για σημαντική πνευματική δραστηριότητα. Η Ήπειρος των γραμμάτων και των τεχνών δημιουργεί όλες τις προϋποθέσεις για ανάπτυξη εξέχουσας ασματογραφίας. Με «πρωτεργάτη» ένα από τα σπουδαιότερα και ευρέως διαδεδομένα άσματα στον ελλαδικό χώρο, το «ἄσματοῦ γιοφυριοῦ τῆς Ἄρτας»⁶⁰, η Ήπειρος κατέχει ξεχωριστή θέση στην ελληνική ασματογραφία.

Όποιος φιλοδοξεί να ασχοληθεί με την ασματογραφία στη χώρα μας, οφείλει πρώτα να ξεκινήσει από τη μελέτη του άσματος για το γεφύρι της Άρτας. Ως ένα από τα σημαντικότερα άσματα, δικαιολογημένα εμφανίζεται σε πολλές παραλλαγές τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό, καθώς πολλοί μύθοι, ιδίως των βαλκανικών λαών βασίζονται στην ιστορία του. Με λίγα λόγια, το θέμα του έχει να κάνει με το

⁵⁶Ο Σπ. Στάθης, τελειόφοιτος της φιλοσοφικής, καταγράφει ένα δημώδες κρητικό άσμα για το Ηράκλειο της Κρήτης που προέρχεται από την Ελένη Μπογιατζή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β΄, Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Δημῶδες κρητικὸν ἄσμα», σελ.175.

⁵⁷Βλ. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, «Άσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος», Αθήνα 1851, σελ.719-726.

⁵⁸Στη συλλογή παρουσιάζονται 36 άσματα από την περιοχή των Χανίων. Η συγγραφέας παραθέτει ορισμένες παρατηρήσεις που αφορούν μεμονωμένα άσματα κάθε φορά. Μερικές από αυτές έχουν να κάνουν με τις συλλογές από τις οποίες τα έχει παραλάβει, με τις ομοιότητες που υπάρχουν με άλλα άσματα, αλλά και με τα ονόματα των προσώπων από τα οποία έκανε την καταγραφή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ΄, Αθήνα 1917-1918, «Τραγούδια από τα Χασιά», σελ.153-168.

⁵⁹Ο συγγραφέας παραθέτει στο περιοδικό τρία τραγούδια σελλιανά, δεκατρία της τάβλας, ένα πλάστηκα, και άλλα τρία μεμονωμένα χωρίς ορισμένο περιεχόμενο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ΄, Αθήνα 1926-1928, «Τραγούδια κρητικά», σελ.209-219.

⁶⁰Βλ. Λάμπρος Ευθυμίου, *Ο κύκλος τραγουδιών «Της Άρτας το Γιοφύρι»*. Θεματικός και συστηματικός κατάλογος. Καταγραφές και παραλλαγές, ΑΠΘ, 2014.

δημοφιλές γεφύρι της Άρτας, το οποίο *ολημερίς το χτίζανε, το βράδυ γκρεμιζόταν*. Και ενώ όλοι βρίσκονταν σε αδιέξοδο, αποφάσισαν να βάλουν ως θεμέλιο τη γυναίκα του πρωτομάστορα. Τότε, το γεφύρι τελικά στέριωσε.

Η ιστορία αυτή αποδίδεται σε πολλές παραδόσεις. Ο Πολίτης γράφει για τον Στίλπον Κυριακίδη, ο οποίος παρουσίασε ένα αντίστοιχο σερβικό άσμα για το χτίσιμο του κάστρου της Σκόδρας.⁶¹ Μάλιστα, το εκλαμβάνει ως ένα από τα συγκινητικότερα άσματα. Οι ομοιότητες του εν λόγω άσματος με το αντίστοιχο ηπειρώτικο είναι πάρα πολλές. Ο Κυριακίδης παρατηρεί πως το άσμα δεν έχει τις ρίζες του στην σερβική παράδοση, καθώς η ιστορία του συμπίπτει με ιστορίες που έχουν ως βάση τις ανθρωποθυσίες για το χτίσιμο κάποιου μεγάλου έργου της εποχής. Στην ελληνική παράδοση αυτό συμβαίνει με το γεφύρι της Άρτας. Επομένως, εύλογα διαπιστώνει συγγένεια μεταξύ των δύο ασμάτων. Επιπλέον, παρόμοια υπόθεση επικρατεί και με το γεφύρι της Τρίχας στην περιοχή της Καπαδοκίας. Όσον αφορά την ελληνική επικράτεια, μία εξέχουσα παραλλαγή του άσματος διατυπώνεται από τον Ν. Ι. Ζαφειρίου στη συλλογή του «Σαμιακά τραγούδια».⁶²

Προτού παρουσιασθούν στη *Λαογραφία* οι ξεχωριστές συλλογές ασμάτων που συναντώνται στο χώρο της Ηπείρου, παρατίθενται ορισμένα άσματα που προδίδουν το ιδιαίτερο κάλλος του συνόλου των ηπειρωτικών δημοτικών τραγουδιών. Αρχικά, υπογραμμίζεται μια σειρά από μεσαιωνικά άσματα, τα οποία διατηρούνται στο χώρο της Ηπείρου και η αφήγησή τους πραγματοποιείται από τον Άγιο Δονάτο. Έπειτα, ο Κληρονόμος προχωρά στην έκθεση μιας ηπειρώτικης παραλλαγής του άσματος «Τάηννιάδερφα, τραγοῦδικαθιστόκαϊτοῦ δρόμου».⁶³ Ακολουθεί το «Τραγοῦδιτοῦ Ζαγορίου»⁶⁴, ένα ατελές άσμα που καταγράφεται από τον Ι. Κ. Βουλοδήμο, ενώ η στήλη ολοκληρώνεται με το χριστουγεννιάτικο άσμα «Τῶν Χριστουγέννων»⁶⁵ που διατυπώνεται από τον Θ. Αθανασιάδη και άδεται στα χωριά της Ηπείρου Μέτσοβο, Χρυσοβίτσα και Βουτουνόσι.

⁶¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Λαογραφικά Άπανθίσματα – Τὸ ἄσμα τοῦ γιοφουριοῦ τῆς Ἄρτας», σελ.312-314.

⁶²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Σαμιακά τραγούδια», σελ.604.

⁶³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Παναθήναια)», σελ.136.

⁶⁴Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τραγοῦδιτοῦ Ζαγορίου», σελ.367.

⁶⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τῶν Χριστουγέννων», σελ.380-381.

Ωστόσο, το κυριότερο κομμάτι της ηπειρώτικης ασματογραφίας αποτελούν οι συλλογές της. Με δεδομένη την συνύπαρξη πολλών διαφορετικών πολιτισμών στην επικράτεια της Ηπείρου, εύλογα διαπιστώνει κανείς πως κάθε ένας από αυτούς τους πολιτισμούς θα διαθέτει τη δική του μουσική, τη δική του τέχνη, τη δική του κουλτούρα. Στη *Λαογραφία* έχουμε δύο πολύ σημαντικές ηπειρώτικες συλλογές ασμάτων, «Τα τραγούδια του χορού Σαρακατσαναίων» και «Τα τραγούδια των Τζουμέρκων». Τόσο οι Σαρακατσαναίοι όσο και οι κάτοικοι των Τζουμέρκων έχουν τη δική τους μουσική και τους δικούς τους χορούς που συνδέονται άμεσα με την ιστορία τους. Η πρώτη συλλογή απαρτίζεται από τέσσερα άσματα Σαρακατσαναίων, τα οποία συλλέγει ο Γ. Π. Αναγνωστόπουλος⁶⁶, σε αντίθεση με τη δεύτερη συλλογή, η οποία είναι ιδιαίτερα εκτενής, αφού ο Χρ. Ν. Λαμπράκης προχωρά στην καταγραφή 142 ασμάτων που προέρχονται από όλα τα χωριά της περιοχής των

Τζουμέρκων.⁶⁷

1.1.6. Πελοποννησιακά άσματα

Τα σημαντικά γεγονότα που εκτυλίσσονται στο χώρο της Πελοποννήσου ή Λακεδαιμόνιος, όπως συχνά καλείται στο περιοδικό, εξιστορούνται μέσα από ένα μεγάλο αριθμό ασμάτων, τα οποία συγκεντρώνει κάποιος από τις εκατοντάδες σελίδες της *Λαογραφίας*. Σε όλους τους τόμους του περιοδικού, είναι έκδηλη η παρουσία ικανοποιητικού αριθμού ασμάτων, τα οποία δίνουν πολλά στοιχεία για τον τρόπο σύνθεσης της κοινωνίας της Πελοποννήσου.

⁶⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Λαογραφικά ἐξ'Ηπείρου – Τραγούδια τοῦ χοροῦ Σαρακατσαναίων», σελ.50-51.

⁶⁷Ο Λαμπράκης αναφέρει πως τα άσματα καταγράφηκαν κυρίως από το χωριό Βουλγαρέλι, αλλά και από το χωριό Χόσεψη. Τα άσματα τα αποτύπωσε από τον πατέρα του, από τον αδελφό του Γ. Ν. Λαμπράκη, από τον Γ. Παπαδημητρίου, αλλά και από τους συγχωριανούς του Δ. Γ. Χρηστίδη, Γ. Τρύπα, Κωνστάντω Τσίτσικα, Πανάγιω και Χρ. Λάμπρου. Στο χωριό Χόσεψη, η καταγραφή έγινε από τον Κ. Γ. Αθανασίου, από τον Δ. Κ. Αθανασίου και από τον Ευάγγελο Κουτσοσπύρο. Ο συγγραφέας, παράλληλα, διατυπώνει, πως τα άτομα από τα οποία έκανε τις καταγραφές διατηρούσαν τους τοπικούς ιδιωτισμούς στην ομιλία τους, αλλά και στο τραγούδισμά τους, κάτι, όμως, που δεν μπορεί να διατυπωθεί στο χαρτί παρά μόνο με τη βοήθεια ενός φωνόγραφου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Λαογραφικά ἐξ'Ηπείρου – Τραγούδια τῶν Τζουμέρκων», σελ.52-130.

Ξεκινώντας από διάφορα άσματα με δημώδη χαρακτήρα, τα οποία αναφέρονται σε ολόκληρη την πελοποννησιακή χώρα («Δημώδη ἄσματα»⁶⁸, «Ἄσματα δημοτικά Πελοποννήσου»⁶⁹, «Τραγούδια τῆς Λακεδαίμονος»⁷⁰, «Τοῦ Ντεληγιώργη»⁷¹), το περιοδικό εκθέτει επιμέρους άσματα, τα οποία έχουν ως θέμα τους ορισμένες περιοχές ή πόλεις της Πελοποννήσου. Ιδιαίτερη μνεία φαίνεται να γίνεται στην περιοχή της Αρκαδίας («Ἀρκαδικά τραγούδια»⁷², «Τραγούδια Ἀρκαδικά»⁷³, «Ἀρκαδικά δημοτικά τραγούδια»⁷⁴), στην περιοχή της Αχαΐας («Ἀχαϊκά τραγούδια»⁷⁵), αλλά και στις πόλεις της Καλαμάτας («Ἐπιχώριον καλαματιανό τραγοῦδι»⁷⁶, «Τραγούδια καλαματιανά»⁷⁷,

⁶⁸Με τη συλλογή αυτή, ἡ Ι. Γ. Θεοδωροπούλου καταγράφει σημαντικά τραγούδια της Λακεδαίμονος, αλλά και το ξεχωριστό άσμα «ἡ πέρδικα». Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Μακεδονικὴ νῆμερολόγιον)», σελ.407.

⁶⁹Ο συγγραφέας Β. Ρώτας καταγράφει δυο άσματα, το ένα από την περιοχή της Παλαιάς Επιδαύρου από έναν γέροντα, ενώ το δεύτερο από ηλικιωμένο άντρα στην περιοχή Βυτίνα της Γορτυνίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα - ἄσματα δημοτικά Πελοποννήσου», σελ.485-487.

⁷⁰Πρόκειται για συλλογή του Β. Χ. Ζέρβα αποτελούμενη από 9 τραγούδια της Λακεδαίμονος. Η συλλογή, εκτός από άσματα, εμπεριέχει και ορισμένα μοιρολόγια της περιοχής. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Τραγούδια τῆς Λακεδαίμονος», σελ.131-140.

⁷¹Η καταγραφή του άσματος πραγματοποιείται από τον Γ. Η. Μαδιά. Το εν λόγω άσμα προήλθε από τη Χίο στην Πελοπόννησο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τοῦ Ντεληγιώργη», σελ.369.

⁷²Τα τραγούδια, 51 τον αριθμό, συλλέχθηκαν και παρουσιάστηκαν στο περιοδικό από τον Μιχαήλ Τρανό. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Ἀρκαδικά τραγούδια», σελ.141-163.

⁷³Και πάλι ο Μιχαήλ Τρανός παραθέτει 7 άσματα από την περιοχή της Αρκαδίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Σύμμικτα – Τραγούδια Ἀρκαδικά», σελ.249.

⁷⁴Πρόκειται για μεγάλη συλλογή ασμάτων της αρκαδικής χώρας. Η συντάκτης Δ. Ι. Τσιρίμπα συλλέγει και καταγράφει 151 τέτοια άσματα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Αθήνα 1929, «Ἀρκαδικά δημοτικά τραγούδια», σελ.48-137.

⁷⁵Ο συγγραφέας Χ. Π. Κορυλλός καταγράφει 10 άσματα της Αχαΐας. Τα άσματα προέρχονται από τις περιοχές Λιβάρζι, Καλάβρυτα και Πάτρα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα - Ἀχαϊκά τραγούδια», σελ.635-639.

⁷⁶Το συγκεκριμένο άρθρο συναντάται σε τρεις τόμους της *Λαογραφίας*. Στον 4^ο τόμο, ο Δ. Χρ. Δουκάκης καταγράφει 10 στίχους ενός άσματος του 1842, που θέμα του έχει τη δραματική ιστορία μιας οικογένειας στην Καλαμάτα εκείνης της εποχής. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα - Ἐπιχώριον καλαματιανό τραγοῦδι», σελ.702-

«Καλαματιανόν ασμάτων»⁷⁸), της Πάτρας («Σύμμεικτα λαογραφικά ἐκ Πατρῶν»⁷⁹), του Πηλίου («Τραγούδια Ἀργαλαστῆς τοῦ Πηλίου»⁸⁰, «Τραγούδια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στο Πήλιο»⁸¹) και της Μαντινείας («Κλιμακωτόν ασμάτων»⁸²). Ξεχωριστή αναφορά γίνεται στην επαρχία της Κυνουρίας που υπάγεται στο νομό Ἀρκαδίας. Στο περιοδικό ἐκτίθενται ἄσματα που δίνουν πληροφορίες για το κάστρο που ὑπάρχει στην περιοχή («Τὰ τραγούδια τοῦ κάστρου τῆς Κυνουρίας»⁸³, «Κλιμακωτά ἄσματα Καστρίου Κυνουρίας»⁸⁴), ενώ

703. Στον 5^ο τόμο, ο ἴδιος συντάκτης καταγράφει την ἱστορία της ἀπαγωγῆς τῆς κόρης του Καραλιά, Ελένης, ἀπὸ το Λεωνίδα Στεφανάκο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Ἀθήνα 1915-1916, «Σύμμεικτα - Ἐπιχώριον καλαματιανὸν τραγοῦδι», σελ. 607. Τέλος, στον 7^ο τόμο, ο Δουκάκης ἐπανερχεται ξανά με ἓνα σύγχρονο οικογενειακὸ δράμα στην Καλαμάτα τῆς ἐποχῆς του. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Ἀθήνα 1921-1925, «Σύμμεικτα - Ἐπιχώριον καλαματιανὸν τραγοῦδι», σελ. 549.

⁷⁷ Ο Δ. Χρ. Δουκάκης ἀποδίδει δύο καλαματιανὰ ἄσματα, ἀπὸ τα ὁποῖα τὸ ἓνα ἔχει σατιρικό περιεχόμενο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Ἀθήνα 1915-1916, «Σύμμεικτα - Τραγούδια καλαματιανὰ», σελ. 608.

⁷⁸ Σατιρικό ἄσμα που καταγράφεται ἀπὸ τον Δ. Χρ. Δουκάκη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Ἀθήνα 1917-1918, «Σύμμεικτα - Καλαματιανόν ασμάτων», σελ. 240-241.

⁷⁹ Ο Χρ. Π. Κορυλλὸς συνέλεξε 26 ἄσματα ἀπὸ την περιοχή τῆς Πάτρας, τα ὁποῖα, ὁμως, δε διέθεταν τίτλο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Ἀθήνα 1921-1925, «Σύμμεικτα λαογραφικά ἐκ Πατρῶν», σελ. 499-512.

⁸⁰ Ο Γ. Κουμπῆς καταγράφει τρία ἄσματα ἀπὸ την περιοχή τοῦ Πηλίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Ἀθήνα 1913-1914, «Σύμμεικτα - Τραγούδια Ἀργαλαστῆς τοῦ Πηλίου», σελ. 694-697.

⁸¹ Ο Στυλιανὸς Βίος διατυπώνει 4 ἄσματα. Το 1^ο ἀποτελεῖται ἀπὸ 15 στίχους, τὸ 2^ο ἀπὸ 25 στίχους, τὸ 3^ο ἀπὸ 5 στίχους καὶ τὸ 4^ο ἀπὸ 20 στίχους. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Ἀθήνα 1917-1918, «Σύμμεικτα - Τραγούδια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στο Πήλιο», σελ. 237-239.

⁸² Ο Χρ. Β. Φραγκοῦλης καταγράφει ἓνα ἄσμα ἀπὸ την περιοχή τῆς Μεγάλῃς Μαντινείας τῆς Λακωνικῆς. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Ἀθήνα 1917-1918, «Σύμμεικτα - Κλιμακωτόν ασμάτων», σελ. 243-244.

⁸³ Πρόκειται για συλλογὴ 23 ἀσμάτων, τα ὁποῖα συλλέχθηκαν ἀπὸ τον Θ. Ι. Ἀθανασόπουλο καὶ ἀναφέρονται στο δημοφιλὲς κάστρο τῆς Κυνουρίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Ἀθήνα 1915-1916, «Τὰ τραγούδια τοῦ κάστρου τῆς Κυνουρίας», σελ. 164-178.

⁸⁴ Ο Θ. Ι. Ἀθανασόπουλος προχωρᾷ καὶ πάλι στην καταγραφή δύο ἀσμάτων για τὸ κάστρο τῆς Κυνουρίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Ἀθήνα 1917-1918, «Σύμμεικτα - Κλιμακωτά ἄσματα Καστρίου Κυνουρίας», σελ. 242.

αρκετά συχνά γίνονται παρατηρήσεις και για την ιστορία όλης της περιοχής («Τραγούδια Βουρβούρωντης Κυνουρίας»⁸⁵, «Ἡ προκομμένη γυναῖκα»⁸⁶, «Μεσαριάς Ἄνδρου»).

1.1.7. Μακεδονικά ἄσματα

Μεγάλο κομμάτι παραγωγῆς ασμάτων συντελεῖται και στο χώρο της Μακεδονίας. Ενδεικτικά σημειώνονται οι ουσιώδεις συλλογές «Δημώδη ἄσματα Νιγρίτη Μακεδονίας»⁸⁷, «Λαογραφία ἐκ Μακεδονίας - Ἄσματα»⁸⁸ και «Ἄσματα Μακεδονικά».⁸⁹

1.1.8. Θρακιώτικα ἄσματα

Το κοσμοπολίτικο θρακιώτικο στοιχείο ευνοεῖ την ανάπτυξη σημαντικῶν ασμάτων που αναδεικνύουν την ιστορία και τον πολιτισμό του κατατρεγμένου αὐτοῦ τόπου. Τα

⁸⁵Ο Ε. Γ. Παππαμιχαήλ καταγράφει 24 ἄσματα που ἄδονται στους Βούρβουρες της Κυνουρίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε΄, Αθήνα 1915-1916, «Τραγούδια Βουρβούρωντης Κυνουρίας», σελ.561-576.

⁸⁶Η καταγραφή του ἄσματος γίνεται ἀπὸ τον Θ. Ι. Αθανασόπουλο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ΄, Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα – Ἡ προκομμένη γυναῖκα», σελ.241. Στη συνέχεια, ακολουθεῖ μια παραλλαγή του παραπάνω ἄσματος ἀπὸ τον Θ. Α. Βληζιώτη (Μεσαριάς Ἄνδρου). Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ΄, Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα – Μεσαριάς Ἄνδρου», σελ.241-242.

⁸⁷Η Ι. Α. Σιούλα καταγράφει 6 ὁμορφα ἄσματα ἀπὸ την περιοχή Νιγρίτα της Μακεδονίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε΄, Αθήνα 1915-1916, «Δημώδη ἄσματα Νιγρίτη Μακεδονίας», σελ.577-584.

⁸⁸Τα ἄσματα καταγράφηκαν μουσικά ἀπὸ τον συγγραφέα Γεράσιμο Καψάλη. Η καταγραφή ἐγινε ἀπὸ τους δασκάλους κ. Νικολαΐδη και κ. Δημητριάδη, ἀλλὰ και ἀπὸ τους μαθητές Βασιλείου, Γεμιτζιόγλου, Ζάχο, Βλαχόπουλο και Παλληκάρη. Απὸ τα 21 ἄσματα που αποτυπώθηκαν, τα πρῶτα 3 ἔχουν ιστορικό περιεχόμενο, τα ἐπόμενα 11 συγκαταλέγονται στα κλέφτικα ἄσματα, το 15^ο ἔχει ακριτική μορφή, το 16^ο και το 17^ο αποτελοῦν παραλλαγές του, το 18^ο και το 19^ο ἔχουν ἐρωτικό περιεχόμενο, το 20^ο περιγελαστικό, ἐνὼ το 21^ο εἶναι ἓνα ἀπόσπασμα ἐνός μοιρολογίου που φιλοδοξεῖ να παρουσιάσει ο συγγραφέας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ΄, Αθήνα 1917-1918, «Λαογραφία ἐκ Μακεδονίας - Ἄσματα», σελ.518-533.

⁸⁹Ο συγγραφέας του ἀρθρου Μ. Χρ. Σλίνης καταγράφει 7 μακεδονικά ἄσματα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι΄, Αθήνα 1929, «Σύμμικτα - Ἄσματα Μακεδονικά», σελ.257-261.

«Άσματα δημοτικά·Γκιουμουλτζινάστῆς Θράκης»⁹⁰ και τα «Τραγούδια ἐκ σαράντα ἐκκλησιῶνΘράκης»⁹¹ αποτελούν δύο εξέχουσες συλλογές που γνωστοποιούν πολλές πολιτισμικές και κοινωνικές πτυχές της θρακιώτικης επικράτειας.

1.1.9. Στερεοελλαδίτικα άσματα

Μεγάλο μέρος των ασμάτων που καταγράφονται στη Στερεά Ελλάδα παρουσιάζεται μέσω της συλλογής «Αἰτωλικά τραγούδια»⁹² της Δήμητρας Λουκοπούλου. Η συγγραφέας παραθέτει σε αυτή τη συλλογή 70 άσματα, χωρίς τίτλο, παρμένα όλα από την περιοχή της Αιτωλίας. Με αυτό τον τρόπο καθιστά και τη Στερεά Ελλάδα κύριο φορέα της ελληνικής ασματογραφίας.,

Τα πολυδιάσπαρτα νησιά του ελληνικού χώρου έχουν να επιδείξουν τη δική τους μουσική και χορευτική δραστηριότητα. Στα νησιά του Αιγαίου, αλλά και του Ιονίου συναντά κανείς μοναδικούς μουσικούς ρυθμούς και χορευτικές αρμονίες. Όλη αυτή η μουσικοχορευτική κίνηση ενσαρκώνεται στα ιδιαίτερα τραγούδια που άδονται σε κάθε νησί ξεχωριστά. Εύλογα, λοιπόν, τα συγκεκριμένα άσματα αποτελούν ενδιαφέρουσες μαρτυρίες που προβάλλουν την ιδιαίτερη πολιτισμική σύσταση κάθε νησιού.

1.1.10 Επτανησιακά άσματα

Ξεκινώντας από το Ιόνιο, αξίζει να επισημανθούν τα δείγματα ασματογραφίας που εντοπίζονται στα νησιά της Κεφαλληνίας και της Κέρκυρας. Στις σελίδες του περιοδικού πραγματοποιούνται εκτενείς αναφορές στα άσματα τα προερχόμενα από το νησί της

⁹⁰Ο Στίλπων Π. Κυριακίδης συνέλεξε 7 άσματα από τη συγκεκριμένη περιοχή της Θράκης. Τα άσματα θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικά, διότι μέσω της μελέτης τους παρατηρούνται πολλές γλωσσικές και φθογγολογικές αποκλίσεις σε σχέση με την κοινή καθομιλουμένη, στοιχείο που αναδεικνύει το πρωτότυπο θρακιώτικο ιδίωμα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Άσματα δημοτικά· Γκιουμουλτζινάστῆς Θράκης», σελ.81-88.

⁹¹Πρόκειται για συλλογή που περιέχει 2 θρακιώτικα άσματα καταγεγραμμένα από τον Πολύδωρο Παπαχριστόδουλο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τραγούδια ἐκ σαράντα ἐκκλησιῶνΘράκης», σελ.605.

⁹²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Σύμμικτα Αἰτωλικά λαογραφικά – Αἰτωλικά τραγούδια», σελ.40-66.

Κεφαλληνίας. Οι κυριότερες συλλογές είναι τα «Ἄσματα δημοτικά Κεφαλληνίας»⁹³, «Κεφαλληνιακά ἄσματα»⁹⁴, ενώ σημαντικό είναι και το «Τραγοῦδι Ἀσπρογέρακα Κεφαλληνίας».⁹⁵ Αντιθέτως, το νησί της Κέρκυρας μοιάζει να παρουσιάζει φτωχότερα δείγματα ασματογραφίας. Στο άρθρο «Λαογραφικά συλλεκτά ἐκ νησιῶν Κέρκυρας»⁹⁶, ο Σπύρος Καβάσιλας παραθέτει 6 δημοτικά ἄσματα που εντοπίζονται στο νησί, ορισμένα από τα οποία αποτελούν παραλλαγές άλλων γνωστών νησιώτικων ή ακριτικών ασμάτων (π.χ. του επτανησιακού ἄσματος «Μανούσω» και του ευρέως διαδεδομένου ἄσματος του νεκρού αδερφού).

1.1.11. Αιγαιοπελαγίτικα ἄσματα

Ὅσον αφορά το χώρο του Αιγαίου, παρατηρείται εντονότερη προσπάθεια σύνθεσης ασμάτων. Ο μεγάλος αριθμός νησιώτικων συμπλεγμάτων του Αιγαίου ευνοεί τη συγκέντρωση πολλών και περισσότερων υλικών που θα οδηγήσει στη σύνθεση· πόσο μάλλον αν αναλογιστεί κανείς την τεράστια παράδοση των νησιών αυτών σε μουσικό επίπεδο. Παραδοσιακοί τοπικοί χοροί και μουσικές κοσμούν κάθε νησί και ορίζουν τη θέση του στο ελληνικό μουσικό στερέωμα. Στη Νάξο συναντά κανείς την ιδιαίτερη συλλογή «Τραγοῦδια

⁹³Στη συλλογή αυτή αποδίδονται 60 στίχοι μιας παραλλαγής του γνωστού ἄσματος «κουμπάρα νύφης». Η παραλλαγή αυτή προέρχεται από ένα Ζακυνθινό ἄσμα παρά Passow. Ἐπειτα, παρουσιάζονται ἄλλοι 75 στίχοι του ἄσματος, οι οποίοι ἔχουν αρκετές ομοιότητες με ένα ἄσμα προερχόμενο από το χωριό Ζερβάτα Κεφαλληνίας, με το κερκυραϊκῆς καταγωγῆς ἄσμα «Μανούσω», αλλά και με πληθώρα ακριτικών ασμάτων, συμπεριλαμβανομένου και αυτού του Διγενή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα - Ἄσματα δημοτικά Κεφαλληνίας», σελ.456-460.

⁹⁴Πρόκειται για δημώδη θρησκευτικά δράματα, καταγεγραμμένα από τον Σπ. Κ. Φαραντάρο. Γενικότερα, τέτοιου είδους ἄσματα διαθέτουν μια ακριτική μορφή. Η επίδραση αυτή εκδηλώνεται κυρίως στη συχνή εναλλαγή βυζαντινών ονομάτων με ονόματα γνωστών κεφαλληνιακών οικογενειών. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Κεφαλληνιακά ἄσματα», σελ.674-677.

⁹⁵Συγγραφέας του ἄσματος είναι ο Γ. Παπαζήσης. Και αυτό το ἄσμα αποτελεί παραλλαγή του ἄσματος της κουμπάρας που ἔγινε νύφη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τραγοῦδι Ἀσπρογέρακα Κεφαλληνίας», σελ.366.

⁹⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφικά συλλεκτά ἐκ νησιῶν Κέρκυρας», σελ.638.

τῆς Ἀπειράνθου»⁹⁷, ενώ στη Χίο βρίσκει την τοπική συλλογή «Δημῶδη ἄσματα Καρδαμύλων Χίου».⁹⁸ Στη Ρόδο υπάρχει η συλλογή «Ἄσματα δημοτικά τῆς Ρόδου»⁹⁹, αλλά και το γνωστό ἄσμα «Δημοτικόν τῆς Ρόδου»¹⁰⁰ που το συναντούμε σε πολλές παραλλαγές. Στη Λέσβο το περιοδικό στέκεται κυρίως στα «Τραγούδια τῆς Λέσβου»¹⁰¹ και στο «Λεσβιακὸν βακχικὸν ἄσμα».¹⁰² Ωστόσο, μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να δείχνει στα ἄσματα που προέρχονται από το νησί του Καστελλόριζου. Πέρα από το τοπικό ἄσμα «Αἱ σκλάβος»¹⁰³, εκτενείς αναφορές γίνονται στις συλλογές που εντοπίζονται στο νησί και φιλοξενούνται στις σελίδες της *Λαογραφίας*, κυριότερες από τις οποίες είναι τα «Ἄσματα δημοτικά ἐκ Καστελλόριζου»¹⁰⁴, τα «Τραγούδια τῆς σαντακλίδας

⁹⁷ Τα τραγούδια της συλλογῆς, 11 τον αριθμό, συλλέχθηκαν από τον Γ. Στ. Ζευγολή και αναφέρονται στην περιοχή Απείρανθος της Νάξου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Τραγούδια τῆς Ἀπειράνθου», σελ. 179-189.

⁹⁸ Ο συγγραφέας Γ. Μαδιάς παρουσιάζει 6 τοπικά ἄσματα από την περιοχή Καρδάμυλα της Χίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Σύμμικτα – Δημῶδη ἄσματα Καρδαμύλων τῆς Χίου», σελ. 201-205.

⁹⁹ Ο Γεώργιος και ο Αναστάσιος Παπαϊωάννου διατυπώνουν 3 δημοφιλή τραγούδια («Τῆς τρίχας τὸ γιοφύρι», «Νανουρίσματα», «Ἄσματα αἰώρας»), τα οποία συγκαταλέγονται στα δημοτικά ἄσματα της Ρόδου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Ἄσματα δημοτικά τῆς Ρόδου», σελ. 453-456.

¹⁰⁰ Το ἄσμα προέρχεται από τη συλλογή του Παύλου Γνευτοῦ «Τὸ νανάγιο». Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Παναθήναια) – Δημοτικόν τῆς Ρόδου», σελ. 139.

¹⁰¹ Συλλογὴ 4 ασμάτων, τα οποία παρατίθενται στο ἔντυπο από τον Δ. Γ. Βερναρδάκη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Τραγούδια τῆς Λέσβου», σελ. 697-700.

¹⁰² Ἄσμα με ρίζες από την Κρήτη, το οποίο παρουσίασε στη Λέσβο ο ἔμπορος Σαμαρτζιδέλης για την αναστάσιμη ἡμέρα. Στο περιοδικό το αποτυπώνει ο Χρ. Γ. Γουγούσης. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Λεσβιακὸν βακχικὸν ἄσμα», σελ. 463-464.

¹⁰³ Δημῶδες ἄσμα από την περιοχή του Καστελλόριζου. Το παρουσιάζει ο Μ. Γ. Πετρίδης. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Αἱ σκλάβος», σελ. 288.

¹⁰⁴ Ο Α. Σ. Διαμανταράς δημιουργεῖ μια συλλογὴ, στην οποία αρχικά παραθέτει 7 τραγούδια ποικίλου περιεχομένου, στη συνέχεια αποδίδει 124 στίχους τραγουδιῶν με ερωτικό περιεχόμενο που θέμα τους ἔχουν την αγάπη, ἔπειτα καταγράφει 8 στίχους ασμάτων με πεισματικό περιεχόμενο και ἄλλους 34 με σκωπτικό περιεχόμενο, ενώ τέλος αποδίδει 9 στίχους τραγουδιῶν των μηχανικῶν. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Ἄσματα δημοτικά ἐκ Καστελλόριζου», σελ. 447-471.

ἐκΚαστελλορίζου»¹⁰⁵ , τα «Τραγούδια Καστελλορίζου»¹⁰⁶ και τα «Σατιρικά ἄσματα».¹⁰⁷

1.1.12. Ποντιακά ἄσματα

Ξεχωριστή θέση στον ελληνισμό κατέχει ό, τι σχετίζεται με την περιοχή του κατατρεγμένου Πόντου. Ο ποντιακός πολιτισμός στο σύνολό του έχει να επιδείξει εξαιρετικά επιτεύγματα σε όλους τους τομείς· επιτεύγματα τα οποία μετά τον βάνανσο ξεριζωμό του μεταλαμπαδεύθηκαν στον κυρίως ελλαδικό χώρο και αφομοιώθηκαν με τον καλύτερο τρόπο. Για αυτό το λόγο, υποθέτουμε πως άμεσες υπήρξαν οι συνέπειες στους αντίστοιχους τομείς του ελληνικού κράτους μετά τη μαζική εισροή των νέων τάσεων, οι οποίες οδήγησαν σε πολλές κοινωνικές μεταβολές και μετεξελίξεις. Αυτές συνίστατο κυρίως σε γλωσσικό επίπεδο μέσω της ποντιακής διαλέκτου, σε μουσικό και χορευτικό επίπεδο μέσω των ζωντανών ποντιακών χορών και σε οικονομικό επίπεδο μέσω των νέων επαγγελμάτων που προέκυψαν. Με λίγα λόγια, ο ερχομός του ποντιακού ελληνισμού στην κυρίως Ελλάδα επέδρασε καταλυτικά στην ἑλευση του ποντιακού τρόπου ζωής στη χώρα.

Συνεπώς, ένα περιοδικό όπως η *Λαογραφία* που ασχολείται με τα μουσικά και πολιτισμικά δρώμενα της Ελλάδος δε θα ἔμενε ανεπηρέαστο από μια τέτοια εξέλιξη. Οι τόμοι 9 και 10, οι οποίοι καταπιάνονται με γεγονότα που ἔπονται της μικρασιατικής καταστροφής του 1922, διενεργούν αρκετές έρευνες και διατυπώνουν παρατηρήσεις πάνω στην ενδιαφέρουσα ποντιακή μουσική, που σιγά-σιγά γίνεται αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας. Στο περιοδικό καταγράφονται σπουδαία

¹⁰⁵Ο Α. Σ. Διαμανταράς αποδίδει 22 στίχους των εν λόγω ασμάτων. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμεκτα – Τραγούδια τῆςσαντακλίδαςἐκΚαστελλορίζου», σελ.690-692.

¹⁰⁶Ο Α. Σ. Διαμανταράς, στη συλλογή αυτή, καταγράφει 15 τραγούδια για τους θαλασσινούς, 3 τραγούδια της στρατολογίας, 9 τραγούδια λιμανιού, αλλά και την πολύ σημαντική φόρμα των ποιητών του νησιού για τη σύνθεση ασμάτων. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Σύμμεκτα – Τραγούδια Καστελλορίζου», σελ.554-556.

¹⁰⁷Τα «Σατιρικά ἄσματα» αποτελούν συλλογή του Α. Σ. Διαμανταρά, στην οποία καταγράφει πληθώρα σατιρικών ασμάτων από το Καστελλόριζο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Κυθηραϊκήἐπετηρίς) – Σατιρικά ἄσματα», σελ.395.

άσματα του ποντιακού ελληνισμού, όπως τα «Δημοτικά ἄσματα Πόντου»¹⁰⁸ και τα «Δέκα κρωμέτικα τραγούδια»¹⁰⁹, αλλά και εξαιρετικές συλλογές, ενδεδειγμένες του ποντιακού ελληνισμού, όπως τα «Ἄσματακαὶ δίστιχα ποντικά»¹¹⁰ και τα «Ἄσματα ποντικά»¹¹¹, συλλογή του Α. Ι. Παρχαρίδη, στην οποία ενυπάρχουν δύο από τα καλύτερα ποντιακά άσματα, η «ἀκαμάτρα» και το «Ὅταν χορεύουν μικρά παιδιά».

Ωστόσο, άσματα με ελληνική ρίζα και καταγωγή δεν εντοπίζονται αποκλειστικά στο εσωτερικό της χώρας. Η διαρκής αλληλεπίδραση της Ελλάδας με τους γειτονικούς λαούς είχε επιπτώσεις και σε επίπεδο πολιτισμού. Η ανταλλαγή στοιχείων μεταξύ των λαών όσο περνούσαν τα χρόνια γινόταν ολοένα και συχνότερη, κάτι που επέτρεψε στους μελετητές να εξετάσουν τους γύρω λαούς με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, καθώς ήταν έκδηλο πλέον σε αυτούς το ελληνικό στοιχείο. Στη *Λαογραφία*, έχουμε ενδείξεις για συγκερασμό ελληνικών μουσικών στοιχείων με αντίστοιχα μουσικά στοιχεία που πηγάζουν από τις χώρες της Αλβανίας και της Βουλγαρίας. Μπορούμε, λοιπόν, να κάνουμε πλέον λόγο για αλβανικά και βουλγαρικά άσματα, που έχουν έντονο το ελληνικό χρώμα στη σύνθεσή τους.

1.1.13. Αλβανικά άσματα

Με τα αλβανικά άσματα ασχολείται κατά κύριο λόγο ο σπουδαίος μελετητής και αρθρογράφος Κ. Δ. Σωτηρίου. Στον 1^ο τόμο της *Λαογραφίας*, εκθέτει το άρθρο του «Αλβανικά ἄσματακαὶ παραμύθια»¹¹², στο οποίο παρουσιάζει άσματα και παραμύθια από την συλλογή του Γιάννη Περγιαλίτη, αλλά και από την προσωπική του συλλογή. Τα

¹⁰⁸Ο συγγραφέας Α. Ι. Παρχαρίδης καταγράφει 9 χαρακτηριστικά άσματα που άδονταν στην περιοχή του Πόντου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Σύμμικτα – Δημοτικά ἄσματα Πόντου», σελ.234-237.

¹⁰⁹Ο Γ. Κανδηλάπτης αποδίδει 10 στίχους από ορισμένα κρωμέτικα τραγούδια που ακούγονταν στην Τουρκία στην περιοχή του Πόντου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Σύμμικτα – Δέκα κρωμέτικα τραγούδια», σελ.237-238.

¹¹⁰Ο Α. Ι. Παρχαρίδης παρουσιάζει μια συλλογή που εμπεριέχει 6 τραγούδια του Πόντου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Σύμμικτα – Ἄσματακαὶ δίστιχα ποντικά», σελ.601.

¹¹¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Αθήνα 1929, «Σύμμικτα - Ἄσματα ποντικά», σελ.572-573.

¹¹²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Αλβανικά ἄσματακαὶ παραμύθια», σελ.82-92.

άσματα και τα παραμύθια που παρουσιάζει είναι ένα γλωσσικό σύμπλεγμα μεταξύ ελληνικής και αλβανικής γλώσσας. Επιχειρεί να παρουσιάσει τα άσματα στην αλβανική διάλεκτο συγκριτικά προς την ελληνική. Η αντιπαραβολή των δύο διαλέκτων τον οδηγεί στο συμπέρασμα πως το κράμα αυτό ελληνικής και αλβανικής διαλέκτου αποτελεί ένα διαλεκτικό σύστημα που σταδιακά εκλείπει. Στον 2^ο τόμο επανέρχεται με ένα νέο άρθρο, στο οποίο απλά καταγράφει μουσικά ορισμένα άσματα και μοιρολόγια και στις δύο γλώσσες, δίχως να προβαίνει σε κάποια γλωσσική παρατήρηση.¹¹³

1.1.14. Βουλγαρικά άσματα

Από την άλλη πλευρά, τα βουλγαρικά άσματα μελετώνται δυσκολότερα σε βάθος. Οι μόνες πληροφορίες που καταγράφονται στο περιοδικό αναφέρουν τη συλλογή «Βουλγάρικα ἄσματα»¹¹⁴, το εξαιρετικό «ΤραγοῦδιτοῦΛιμάζαγα»¹¹⁵, το οποίο αποτελεί μια παραλλαγή του άσματος της Σωζοπόλεως¹¹⁶, καταγεγραμμένη από τον Χ. Π. Κορυλλό, ενώ ακολουθεί και η παρουσίαση 38 πατινάδων ή μανέδων από τον Π. Π. Πέτρου, με τίτλο «ἌσματακωμαστικάἐκΣωζοπόλεως».¹¹⁷ Παρατηρούμε, λοιπόν, μια συνεχή

¹¹³Καταγράφει μουσικά το άσμα «Ἡ ξενιτιά»και στην ελληνική και στην αλβανική γλώσσα, μαζί με μια σειρά από γνωστά μοιρολόγια της εποχής. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Αλβανικά ἄσματα», σελ.89-120.

¹¹⁴Η συλλογή αποτελεί απόσπασμα από το άρθρο του Δ. Δήμερου «ὁ Βούλγαρος αὐτοψυχολογούμενος», όπου ο συγγραφέας διατυπώνει με άλλο τρόπο όσα είχε ισχυριστεί για τα βουλγάρικα τραγούδια στο άρθρο του «Βούλγαροι κλέφτες κατὰτὰ δημῶδη βουλγάρικα ἄσματα». Μάλιστα, περιλαμβάνει και το κείμενο του Dozon στα ελληνικά, αλλά και στα γαλλικά. Η συλλογή του Dozon, σύμφωνα με τον Πολίτη, είναι η μόνη με βουλγάρικα δημῶδη άσματα.Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Μακεδονικόνήμερολόγιον) – Βουλγάρικα ἄσματα», σελ.397.

¹¹⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – ΤὸτραγοῦδιτοῦΛιμάζαγα», σελ.181.

¹¹⁶Το άσμα της Σωζοπόλεως εμπεριέχεται στην πολύ σημαντική συλλογή της Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου «Ἄσματα δημοτικά Σωζοπόλεως».Η συγγραφέας κατέγραψε όλα τα άσματα της συλλογής εκ στόματος Κ. Κλωνή. Στις σελίδες της συλλογής, εκτός από τα άσματα, πραγματοποιούνται και μικροί σχολιασμοί για το καθένα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Ἄσματα δημοτικά Σωζοπόλεως», σελ.585-650.

¹¹⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – ἌσματακωμαστικάἐκΣωζοπόλεως», σελ.703-705.

πνευματική αλληλεπίδραση του ελληνισμού με τις γειτονικές χώρες, η οποία ενδεχομένως να σημειώθηκε και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο.

1.2. Μοιρολόγια

Τα μοιρολόγια αποτελούν μία από τις κυριότερες κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών στην Ελλάδα. Πρόκειται για λυρικά - ελεγειακά τραγούδια με θρηνητικό, επαινετικό και εγκωμιαστικό χαρακτήρα, τα οποία εκφράζουν θλίψη και πόνο για το θάνατο ενός γνωστού προσώπου. Άδονται κατά κύριο λόγο κατά την πρόθεση του νεκρού ή κατά την κηδεία του. Προσφιλή θέματα των μοιρολογιών αποτελούν η τραγική ανθρώπινη μοίρα, ο αποχωρισμός μελών της οικογένειας και η εξύμνηση των αρετών του νεκρού.¹¹⁸

Τα μοιρολόγια κάνουν αισθητή την εμφάνισή τους ήδη από την εποχή του Ομήρου. Στη ραψωδία Ψ παρακολουθούμε το μοιρολόι του Αχιλλέα για το νεκρό Πάτροκλο, ενώ η ραψωδία Ω παρουσιάζει τα μοιρολόγια της Ανδρομάχης και της Εκάβης για το νεκρό Έκτορα. Στα νεώτερα χρόνια, τα μοιρολόγια αποκτούν σταδιακά τη σημερινή τους έντεχνη και έμμετρη μορφή, φθάνοντας στο απόγειο της καλλιέργειάς τους. Ιδιαίτερα κατά τα ταραγμένα χρόνια της Τουρκοκρατίας, προσιδιάζουν εξαιρετικά στα κλέφτικα άσματα και αποκτούν εγκωμιαστικό χαρακτήρα, εξαίροντας τα κατορθώματα και τις πράξεις του νεκρού και εκφράζοντας, παράλληλα, το δράμα της απώλειας.¹¹⁹

Η διάκριση των μοιρολογιών μπορεί να γίνει με βάση το περιεχόμενό τους. Συνοπτικά, μπορούν να υπαχθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) *επαινετικά μοιρολόγια*, τα οποία εκφράζουν άμεσα τις αρετές και τις χάρες του νεκρού, β) *αλληγορικά μοιρολόγια*, τα οποία χρησιμοποιούν αλληγορίες προκειμένου να εγκωμιάσουν το νεκρό (π.χ. τον παρομοιάζουν με τον ήλιο ή το φεγγάρι), γ) *μοιρολόγια του Κάτω Κόσμου και του Χάρου*.¹²⁰ Σε όλες, βέβαια, τις περιπτώσεις κυριαρχεί ο θρήνος και η οδύνη για την απώλεια αγαπημένων προσώπων.

¹¹⁸Βλ. Παρίσσης Ιωάννης – Παρίσσης Νικήτας, «Μοιρολόγια». *ΛΕΞΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ*, Αθήνα 2010, σελ.112-113.

¹¹⁹Βλ. Γεράσιμος Αν. Μαρκαντωνάτος, «Μοιρολόγια». *ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ*, Αθήνα 2013, σελ.238.

¹²⁰Η διάκριση αυτή των μοιρολογιών οφείλεται στο Ν. Γ. Πολίτη. Ο Πολίτης διχοτομεί τη μεγάλη αυτή κατηγορία τραγουδιών, τοποθετώντας στις δύο πρώτες κατηγορίες μοιρολόγια που άδονταν για συγκεκριμένες περιπτώσεις θανάτου, ενώ στην τρίτη συμπεριλαμβάνει μοιρολόγια που αναφέρονται γενικότερα στο θάνατο («Τοῦ Λεβέντη καίτοῦ Χάρου», «Τῆς Λυγερῆς καίτοῦ Χάρου» κ.α.). Ωστόσο, η

Σε όλα τα μέρη της Ελλάδας τα μοιρολόγια τα τραγουδούσαν γυναίκες. Πολύ σπάνια βρίσκουμε αναφορές σε άνδρες που μοιρολογούν (*άντρίκια μοιρολόγια*), καθώς μια τέτοια δραστηριότητα ήταν υπό την αποκλειστική κυριότητα των γυναικών.

Κέντρο των θρηνητικών αυτών τραγουδιών υπήρξε η Μάνη. Τα δραματικά γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην περιοχή της Μάνης οδήγησαν στη σύνθεση ξεχωριστών τραγουδιών, με σαφή την μουσική, μετρική και εκφραστική ιδιαιτερότητά τους. Στην περιοχή της Μάνης το μοιρολόι αποκτά χαρακτήρα επαγγέλματος, που το ασκούν κατά κύριο λόγο γυναίκες. Τα μανιάτικα μοιρολόγια, στο σύνολό τους, έχουν έναν ιδιαίτερο καταθλιπτικό χαρακτήρα και εκφράζουν περισσότερο τον πόνο για το χαμένο, παρά τη λυτρωτική κάθαρση του.¹²¹

Έτσι, λοιπόν, η πλειονότητα των μοιρολογιών που αντλούμε από τις σελίδες του περιοδικού προέρχονται από το χώρο της Μάνης. Το πιο γνωστό από αυτά είναι το μοιρολόι που αναφέρεται στο *θάνατο πολεμιστή στη μάχη της Τζουμαγιάς*, το οποίο βρίσκεται στο περιοδικό σε πολλές παραλλαγές. Το κυρίως μοιρολόι αποδίδεται στο περιοδικό από τον Χ. Ι. Χριστολιάκο και φέρει τον τίτλο «ΜανιάτικονμοιρολόγιονεῖςπολεμιστήντῆςἐνΤζουμαγιᾷ μάχης».¹²² Αποτελείται από 125 στίχους και ερμηνεύθηκε στο χωριό Μέσα Νύμφη του Δήμου Τεθρώνης από την ογδοντάχρονη Πανάγου Φράγκαϊνα. Ενδιαφέρουσα παραλλαγή του παραπάνω μοιρολογιού αποτελεί η καταγραφή του Γ. Δ. Μανολάκου «Ἔτερον μοιρολόι εἰς τὸν ἐν Τζουμαγιᾷ φονευθέντα Πέτρον Μιχαλακάκον».¹²³ Το ενδιαφέρον της συγκεκριμένης παραλλαγής εστιάζεται στη γνωστοποίηση του ονόματος του νεκρού πολεμιστή, κάτι που δεν αναφέρεται στο κυρίως μοιρολόι. Το τραγούδι αποτελείται από 115 στίχους και καταγράφηκε και αυτό στο χωριό Νύμφη. Επιπλέον παραλλαγές του μοιρολογιού αποτελούν η καταγραφή του Γ. Σμιτζόπουλου «Μοιρολόγι εἰς φονευθέντα

διάκριση αυτή δεν ακολουθείται από το σύνολο των μελετητών. Ο Στίλπων Κυριακίδης, αλλά και άλλοι μελετητές, συνενώνουν τις ομάδες των μοιρολογιών και τα θεωρούν όλα μοιρολόγια με την ευρύτερη έννοια του όρου. Βλ. Στίλπων Κυριακίδης, «*Αἰῖστορικά ἄρχαίτης δημῶδους νεοελληνικῆς ποιήσεως*», Αθήνα 1934.

¹²¹Βλ. Κώστας Πασαγιάννης, «*Μοιρολόγια*». *Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια*, Αθήνα 1928.

¹²²Βλ. «*ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ*» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «*Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾄσματα (Ἔτερον μοιρολόγιονεῖςπολεμιστήντῆςἐνΤζουμαγιᾷ μάχης)*», σελ.670-672.

¹²³Βλ. «*ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ*» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «*Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾄσματα (Ἔτερον μοιρολόι εἰς τὸν ἐν Τζουμαγιᾷ φονευθέντα Πέτρον Μιχαλακάκον)*», σελ.673-675.

εἰς τὴν μάχην τῆς Τζουμαγιᾶς»¹²⁴, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταγενέστερη ἀπόδοσή του ἀπὸ τὸν Χ. Ι. Χριστολιάκο¹²⁵, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ξανά τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ. Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ μανιάτικα μοιρολόγια λαμβάνουμε, ἐπίσης, καὶ ἀπὸ τὸ ἐντυπο τοῦ Σπ. Ι. Θεοδωρόπουλου «Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια», στὸ ὁποῖο διατυπώνει κρίσεις σχετικὰ μετὰ τὴν ἰδιάζουσα σύνθεσή τους. Εἰδικότερα, διαπίστωσε πὼς τὰ μανιάτικα μοιρολόγια ἐμπεριέχουν στοιχεῖα μουσικῆς ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ, ἐνῶ διακρίνονται γιὰ τὸ μέτρο καὶ τὴν καλλιτέπεια στὸ στίχο. Αὐτὸ συνέβαινε διότι ἄδονταν συνεχῶς ἀπὸ ὅλους τοὺς Μανιάτες στὶς διάφορες ἐργασίες τους, κάτι πὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀρτιότερη ἐπεξεργασία τους.¹²⁶

Ὡστόσο, ὁ θρήνος καὶ ἡ οδύνη πὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀπώλεια ἀγαπημένων προσώπων, ἐνδεχομένως, νὰ βρίσκουν πλήρη ἐνσάρκωση στὰ μοιρολόγια ἐκεῖνα πὺ προκύπτουν ὡς ἀπόρροια πολεμικῶν διενέξεων πὺ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μαζικὴ ἀπώλεια ἀνθρώπινων ζωῶν. Εἶναι γνωστὸ πὺς ἡ σύγχρονη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἄρρηκτα συνυφασμένη μετέτοιου εἶδους πολεμικὲς συγκρούσεις πὺ ἐπέφεραν πολλὰ θύματα. Εὐλόγα, λοιπόν, γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη στους ἀνθρώπους γιὰ ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ συναισθήματος θρήνου καὶ οδύνης πὺ τους διακατεῖχε. Σε αὐτὸ βοήθησαν τὰ πολλὰ μοιρολόγια πὺ ἐμφανίστηκαν κατὰ καιροὺς σε ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶχαν ὡς στόχο νὰ «κλάψουν» τοὺς νεκρούς. Πληθώρα τέτοιων μοιρολογιῶν ἐνυπάρχει καὶ στὸ περιοδικό. Απὸ αὐτά, ἐκεῖνο πὺ δεσπάζει εἶναι τὸ ἄρθρο γιὰ τὰ «Μοιρολόγια εἰςπολεμιστὴν πεσόντα ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ»,¹²⁷ στὸ ὁποῖο ὁ Ν. Γ. Πολίτης παρουσιάζει μοιρολόγια ἀπὸ τὸ χωριὸ Ταίναρο τοῦ Δήμου Λαγνείας. Τὰ μοιρολόγια ἄδονταν πρὸς

¹²⁴ Ἡ παραλλαγή αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ 20 στίχους καὶ παρουσιάζεται στὸ περιοδικό ἀπὸ τὸν Γ. Σμιτζόπουλο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικὰ ᾄσματα («Μοιρολόγι εἰς φονευθέντα εἰς τὴν μάχην τῆς Τζουμαγιᾶς»), σελ. 680-681.

¹²⁵ Τὸ μοιρολόι πὺ καταγράφει ὁ Χ. Ι. Χριστολιάκος ἀποτελεῖται ἀπὸ 129 στροφές καὶ ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὸν πολεμιστὴ Πέτρο Ι. Μιχαλακάκο πὺ σκοτώθηκε στὴ μάχη τῆς Τζουμαγιᾶς. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικὰ ᾄσματα («Μανιάτικον μοιρολόγιον εἰςπολεμιστὴν τῆς ἐν Τζουμαγιᾷ μάχης»), σελ. 547-549.

¹²⁶ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Lemondehellenique)», σελ. 125-126 καὶ «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Παναθήναια)», σελ. 383.

¹²⁷ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Μοιρολόγια εἰςπολεμιστὴν πεσόντα ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ», σελ. 3-11.

τιμήν του υιού του Γεωργίου Λιβανά, ο οποίος σκοτώθηκε στη μάχη της Ηπείρου. Ο Πολίτης αναφέρει μεταξύ άλλων στο άρθρο του πως ο ίδιος ο διδάκτορας Γ. Δ. Μανολάκος από το χωριό Κοτρώνι παραβρέθηκε στην τελετή, για να κάνει την καταγραφή δύο αυτοσχέδιων μοιρολογιών. Ο Μανολάκος παρατηρεί πως τα μοιρολόγια που τραγουδούν οι γυναίκες του χωριού έχουν ως κεντρικό θέμα τον πόλεμο και αναφέρονται γενικά στη θυσία ανθρώπων για την ελευθερία. Χαρακτηριστικό είναι πως μέσα στο μοιρολόι υπάρχουν και αναφορές στον τότε πρωθυπουργό Βενιζέλο και τη σχέση που είχε με τους Βαλκανικούς πολέμους. Το πρώτο μοιρολόι απαρτίζεται από 95 στίχους και ο τίτλος που του δόθηκε είναι «Το μοιρολόι στο γιο του Λιβανά». Το δεύτερο, το οποίο αποτελείται από 55 στίχους, είναι η απάντηση της μητέρας του νεκρού, γι' αυτό και ονομάζεται «Απάντησις τῆς μαμμῆς τοῦ νεκροῦ». Τρία ακόμη μοιρολόγια με πολεμικά συμφραζόμενα είναι το «Μοιρολόγιον εἰς πολεμιστὴν φονευθέντα ἐν Μπιζανίῳ»¹²⁸, το «Μοιρολόϊ στὸ Μῆτσο Δεμέστιχα»¹²⁹ και το «Μοιρολόι στον Γιάννη Κούβαρη».¹³⁰ Ξεχωριστή θέση σε αυτή την κατηγορία μοιρολογιών κατέχει το «Μοιρολόι για τον ευρωπαϊκό πόλεμο»¹³¹, το οποίο δίνει πολλά στοιχεία για τις συνθήκες διεξαγωγής ευρωπαϊκών διενέξεων.

Υπάρχουν, όμως, και μοιρολόγια που δε σχετίζονται αποκλειστικά με τον πόλεμο και την απώλεια ανθρώπινων ζωών. Πρόκειται για μοιρολόγια που άδονται σε διάφορες περιστάσεις της κοινωνικής ζωής. Για παράδειγμα, στη *Λαογραφία* υπάρχουν μοιρολόγια που σχετίζονται με εορταστικές εκδηλώσεις, όπως το «Τραγοῦδι τῆς Λάστας στη

¹²⁸Το μοιρολόγι καταγράφεται από τον Γ. Δ. Μανολάκο και αποτελείται από 55 στίχους. Αναφέρεται σε πολεμιστή που χάθηκε στη μάχη του Μπιζανίου στην Ήπειρο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾠσματα («Μοιρολόγιον εἰς πολεμιστὴν φονευθέντα ἐν Μπιζανίῳ»), σελ.676-679.

¹²⁹Το μοιρολόι καταγράφεται και πάλι από τον Γ. Δ. Μανολάκο και αναφέρεται στον πολεμιστή Μήτσο Δεμέστιχα που χάθηκε σε μάχη. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾠσματα («Μοιρολόϊ στὸ Μῆτσο Δεμέστιχα»), σελ.679-680.

¹³⁰Πρόκειται για μοιρολόι το οποίο παρουσιάζει στο περιοδικό ο Γ. Δ. Μανολάκος. Η καταγραφή του έγινε από τον Κοκκάλα Γ. Γρηγοράκο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾠσματα («Μοιρολόι στον Γιάννη Κούβαρη»), σελ.361-362.

¹³¹Το μοιρολόι αποτελείται από 225 στροφές και καταγράφεται από τον Γ. Δ. Μανολάκο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ᾠσματα («Μοιρολόι για τον ευρωπαϊκό πόλεμο»), σελ.598-601.

Γορτυνία»¹³², το οποίο άδεται κατά τη διάρκεια του εορτασμού του Αγίου Δημητρίου, αλλά και το «Μοιρολόγι τοῦ βασιλιᾶ»¹³³, το οποίο συνδέεται με περιστάσεις της πολιτικής εξουσίας.

Ακόμα, στο περιοδικό εντοπίζει κανείς ομάδες μοιρολογιών που σχετίζονται με συγκεκριμένα μέρη της Ελλάδος. Εξαιρετικά παραδείγματα τέτοιου είδους μοιρολογιών αποτελούν τα «Μοιρολόγια τοῦ Ἄργους»¹³⁴, τα μοιρολόγια που αναφέρονται στο Καστρί

της Κυνουρίας¹³⁵ και τα «Μοιρολόγια τοῦ Σκιλλοῦντος».¹³⁶ Όλα ανεξαιρέτως τα μοιρολόγια αναφέρονται σε δραματικές περιστάσεις της κοινωνικής ζωής των τόπων στους οποίους αναφέρονται.

Τέλος, στις σελίδες του περιοδικού υπάρχουν και εξαιρετες συλλογές μοιρολογιών που βοηθάνε κατά πολύ στην έρευνα για αυτό το ιδιαίτερο είδος δημοτικής μουσικής. Στις συλλογές αυτές, εκτός από εξαιρετικά δείγματα μοιρολογιών, βρίσκουμε πληθώρα

¹³²Ο Παπαζαφειρόπουλος διατυπώνει μια παραλλαγή του μοιρολογίου και όχι αυτούσιο το μοιρολόι του Αγίου Δημητρίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ῥήματα («Τραγοῦδι τῆς Λάστας στη Γορτυνία»), σελ.367.

¹³³Το μοιρολόγι καταγράφει ο Γ. Κουμπής. Αποτελείται από 95 στίχους και είναι ένας αυτοσχεδιασμός πάνω στο μνημόσυνο του βασιλιά Γεωργίου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ῥήματα («Μοιρολόγι τοῦ βασιλιᾶ»), σελ.692-694.

¹³⁴Ο Π. Δ. Σεφερλής καταγράφει στο περιοδικό 33 μοιρολόγια από την περιοχή του Ἄργους. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Μοιρολόγια τοῦ Ἄργους», σελ.265-269.

¹³⁵Ο Θ. Ι. Αθανασόπουλος παρουσιάζει στο περιοδικό 8 μοιρολόγια του Καστρίου της Κυνουρίας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Μοιρολόγια Καστρίου τῆς Κυνουρίας», σελ.489-490. Στον Δ' τόμο της Λαογραφίας παρουσιάζεται ένα επιπλέον μοιρολόι που προέρχεται από το Καστρί της Κυνουρίας. Το μοιρολόι προέρχεται από τη Δέσπω, σύζυγο του πεσόντος Στυλιανού Γεωργούλη. Το τραγούδησε στο Καστρί η μητέρα του νεκρού, Φιλίππαινα Παπασάββα, και το κατέγραψε η ίδια στο περιοδικό, μετά από παράκληση που της έγινε. Το μοιρολόι αποτελείται από 65 στίχους. Στη συνέχεια του άρθρου, παρουσιάζονται τρία παρόμοια μοιρολόγια που κατέγραψε ο Θ. Ι. Αθανασόπουλος, άλλα δύο που κατέγραψε ο Π. Ν. Δημόπουλος και άλλα τρία που προέρχονται από τον Ε. Γεραντώνη. Όλα αυτά τα αποδίδει στο έντυπο ο Γ. Δ. Μαδιάς. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Ἐπίκαιρα δημοτικά ῥήματα («Καστρίου τῆς Κυνουρίας»), σελ.681-686.

¹³⁶Ο Α. Γ. Αδαμόπουλος κατέγραψε 9 μοιρολόγια από την εν λόγω περιοχή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Μοιρολόγια Σκιλλοῦντος», σελ.179-184.

δημοτικών ασμάτων που καλύπτουν όποιο κενό προκύψει από τη μελέτη των μοιρολογιών. Σημαντική συλλογή μοιρολογιών και ασμάτων αποτελούν τα «Ευβοϊκά τραγούδια και μοιρολόγια», στην οποία ο συγγραφέας Α. Αλεξανδρής αποδίδει 21 άσματα και 10 μοιρολόγια.¹³⁷ Η κυριότερη, ωστόσο, συλλογή ασμάτων και μοιρολογιών αποτελεί, αναμφίβολα, το άρθρο της Μαλβίνας Ι. Σαλβάνου «Τραγούδια, μοιρολόγια και Λαζαρικά»¹³⁸, το οποίο ολοκληρώνεται σε τρεις τόμους της *Λαογραφίας*.

1.3. Κάλαντα

Ιδιαίτερη κατηγορία δημοτικών τραγουδιών αποτελούν τα κάλαντα. Τα κάλαντα είναι δημοτικά ευχετικά και εγκωμιαστικά τραγούδια που ψάλλονται εθιμικά κάθε χρόνο, κυρίως την παραμονή μεγάλων θρησκευτικών εορτών, όπως των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς, των Θεοφανείων, των Βαΐων και του Λαζάρου. Κύρια παραδοσιακά μουσικά όργανα που συνοδεύουν τα κάλαντα είναι το τρίγωνο, το λαούτο, το νταούλι, η τσαμπούνα, η φλογέρα, το ταμπούρλο, η φυσαρμόνικα και το ακορντεόν.

Τα κάλαντα ψάλλονται κυρίως από παιδιά αλλά και από ενήλικα άτομα, είτε μεμονωμένα είτε σε ομάδες. Οι «καλαντιστές», όπως ονομάζονται, επισκέπτονται οικίες ή δημόσιους χώρους με τη συνοδεία του πατροπαράδοτου σιδερένιου τριγώνου ή άλλων μουσικών οργάνων. Κύριος σκοπός των τραγουδιών αυτών μετά τις αποδιδόμενες ευχές είναι το φιλοδώρημα, που σήμερα μεταφράζεται σε χρήματα, ενώ παλαιότερα σε προϊόντα. Πολλές φορές, όταν δεν υπήρχε φιλοδώρημα ή ήταν ευτελές, τα παιδιά τραγουδούσαν με πολύ δυνατή φωνή έξω από την οικία δίστιχα σκωπτικά, τα οποία ακούγονταν σαν απειλές.

Όσον αφορά τη δομή των καλάντων, αυτή είναι σχετικά απλή. Ξεκινούν κυρίως με χαιρετισμό, στη συνέχεια αναγγέλλουν τη μεγάλη χριστιανική εορτή που φθάνει και

¹³⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Ευβοϊκά τραγούδια και μοιρολόγια», σελ.547-575.

¹³⁸Στον Ζ' τόμο η Μαλβίνα Ι. Σαλβάνου παραδίδει 10 μοιρολόγια από την περιοχή των Αργυράδων της Κέρκυρας. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Τραγούδια, μοιρολόγια και Λαζαρικά», σελ.520-535. Στον Θ' τόμο η συγγραφέας συνεχίζει το άρθρο καταγράφοντας 69 άσματα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Τραγούδια, μοιρολόγια και Λαζαρικά», σελ.152-208. Στον Ι' τόμο ολοκληρώνει το άρθρο παρουσιάζοντας 34 ακόμα άσματα και 169 δίστιχα τραγουδάκια. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Αθήνα 1929, «Τραγούδια, μοιρολόγια και Λαζαρικά», σελ.23-47.

τελειώνουν με ευχές. Χαρακτηριστικό σημείο είναι η γλώσσα στην οποία ψάλλονται. Σχεδόν όλα βρίσκονται στην καθαρεύουσα, γεγονός που υποδηλώνει την άμεση καταγωγή τους από τη γιορτή του Βυζαντίου «Καλένδες» που λάμβανε χώρα τον Ιανουάριο και γιορτάζονταν με ιδιαίτερη λαμπρότητα.¹³⁹

Ωστόσο, αυτό που συμβαίνει με όλα τα δημοτικά τραγούδια συμβαίνει και με τα κάλαντα. Δηλαδή, σε όλο τον ελλαδικό χώρο εντοπίζουμε πλήθος παραλλαγών των κατά τόπους καλάντων. Αυτός ο μεγάλος αριθμός των διάφορων παραλλαγών τα εξανάγκασε να διακρίνονται σε εθνικά - αστικά και σε τοπικά - παραδοσιακά. Για παράδειγμα, στην Κρήτη αρκετά συχνά ψάλλονταν ως κάλαντα διάφορες *μαντινάδες*, ενώ στη Νάξο αξιοποιούνταν τα παραδοσιακά *κοτσάκια*. Χαρακτηριστικό είναι πως στα χριστουγεννιάτικα κάλαντα έχουν καταμετρηθεί περισσότερες από τριάντα παραλλαγές μόνο στον ελλαδικό χώρο. Σήμερα, εκτός από τις κατά τόπους παραλλαγές, έχουν εισαχθεί και διάφορα αγγλοσαξονικά χριστουγεννιάτικα τραγούδια, μερικά από τα οποία έχουν μεταγλωττιστεί στα ελληνικά και χρησιμοποιούνται κάποιες φορές μαζί με τα παραδοσιακά.

Αναπόδραστα, λοιπόν, και στη *Λαογραφία* υπάρχει πλήθος παραλλαγών που εντοπίζονται σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Είναι ξεκάθαρο πως οι παραλλαγές αυτές προδίδουν την ύπαρξη μιας προηγμένης πολιτισμικά κοινωνίας στην οποία συμφύρονται δύο από τους βασικότερους πυλώνες του ελληνισμού, τα πολιτισμικά επιτεύγματα και το έντονο θρησκευτικό στοιχείο στη καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

«Κάλαντα του Βυζαντίου»

Η Α. Παπαδοπούλου – Κεραμέως παρουσιάζει δύο δεκασύλλαβα βυζαντινά κάλαντα, τα οποία προέρχονται από τη βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων¹⁴⁰ και δίνουν πολλά στοιχεία για τη μορφή των καλάντων στο Βυζάντιο.

«Κάλαντα της Ζακύνθου»

¹³⁹Κ. Σιαμάκης, «Τα κάλαντα», άρθρο στην περιοδική έκδοση του Συλλόγου των Τερπνιωτών της Θεσσαλονίκης «Η Τερπνή», αρ. φύλλου 42/2001.

¹⁴⁰Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Δύο βυζαντινά κάλαντα», σελ.564-567.

Ο Σ. Δ. Βιάζης καταγράφει κάλαντα της Πρωτοχρονιάς του 1910-1911 από το νησί της Ζακύνθου.¹⁴¹ Σε άλλο σημείο ο Λ. Χ. Ζώης καταγράφει κάλαντα από τη Ζάκυνθο των ετών 1911-1912 ¹⁴², ενώ στον 7^ο τόμο παρουσιάζεται η δημοσίευση του ίδιου συντάκτη στο περιοδικό *Μοῦσαι* καλάντων του χωριού Βολύμου της Ζακύνθου κατά τα έτη 1921-1925.¹⁴³

«Κάλαντα της Σίφνου»

Ο συγγραφέας Γ. Ανδρουλιδάκης παρουσιάζει τη μορφή των καλάντων στη Σίφνο κατά τα έτη 1911-1912.¹⁴⁴ Υποστηρίζει πως τα κάλαντα ψάλλονται μόνο την παραμονή της πρωτοχρονιάς και όχι τις ημέρες των Χριστουγέννων και των Φώτων όπως γίνεται στα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου. Στο νησί αυτό κάθε χρόνο ψάλλουν καινούρια κάλαντα και δεν επαναλαμβάνουν τα ίδια. Στη συνέχεια του άρθρου, ο Ανδρουλιδάκης παρουσιάζει τα κάλαντα των ετών 1844, 1873, 1904, 1909 και 1910. Εκτός από τα κάλαντα που διαφέρουν μεταξύ τους χρόνο με το χρόνο, ο συγγραφέας παρατηρεί πως υπάρχουν διαφορετικά κάλαντα και μεταξύ των ενοριών. Έτσι, το 1910 προχωρά στην καταγραφή 6 διαφορετικών καλάντων από κάθε ναό. Ιδιαίτερης σημασίας είναι και τα κάλαντα που παρουσιάζει ο Τ. Ε. Ευαγγελίδης από το νησί της Σίφνου κατά το 1829 ¹⁴⁵, αλλά και τα κάλαντα που καταγράφονται από τον Ι. Χ. Δραγάτη στο περιοδικό *Άθηναι* το 1916.¹⁴⁶ Ταστοιχεία που διαθέτουμε εμπλουτίζονται από τα κάλαντα που προέρχονται από το χωριό Αρτεμώνα το 1862, τα οποία καταγράφει ο ίδιος συγγραφέας σε άλλα έντυπα.

¹⁴¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Κάλαντα», σελ.684.

¹⁴²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Κάλαντα», σελ.262.

¹⁴³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Λαογραφικά Άπανθίσματα – Τὰ κάλαντα τῆς Ζακύνθου», σελ.221-223.

¹⁴⁴Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Τὰ κάλαντα ἐν Σίφνῳ», σελ.652-662.

¹⁴⁵Τα κάλαντα αυτά αποτελούνται από 109 στίχους και καταγράφηκαν την ίδια περίοδο που εκφωνήθηκαν, δηλαδή κατά το έτος 1829. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Κάλαντα ἐν Σίφνῳ», σελ.280-283.

¹⁴⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Λαογραφικά Άπανθίσματα – Κάλαντα Σίφνου», σελ.223-227.

«Κάλαντα της Θεσσαλίας»

Ο συγγραφέας Χ. Κ. Πριάκος καταγράφει την εκτέλεση των καλάντων κατά τα Θεοφάνεια στο χωριό Κοκκωτός στην περιοχή του Αλμυρού Θεσσαλίας.¹⁴⁷ Το συγκεκριμένο χωριό τυγχάνει να είναι και χωριό του. Αρχικά, το πρωί της παραμονής του εορτασμού των Θεοφανείων συγκεντρώνονται 20-25 άτομα, ώστε να πάνε να πούνε τα κάλαντα. Τα παιδιά αυτά ονομάζονται «καλινδράδες» και χωρίζονται σε δυο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα υπάρχουν οι μεταμφιεσμένοι (νύφη, γαμπρός, πεθερά, αράπης και γιατρός), ενώ στη δεύτερη υπάρχει ο χορός. Και ο χορός με τη σειρά του είναι χωρισμένος σε δύο ομάδες. Από αυτές, η μια ομάδα τραγουδά ένα στίχο και η άλλη τον επαναλαμβάνει. Όταν φθάσουν στο σπίτι του ιερέα, εισέρχονται μέσα και τραγουδούν. Ακολουθούν άσεμνοι χοροί και τραγούδια από τον χορό. Το εθιμοτυπικό αυτό πραγματοποιείται μόνο από άντρες. Έπειτα, περνούν από όλες τις οικογένειες του χωριού, από όπου λαμβάνουν μικρά χρηματικά ποσά, αλλά και μια κουλούρα που αλλιώς ονομάζεται «φώτα». Τα κομμάτια αυτά που τραγουδούν στα Θεοφάνεια ψάλλονται από κορίτσια και κατά την παραμονή του Λαζάρου.

«Κάλαντα της Αίγινας»

Τα κάλαντα αυτά προέρχονται από την περιοχή της Αίγινας και άδονται την παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Στο περιοδικό τα καταγράφει ο Π. Δ. Σεφερλής.¹⁴⁸ Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η δεύτερη ονομασία τους (*Αιβαλιώτικα*), καθώς τα μετέδωσαν ναυτικοί που ταξίδευαν από και προς τη Μ. Ασία.

1.4. Δίστιχα

Δίστιχο λέγεται ένα ποίημα σταθερής μορφής που ολοκληρώνεται μόνο μέσα σε δύο στίχους. Επίσης, δίστιχο ονομάζεται και το στιχουργικό φαινόμενο κατά το οποίο δύο

¹⁴⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Τὰ κάλανδα τῶν Θεοφανείων ἐν τῇ περιφερείᾳ Ἀλμυροῦ», σελ.225-232.

¹⁴⁸Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Τὰ κάλανδα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου», σελ.685.

στίχοι ισοσύλλαβοι, ομοιοκατάληκτοι και του ίδιου ρυθμού επαναλαμβάνονται λιγότερες ή περισσότερες φορές για τη δημιουργία ολόκληρων ποιημάτων.¹⁴⁹

Ιστορικά, το δίστιχο πρωτοεμφανίζεται στα επιγράμματα της αρχαίας ελληνικής ποίησης. Στα νεότερα χρόνια χρησιμοποιήθηκε έντονα κατά την περίοδο της Αναγέννησης, όπου συντελέστηκε μια γενικότερη ακμή των λογοτεχνικών ειδών. Στην Ελλάδα εντοπίζεται κυρίως στην Κρητική λογοτεχνία, έχοντας ως κατεξοχήν εκπρόσωπό του τον Βιτσέντζο Κορνάρο, ο οποίος, μάλιστα, συνέθεσε εξ ολοκλήρου σε δίστιχα το εμβληματικό ποίημα Ερωτόκριτος.

Το δίστιχο το συναντούμε κυρίως στη δημοτική ποίηση με διάφορες ονομασίες όπως *ζιανοτράγουδο*, *μαντινάδα*, *πατινάδα*, *ριμνέτσakai κοτσάκι*. Μορφικά, απαντούν τρεις βασικές μορφές διστίχου: α) δύο 15σύλλαβοι ιαμβικοί στίχοι που ομοιοκαταληκτούν, β) δύο 15σύλλαβοι τροχαϊκοί στίχοι που ομοιοκαταληκτούν, γ) δύο στίχοι με λιγότερες συλλαβές ιαμβικού ή τροχαϊκού μέτρου που ομοιοκαταληκτούν. Ο πρώτος στίχος του διστίχου ονομάζεται *πρόοδος* και ο δεύτερος *επωδός*. Το περιεχόμενό του μπορεί να είναι ερωτικό, σατιρικό, επαινετικό, περιστασιακό, ξενιτιάς, γνωμικού χαρακτήρα κλπ.¹⁵⁰

Στη *Λαογραφία* υπάρχουν συνήθως συλλογές διστίχων που καταγράφονται από μερίδα μελετητών. Ο Ν. Γ. Πολίτης σε άρθρο του αναφέρει δύο συλλογές διστίχων με τίτλο «Δίστιχα». Η πρώτη συλλέγεται από τον Σ. Ε. Στάθη και περιλαμβάνει τρία δίστιχα κομμάτια¹⁵¹, ενώ η δεύτερη συλλέγεται από την Ι. Γ. Θεοδωροπούλου και περιλαμβάνει εννέα δίστιχα από την περιοχή της Λακεδαιμόνας.¹⁵² Οι περισσότερες, ωστόσο, συλλογές διστίχων αναφέρονται σε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδας. Ειδικότερα, παρέχονται

πληροφορίες για δίστιχα κομμάτια από τις περιοχές του Καστελλορίζου¹⁵³, της Αίγινας¹⁵⁴ και της Κύπρου¹⁵⁵ (κυρίως από το Μοναγρούλλι της Κύπρου).¹⁵⁶ Ωστόσο,

¹⁴⁹Βλ. Γεράσιμος Αν. Μαρκαντωνάτος, «Δίστιχο». ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ, Αθήνα 2013, σελ.119-121.

¹⁵⁰Βλ. Στύλιων Κυριακίδης, «ΗΓένεσις του Διστίχου και η Αρχή της Ισομετρίας», Μέρος Β', Κεφάλαιο Ε', 2. Ποιήματα με σταθερή μορφή, Θεσσαλονίκη 1947.

¹⁵¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Μακεδονικόνήμερολόγιον) – Δίστιχα», σελ.396.

¹⁵²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Μακεδονικόνήμερολόγιον) – Δίστιχα», σελ.406.

¹⁵³Ο Μ. Γ. Πετρίδης καταγράφει στη συλλογή του «Δίστιχα Καστελλορίζου» 20 δίστιχα κομμάτια από το Καστελλόριζο. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Δίστιχα Καστελλορίζου», σελ.287.

δίστιχα κομμάτια εμφανίζονται και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Η μόνη διαφορά τους με τις παραπάνω περιοχές είναι πως σε αυτές τις περιοχές διατηρούν την τοπική τους ονομασία και δεν καλούνται απλά δίστιχα. Για παράδειγμα, στην περιοχή της Κρήτης συναντούμε τις παραδοσιακές μαντινάδες, ποιήματα που αποτελούνται από δύο στίχους, συνήθως 15σύλλαβους, που ομοιοκαταληκτούν μεταξύ τους.¹⁵⁷ Σε άλλες περιοχές της Ελλάδος, τα δίστιχα εμφανίζονται ως πατινάδες¹⁵⁸, ενώ ο πιο διαδεδομένος, ίσως, χαρακτηρισμός είναι λιανοτράγουδα.¹⁵⁹

Σημαντικές πληροφορίες για τη φύση των λιανοτράγουδων αντλούμε από το άρθρο του Ι. Α. Παρχαρίδη «Περὶ τῶν Ὀφειδισμάτων».¹⁶⁰ Με λίγα λόγια, αυτή ήταν η μορφή της

¹⁵⁴Ο Π. Δ. Σεφερλής αποδίδει συνολικά 136 δίστιχα κομμάτια από την περιοχή της Αίγινας. Το περιεχόμενο τους είναι κυρίως ερωτικό και σκωπτικό. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Δίστιχα τραγούδια τῆς Αἰγίνης», σελ.536-546.

¹⁵⁵Ο Λοῖζος Φιλίππου αποδίδει 180 κυπριακά δίστιχα κομμάτια. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Συλλογή δίστιχων κυπριακῶν ᾠσμάτων», σελ.585-596.

¹⁵⁶Η συγγραφέας Γ. Ι. Ιωάννου αποδίδει 36 δίστιχους στίχους από την εν λόγω περιοχή. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα Κύπρια – Δίστιχα ἐκ Μοναγρουλλίου», σελ.78-81.

¹⁵⁷Στη Λαογραφία εντοπίζουμε τη συλλογή «Μαντινάδες ἐκ Κάσου», στην οποία η Ε. Ανεμοπούλου καταγράφει 28 μαντινάδες από το συγκεκριμένο νησί. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Γ', Αθήνα 1911-1912, «Σύμμικτα – Μαντινάδες ἐκ Κάσου», σελ.662-663.

¹⁵⁸Ο Π. Τ. Πέτρου αποτυπώνει στο περιοδικό 38 διαφορετικές πατινάδες ανά την Ελλάδα. Η συλλογή του φέρει τον τίτλο «Τραγούδια τῆς πατινάδας ἢ μανέδες».Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τραγούδια τῆς πατινάδας ἢ μανέδες», σελ.378-380.

¹⁵⁹Μια από τις σημαντικότερες συλλογές λιανοτράγουδων που βρίσκουμε στο περιοδικό είναι η συλλογή «Λιανοτράγουδα Ἀνδρου», στην οποία ο Α. Λαζάρου καταγράφει 51 λιανοτράγουδα από το νησί της Ἀνδρου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Λιανοτράγουδα Ἀνδρου», σελ.283.

¹⁶⁰Στο εν λόγω άρθρο, ο Παρχαρίδης διαπιστώνει την ύπαρξη ελληνικής φυλής στον ποταμό Ὀφειο της Τραπεζούντας, η οποία μιλούσε την αρχαία ελληνική γλώσσα. Τα τραγούδια που τραγουδούσε η φυλή αυτή δεν ήταν άσματα. Αντιθέτως, ήταν ποιήματα που μελοποιούνταν ανάλογα την περίσταση και αποτελούνταν από δύο στίχους. Ήταν τα λεγόμενα *λιανοτράγουδα*, όπως συχνά αναφέρονται. Αξίζει να σημειωθεί πως τέτοια άσματα δεν τα τραγουδούσαν εν καιρώ πολέμου, αλλά προτιμούσαν άλλα τραγούδια που ακούγονταν ευρύτερα σε όλη την πόλη. Τα λιανοτράγουδα υπήρξαν και παραδειγματικά άσματα. Δηλαδή, είχαν σκοπό να ανακουφίσουν την ψυχή αυτού που τα ερμήνευε, ενώ τα λόγια τους προέρχονταν από τον καθημερινό βίο των ανθρώπων. Γενικά, η μορφή τους υπήρξε απλή, όπως και το μέτρο τους. Επίσης, τα άσματα αυτά

δημοτικής ποίησης τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα. Όσο, όμως, περνούσαν τα χρόνια, η κοινωνία συνεχώς μεταλλάσσονταν, ώστε να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες που επέβαλλαν οι μαζικές αλλαγές που συνεχώς προέκυπταν· αλλαγές που μετέβαλλαν ριζικά και το χαρακτήρα των δημοτικών τραγουδιών. Οι αδιάκοποι πόλεμοι που ξέσπασαν υπήρξαν ένας σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην αλλαγή των δημοτικών τραγουδιών σε επίπεδο μορφής και περιεχομένου, κάτι που με τη σειρά του επηρέασε καταλυτικά και τον σκοπό σύνθεσης ενός άσματος, αλλά και τα συναισθήματα που αυτό γεννούσε.

Γενικά, μέσα στα χρόνια του πολέμου η δημώδης ελληνική ποίηση συνεχίζει να ανθίζει και να ευδοκμεί. Ο κόσμος εξακολουθεί να τραγουδά παλιά άσματα, αλλά παραλλαγμένα, ενώ πειραματίζεται και αυτοσχεδιάζει μέσα στα νέα δεδομένα. Έτσι, προκύπτουν άσματα που δεν διατηρούν πάντοτε τον δημοτικό τους χαρακτήρα. Δηλαδή, συναντούμε πλέον άσματα, που χαρακτηρίζονται περισσότερο ως τραγούδια τις στιγμές με ατομικά συναισθήματα, χωρίς να αφορούν άμεσα όλο το λαό στο σύνολό του. Τα άσματα αυτά δημοσιεύονται και στο δημώδη τύπο. Δικαιολογημένα, λοιπόν, καταβάλλεται προσπάθεια να συλλεχθούν και να διατηρηθούν στο μέλλον, καθώς δεν παύουν να αποτελούν κομμάτι του ελληνικού λαού και της ελληνικής συνείδησης. Ορισμένα εξ αυτών είναι τα «Άλλομοιρολόγιτοῦ βασιλιᾶ», «Μοιρολόγι στο Γιάννο Μιχαλέα», «Τοῦ πολέμου», «Τοῦ πολέμου στὰ Γιάννενα», «Τοῦ πολέμου ἔς το Μοναστήρι», «Τῆς ἐλευτεριάς» και «Στὸν Κωνσταντῖνο Κονίτση».¹⁶¹

Όλα αυτά τα στοιχεία κάνουν σταδιακά όλο και περισσότερο επιτακτικό το αίτημα περισυλλογής και διάσωσης όλων των κατά περιόδων δημοτικών τραγουδιών. Με αυτό τον τρόπο θα μεταλαμπαδευθούν στις επόμενες γενιές και θα γίνουν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας του ελληνικού έθνους. Ωστόσο, όπως εύλογα διαπιστώνουμε, ένα τέτοιο εγχείρημα προφανώς και δεν είναι τόσο εύκολο όσο φαντάζει. Αρχικά, η έλλειψη οπτικοακουστικών μέσων και η δυσκολία προσέγγισης μεγάλου μέρους της

μπορούν να τραγουδηθούν μόνο από δύο άτομα. Στην περίπτωση που θέλουν να τραγουδήσουν και άλλα άτομα, πρέπει πρώτα να χωριστούν και στη συνέχεια να τραγουδήσουν μαζί με τα αρχικά άτομα. Έπειτα, δίνονται ορισμένα παραδείγματα για τον συγκεκριμένο τρόπο ερμηνείας. Συνήθως, τα τραγούδια αυτά έχουν κυκλική μορφή. Το άρθρο κλείνει με την παρουσίαση 26 τέτοιων κομματιών. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Θ', Αθήνα 1926-1928, «Περὶ τῶν ἐν Ὀφειᾷ σμμάτων», σελ.111-151.

¹⁶¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Σύμμικτα – Επικάαιρα δημοτικά άσματα», σελ.271-280.

αραιοκατοικημένης και δύσβατης ελληνικής υπαίθρου δυσχεραίνουν την προσπάθεια για συγκέντρωση και καταγραφή της πλειονότητας των ασμάτων. Σε αυτό το κώλυμα έρχεται να προστεθεί και το ιδιαίτερο νομικό πλαίσιο που έχει θεσπιστεί γύρω από θέματα που αφορούν την ποίηση. Ο συγγραφέας Ν. Π. Δημητρακόπουλος στο άρθρο του με θέμα «τὸ δίκαιο εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα»¹⁶² παρατηρεῖ πως, σε θέματα ποίησης γενικότερα, ο νόμος είναι πολύ πιο ισχυρός όταν πρόκειται για τα δημοτικά τραγούδια. Αυτό σημαίνει πως δεν αποτελεί για κάποιον απλή διαδικασία μια αντιγραφή ή μεταγραφή ενός δημοτικού ἄσματος δίχως τη χορήγηση ειδικῆς ἄδειας που να επιτρέπει τη νόμιμη χρήση του.

Παρόλα αυτά, το κρίσιμο της υπόθεσης οδήγησε στην προσπέραση τέτοιων προβλημάτων, που αποτελούσαν τροχοπέδη στην εκτέλεση μιας τέτοιας φιλοδοξίας. Με πρωτεργάτη το ωδεῖο Αθηνών, που αποδέχθηκε την πρόταση του Γ. Ν. Νάζου για περισυλλογή των δημοτικῶν μελωδιῶν, αρχίζει δειλά – δειλά μια κίνηση που σκοπὸ εἶχε την περάτωση αὐτοῦ του σπουδαίου ἔργου. Το ωδεῖο ανέλαβε σημαντικὴ δράση, αναγνωρίζοντας, βέβαια, τη δυσκολία στο ἔργο που του εἶχε ανατεθεί. Αὐτὸ που ἔκανε ἦταν να δημιουργήσει μια επιτροπὴ που ἀπαρτίζονταν ἀπὸ τον καθηγητὴ Βυζαντινῆς μουσικῆς κ. Ψάχο και τον καθηγητὴ Σύνθεσης κ. Α. Μάρσις, οἱ οποίοι πραγματοποιήσαν ἄμεσα ἓνα πρῶτο ταξίδι στο χωριὸ Μουρλά του Αἰγίου, ὅπου και συνέλεξαν αρκετὸ πρῶτο υλικό. Ακολούθησαν και ἄλλα ταξίδια ολοένα και ἀπὸ περισσότερους ενδιαφερόμενους, που εἶχαν ως ἀποτέλεσμα τὴ συλλογὴ μεγάλου μέρους δημοτικῶν ασμάτων. Τα ἄσματα αὐτὰ καταγράφηκαν ἀρχικὰ στὴ βυζαντινὴ διάλεκτο, ἐνῶ ἔπειτα μεταφέρθηκαν και στὴν κοινὴ παρασημαντικὴ.¹⁶³

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός πως ἀκόμα και τα ἐπόμενα χρόνια (1915-1916) οἱ προσπάθειες συνεχίστηκαν ἀμείωτες και τὸ ενδιαφέρον συνεχῶς ἀναζωπυρωνόταν. Ο ἴδιος ὁ ὑπουργὸς ἐκκλησιαστικῆς και δημόσιας ἐκπαίδευσης Ι. Δ. Τσιριμώκος πρότεινε στὴ Βουλὴ τὴ δημιουργία μιᾶς συλλογῆς ἐθνικῆς μουσικῆς, που στόχο εἶχε τὴ διάσωση ἐθνικῶν κειμένων. Ὡς μέσω ἀπόκτησης του ἀπαραίτητου υλικοῦ πρόκρινε τὶς ηχογραφήσεις του φωνόγραφου, ἀλλὰ και τὶς κινηματογραφικὲς ταινίες γιὰ ἀρτιότερη μελέτη, και κατ' ἐπέκταση διατήρηση τῆς μουσικῆς. Παράλληλα, ἐπισημαίνει

¹⁶²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφικὴ ἐπιθεώρησις (Ἀθῆναι)», σελ.654.

¹⁶³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Συλλογὴ δημοδῶν μελωδιῶν», σελ.209.

και την αναγκαιότητα για συλλογή εθνικών μουσικών οργάνων. Μάλιστα, συγγραφέας του κειμένου στο περιοδικό είναι ο ίδιος ο υπουργός Ι. Δ. Τσιριμώκος.¹⁶⁴

Ο ιδιαίτερος ζήλος που επεδείχθη για αυτή την προσπάθεια είχε ως αποτέλεσμα την ενσάρκωση της κρίσιμης αυτής φιλοδοξίας, καθώς το εγχείρημα θα στεφθεί με απόλυτη επιτυχία. Τα επόμενα χρόνια όλο και περισσότερες συλλογές δημοτικών ασμάτων θα επιβιώνουν και θα φθάνουν αναλλοίωτες στα χέρια των μελετητών και του απλού ακροατή, έτοιμες προς παρατήρηση και ανάλυση. Οι σελίδες του περιοδικού αποτελούν θιασώτες των εν λόγω ασμάτων, καθώς σε αυτές εντοπίζουμε εξέχουσες δημοτικές συλλογές που ενδεχομένως και να είχαν χαθεί. Μερικές από αυτές τις συλλογές είναι η μουσική καταγραφή δημοτικών, κωμαστικών, γαμήλιων ασμάτων, μοιρολογιών και τραγουδιών του κλήδονος από τον Κωνσταντίνο Π. Κασιμάτη¹⁶⁵, η συλλογή «Τραγούδια της Αιγίνης, του Άργους και άλλων τόπων»¹⁶⁶ που συλλέχθηκαν από τον Π. Δ. Σεφερλή και η συλλογή «Τραγούδια του Αιγυρίου»¹⁶⁷ που συλλέχθηκαν από την Δ. Ευαγγελίδου. Ωστόσο, στις σελίδες του περιοδικού υπάρχουν και ιδιαίτερα σημαντικά άσματα που δεν συγκαταλέγονται σε μια ορισμένη συλλογή, αλλά καταγράφονται μόνον τους.

¹⁶⁴ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Ανακοινώσεις και Αγγέλματα – Εθνική μουσική συλλογή», σελ. 418.

¹⁶⁵ Παραθέτει τα δημοτικά άσματα: α) «Ρίμαις» μαζί με δύο παραλλαγές αυτού του άσματος, μία από τις οποίες είναι κυπριακής καταγωγής, β) «Η μοναχοθυατέρα» μαζί με δύο παραλλαγές του άσματος, γ) «Του Γιάγκου ή παντρειά», μαζί με μία παραλλαγή του προερχόμενη από την Κρήτη, δ) 14 παρεμφερή άσματα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφικά συλλεκτά εξ' ού», σελ. 591-606.

¹⁶⁶ Τα άσματα απαγγέθηκαν στον Σεφερλή από τη μητέρα του Μάρθα Κηρύκου, από τον Κ. Σπυριδάκη, από την Καλομοίρα Κουκούλη, από τον Γεώργιο Σπυριδάκη και από τη Βασιλική Χρυσικοπούλου. Προέρχονται από το Άργος, από τον Δήμο Παλλήνης και Κορινθίας, από το χωριό Σκοτεινή του Δήμου Αλέας του Άργους, από την Κεφαλληνία, από την Αίγινα, από το Αμαρούσιο και από την Αγία Θεσσαλίας. Επίσης, καταγράφονται γαμήλια άσματα από τις περιοχές της Κορινθίας, της Αιγίνης, της Κυνουρίας, του Άργους και των Φαρακλάτων Κεφαλληνίας, ενώ παρουσιάζονται και κάποια τραγούδια του κλήδονα από τις περιοχές της Αίγινας, του Άργους και της Κεφαλληνίας. Στις σελίδες αυτές, παρουσιάζονται συνολικά 125 άσματα. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Τραγούδια της Αιγίνης, του Άργους και άλλων τόπων», σελ. 60-143.

¹⁶⁷ Τα τραγούδια, 74 τον αριθμό, ερμηνεύθηκαν στην Ευαγγελίδου από την Κατερινιώ Τυροβολά. Ωστόσο, κατά την απαγγελία τους δε διασώθηκαν οι τίτλοι τους. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, «Τραγούδια του Αιγυρίου», σελ. 144-178.

Χαρακτηριστικότερα αποτελούν το «Περί τοῦ κάστρου τῆς Σουρίας»¹⁶⁸ και το σπουδαίο «Τὸ τραοῦδιντῆς Ζωγγραφοῦς»¹⁶⁹, αναφορές του οποίου συναντά κανείς αρκετά συχνά στις σελίδες του περιοδικού.

¹⁶⁸ Ο συντάκτης Μιχαήλ Δ. Χαβιάρας παραθέτει μια σειρά από άσματα που έχουν όλα σχέση με το κάστρο της Σουρίας. Τα άσματα αυτά έχουν ως κύριο στόχο να προξενήσουν το ενδιαφέρον των ακροατών σχετικά με την ιδιόμορφη κατασκευή του κάστρου της Σουρίας, καθώς μοιάζει εξαιρετικά με λαβύρινθο! Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Περί τοῦ κάστρου τῆς Σουρίας», σελ.570-574.

¹⁶⁹ Μια πρώτη αναφορά στο άσμα σημειώνεται στον Ε' τόμο της Λαογραφίας, όπου ο Ξ. Π. Φαρμακίδης διατυπώνει 165 στίχους. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ε', Αθήνα 1915-1916, «Σύμμικτα – Τὸ τραοῦδιντῆς Ζωγγραφοῦς», σελ.373. Στον Ζ' τόμο, το άσμα καταγράφεται ολόκληρο (275 στίχοι) από τον Σίμο Μένανδρο, ο οποίος, μάλιστα, επιχειρεί και μια ανάλυσή του. Ο συγγραφέας καταβάλλει προσπάθεια να καταγράψει το πρωτότυπο άσμα. Αρχικά, αναφέρει μια καταγραφή από το Μονάγρι της Λεμεσού που προέρχεται από τον Χαράλαμπο Κουτή και την συγκρίνει με αυτή του Μ. Στεφανόπουλου, παρατηρώντας πως ανάμεσα στις δύο καταγραφές υπάρχουν μικρές διαφορές. Το άσμα, γενικά, παρουσιάζει διαφορές και με τις δύο προηγούμενες παραλλαγές, αλλά και με αυτή που υπάρχει στο χωριό της Σιλίκου, καθώς το άσμα της Σιλίκου δε διαθέτει την ομοιοκαταληξία των άλλων δύο. Σημαντικό είναι πως το άσμα διαθέτει στοιχεία που το κάνουν να συσχετιστεί κυρίως με το άσμα για το κάστρο της Σουρίας. Ως θέμα έχει τον έρωτα ενός άρχοντα από το χωριό Μονάγρι για μια Ναπολιτάνα. Γενικά, αποτελεί ένα ρομαντικό άσμα της φραγκικής περιόδου. Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ζ', Αθήνα 1921-1925, «Τὸ τραοῦδιντῆς Ζωγγραφοῦς», σελ.181-200.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ήθη – έθιμα και δημοτικό τραγούδι

Μια ενδελεχής παρουσίαση των δημοτικών τραγουδιών που εντοπίζονται σε όλη την επικράτεια του ελλαδικού χώρου εκείνης της περιόδου δίνει το έναυσμα για την απεικόνιση των άμεσων επιπτώσεων αυτής της έντονης μουσικής δραστηριότητας στον πολιτισμό του τόπου. Είναι σχεδόν ευρέως αποδεκτό πως αν διασπάσουμε αυτό που καλούμε Ελλάδα στα συστατικά του στοιχεία, θα διαπιστώσουμε πως, πέρα από τη μουσική, συναπαρτίζεται και από τα πολιτιστικά του επιτεύγματα και από την πρόοδο που έχει επιδείξει σε επίπεδο πολιτισμού. Αυτά τα ιδιαίτερης φύσεως στοιχεία χαρακτηρίζονται συνοπτικά ήθη και έθιμα.

Ως όρος, τα ήθη και έθιμα μοιάζουν να ταυτίζονται πάντα με τη λέξη παράδοση. Αναπόφευκτα, λοιπόν, η τεράστια ποικιλία παραδόσεων που αντιπροσωπεύει η Ελλάδα ως χώρα συνεπάγεται ένα μεγάλο αριθμό ηθών και εθίμων, τα οποία ανάλογα με τη φύση τους και το χαρακτήρα τους κατανέμονται στις διάφορες κοινότητες του ελληνισμού. Είναι κατανοητό πως υπάρχουν ήθη και έθιμα που σχετίζονται με ολόκληρους πολιτισμούς (Πόντος, Κρήτη, Ήπειρος κ.α.) ή με διάφορες γιορτές και θρησκευτικά μυστήρια, όπως το μυστήριο του γάμου που θα μας απασχολήσει στο παρόν κεφάλαιο. Σημαντικό είναι πως όλα αυτά που καλούμε ήθη και έθιμα εμφορούνται από μια διαρκή επανάληψη, η οποία μεταφράζεται σε μια εξέλιξη που τοποθετεί κάθε παράδοση στο σήμερα και νοσηματοδοτεί την ύπαρξή της. Με άλλα λόγια, τα ήθη και έθιμα έχουν τη δυνατότητα να μεταλλάσσονται συνεχώς και να προσαρμόζονται στις εκάστοτε περιστάσεις και συνθήκες, ώστε να υπηρετούν το τώρα. Για παράδειγμα, διαφορετική ήταν η σύσταση κάποιου εθίμου στα Γιάννενα το 1909 και διαφορετική το 1929, όταν είχε ήδη μεσολαβήσει η απελευθέρωση της πόλης και το πέρας του πολύχρονου πολέμου.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως οι περιστάσεις είναι αυτές που καθιερώνουν πολλές φορές τα ήθη και τα έθιμα ενός τόπου ή ενός λαού. Επιπλέον, οφείλουμε να μη λησμονούμε το πολύ σημαντικό στοιχείο της διαφορετικότητας που παρουσιάζει ένα έθιμο, εννοώντας τις διαφορετικές παραλλαγές που παρουσιάζει το συγκεκριμένο έθιμο ανά τόπους ή λαούς. Είναι προφανές πως η διαφορετικότητα αυτή εδράζεται στην διαφορετική προσέγγιση της καθημερινότητας ή της πραγματικότητας από πλευράς ενός τόπου ή ενός λαού, και κατ' επέκταση στη διαφορετική αντίληψη που έχει αυτός ο τόπος ή λαός για κάποιο έθιμο. Το εξής χαρακτηριστικό κατανοούμε πως είναι ζωτικής σημασίας,

καθώς διεκπεραιώνει την ιδιαίτερη εκείνη ταυτότητα που συνοδεύει και διακρίνει έναν τόπο ή έναν λαό από κάποιον άλλο. Συνοπτικά, κάθε επιμέρους τόπος ή λαός έχει τη δική του ταυτότητα που ορίζεται από τις δικές του παραδόσεις και τα δικά του ήθη και έθιμα.

Το εν λόγω χαρακτηριστικό φαίνεται να επιβεβαιώνεται πλήρως και στις σελίδες και στα άρθρα του περιοδικού που σχετίζονται με τα ήθη και έθιμα εκείνης της εποχής. Το περιοδικό, λοιπόν, καταπιάνεται και με τέτοια θέματα, που ξεφεύγουν από την απλή απεικόνιση ή καταγραφή μονομερών δημοτικών τραγουδιών των περιόδων που πραγματεύεται ο κάθε τόμος. Με άλλα λόγια, τα άρθρα του που σχετίζονται με τα ήθη και έθιμα της εποχής δεν έχουν μόνο μουσικοκεντρικό χαρακτήρα, αλλά επιχειρούν και μια γενικότερη αναπαράσταση των στοιχείων εκείνων που συνθέτουν την κοινωνία της εποχής, παρέχοντάς μας πληροφορίες για τον τρόπο διεξαγωγής σημαντικών πολιτισμικών δρωμένων. Παρόλα αυτά, μολονότι δεν αποτελούν καθαρά τραγούδια ή άσματα, βρίσκονται πάντοτε άρρηκτα συνυφασμένα με τη μουσική και το χορό.

Το έθιμο που απασχολεί κατά κύριο λόγο τους συντάκτες των προς μελέτη άρθρων είναι ο *γάμος*. Από τα πολύ παλιά χρόνια το έθιμο του γάμου ήταν στενά συνδεδεμένο με την κοινωνία. Η γενικότερη μελέτη στην οποία προέβην με οδηγεί ασφαλώς στην άποψη πως σε ελάχιστες περιπτώσεις το έθιμο αυτό περιοριζόταν στα στενά όρια ενός απλού θρησκευτικού μυστηρίου· αντιθέτως, μέσα από την όλη διαδικασία, εξάγονταν χρήσιμες πληροφορίες για τους ανθρώπους και την κοινωνία κάθε τόπου που αφορούσαν τομείς όπως τη μουσική και το χορό, την ενδυματολογία, την προίκα και το προξενίο που συχνά έπαιζε ρόλο, τις συμβάσεις και τους όρκους που έπαιρναν, τα αλισβερίσια μεταξύ των οικογενειών κ.ά. Το στοιχείο που κινεί, όμως, περισσότερο το ενδιαφέρον είναι ο διαφορετικός σε κάθε τόπο εορτασμός του γαμήλιου μυστηρίου, αλλά και η εξέλιξη που παρατηρείται στην τέλεσή του όσο περνούν τα χρόνια από το 1909 ως το 1929, όπου μεσολαβούν τεράστιες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές.

Για παράδειγμα, το έθιμο του γάμου στη Λευκάδα του 1909 παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον.¹ Ο Ευστάθιος Γ. Πολίτης παραθέτει χαρακτηριστικά πως το γαμήλιο έθιμο ξεκινά με το «λόγο» που δίνει ο πατέρας της νύφης στο γαμπρό. Έπειτα από μικρό χρονικό διάστημα, περνιούνται οι βέρες, και έτσι επίσημα η νύφη ανήκει στον γαμπρό. Ο πατέρας της νύφης σε αυτό το σημείο δίνει ορισμένα πράγματα από την προίκα της κόρης του στην οικογένεια του γαμπρού. Εν συνεχεία, ο γαμπρός μεταβαίνει στο σπίτι της νύφης όπου τον κερνούν καφέ, ενώ η νύφη παίρνει τα πρώτα δώρα. Οκτώ με

¹ Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Γάμος εν Λευκάδι», σελ.308-320.

δεκαπέντε μέρες πριν το γάμο στρώνεται το νυφικό κρεβάτι, όπου η μητέρα της νύφης τραγουδά ένα τραγούδι, με το οποίο απευθύνεται στην Παναγιά και ζητά να δώσει την ευχή της και αυτή για το γάμο αυτό. Παράλληλα, την ίδια ημέρα η νύφη επιδεικνύει τα προικιά της και οι υπόλοιπες γυναίκες χορεύουν και τραγουδούν για τη νύφη. Επόμενο σημείο στο οποίο τραγουδούν προς τιμήν της νύφης είναι όταν ζυμώνεται ψωμί πάνω στο κεφάλι της και ο πατέρας του γαμπρού ρίχνει χρήματα σε αυτό και την τραγουδά ο ίδιος. Έπειτα, την ίδια διαδικασία ακολουθεί ο γαμπρός, και στη συνέχεια όλοι οι υπόλοιποι. Το πρωί του Σαββάτου, πριν το γάμο, στο σπίτι του γαμπρού υψώνουν το φλάμπουρο, διαδικασία που συνοδεύεται από το κατάλληλο τραγούδι, το οποίο τραγουδάει ο γαμπρός. Το βράδυ της ίδιας μέρας πραγματοποιείται δείπνο, όπου η νύφη τραγουδά για την απομάκρυνσή της από το πατρικό σπίτι και οι γονείς της ακολουθούν με άλλο τραγούδι, που αποτελεί απάντηση στα λόγια της. Έπειτα, ακολουθούν διάφορα άσματα. Το πρωινό της Κυριακής, ο πατέρας δίνει νερό στην κόρη τραγουδώντας για τη χαρά της μέρας. Τέλος, τραγουδά η νύφη και αρχίζει να χορεύει. Την ίδια ώρα πραγματοποιείται το ξύρισμα του γαμπρού, πάλι με τραγούδια. Την ώρα της αναχώρησης από το σπίτι οι καλεσμένοι τραγουδούν το κατάλληλο νυφιάτικο τραγούδι. Οι συγγενείς του γαμπρού φτάνοντας στο σπίτι της νύφης τραγουδούν που παίρνουν τη νύφη. Έπειτα, αφού τους κεράσει καφέ, ακολουθεί το τραγούδι ο νονός. Ξεκινά το πρώτο γλέντι, με τραγούδια της τάβλας, ενώ ακολουθούν κλέφτικα. Την επομένη του γάμου ακολουθεί το τραγούδι «τώρα τα πουλιά, τώρα τα χελιδόνια...». Σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει και το τραγούδι «Η ζώνη της Αφροδίτης»² που τραγουδιέται από τον κουμπάρο με τη συνοδεία ορχήστρας. Το εν λόγω τραγούδι εντοπίζεται σε πολλά γαμήλια έθιμα της χώρας μας.

Αυτό που συμπεραίνουμε από το παραπάνω άρθρο είναι η πρωταγωνιστική παρουσία της μουσικής στο έθιμο του γάμου. Όλο σχεδόν το τυπικό και η διαδικασία του γάμου συνοδεύεται από τους ήχους της μουσικής και του χορού. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το γεγονός πως τα τραγούδια άδονται κυρίως από τις οικογένειες και τους συγγενείς των νεόνυμφων, αλλά και από το υπόλοιπο πλήθος, στοιχείο που, κατά τη γνώμη μου, προδίδει μια προηγμένη πολιτισμικά και πολιτιστικά κοινωνία με καλλιέργεια, κουλτούρα, μουσικές και χορευτικές γνώσεις, ίσως και κάποια μόρφωση.

²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Μακεδονικόν ήμερολόγιον) – Παράδοσις, γαμήλιον ἄσμα», σελ.396-398.

Αυτό πιστοποιείται και από το τυπικό του γάμου στην Κρήτη του 1909. Ο Φαίδωνας Κουκουνές στο άρθρο του³ παραθέτει μια σειρά από μαντινάδες, την καταγραφή των οποίων έχει κάνει ο ίδιος, αξιοποιώντας και τις μουσικές καταγραφές της Μαρίας Μποττόνη. Οι μαντινάδες αυτές, που έχουν ερωτικό περιεχόμενο και βρίσκονται σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο, κρύβουν μέσα τους ήθη και έθιμα της Κρήτης σχετικά με το γάμο, όπου η μουσική και ο χορός υπάρχουν άφθονα. Παρόμοια αναφορά κάνει και ο Α. Ιωαννίδης στη στήλη του «Γαμήλια Ἄσματα»⁴, όπου παρουσιάζει τέσσερα ανέκδοτα μακεδονικά άσματα του γάμου, χωρίς, ωστόσο, να κάνει λόγο για την προέλευση ή το λόγο για τον οποίο εκφωνήθηκαν.

Ωστόσο, τα επόμενα χρόνια, ξεκινώντας από το 1910-1911, τα πράγματα μεταβάλλονται σε μεγάλο βαθμό. Η μουσική παύει σταδιακά να δεσπόζει σχεδόν σε όλη τη διαδικασία του γαμήλιου μυστηρίου. Η παρατήρηση αυτή συνάγεται από τη μελέτη του γαμήλιου εθίμου στη Γκιουμουλτζινή της Θράκης⁵ κατά τα έτη 1910-1911. Ο αρθρογράφος Στίλπον Π. Κυριακίδης υποστηρίζει την αδιαμφισβήτητη παρουσία της μουσικής και του χορού στο γάμο, αφού εντοπίζει σημεία του μυστηρίου στα οποία τραγουδούσαν. Η διαφορά, όμως, με τα προηγούμενα χρόνια είναι πως αυτό το φαινόμενο έχει μειωθεί σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό, καθώς πλέον λίγα είναι τα σημεία στα οποία τραγουδούν εντατικά. Αυτό έχει συμβεί διότι τα άσματα αυτά έχουν φθαρεί μέσα στο χρόνο, και έτσι καταλήγουν να έχουν μειωθεί οι στίχοι τους τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά. Πλέον σύνηθες είναι να αφαιρείται σημαντικός αριθμός στίχων, στη θέση των οποίων προστίθενται άλλοι που ταιριάζουν στο πνεύμα κάθε εποχής.

Βέβαια, κάτι τέτοιο οπωσδήποτε δεν αποτελεί αυτοσκοπό, καθώς υπάρχουν και γαμήλιες περιπτώσεις που ακόμα και σε αυτά τα χρόνια ανανέωσης και αλλαγής συμβαδίζουν με τα παλαιά πρότυπα και τα ακολουθούν με ευλάβεια. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα γαμήλια έθιμα που υλοποιούνται εκείνη την περίοδο στην Κυνουριά⁶ πρωτίστως, και δευτερευόντως στη Σαμαρίνα της Μακεδονίας⁷, όπου η μουσική και ο χορός εξακολουθούν να παίζουν πρωτεύοντα και καθοριστικό ρόλο στην

³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφικά σύμμικτα ἐκβάμουτῆς Κρήτης», σελ.283.

⁴Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Μακεδονικόνῆμερολόγιον) - Γαμήλια Ἄσματα», σελ.396-398.

⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Τὰκατὰτὸν γάμο ἔθιμαἐνΓκιουμουλτζίνῃ», σελ.48.

⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Ὁ γάμος τοῦΒούρβουρατῆς Κυνουριάς», σελ.399-404.

⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Τὰκατὰτοῦ γάμου ἔθιμαἐνΣαμαρίνατῆς Μακεδονίας», σελ.432-446.

πραγματοποίηση του συνόλου των εθίμων. Η ομοιότητα που παρουσιάζει το γαμήλιο έθιμο στην Κυνουρία με το αντίστοιχο στη Λευκάδα, που είδαμε προ ολίγου, συνέβαλε στην εξέταση της διαδικασίας που ακολουθείται στο συγκεκριμένο γαμήλιο έθιμο.

Αρχικά, πραγματοποιείται ο αρραβώνας, όπου όλοι μαζί οι συγγενείς τρώνε και πίνουν. Ο γαμπρός διαλέγει για το γάμο τους καλύτερους μουσικούς του χωριού. Οι τραγουδιστές πηγαίνουν και φέρνουν ξύλα από το λόγγο. Την Πέμπτη, με τραγούδια πηγαίνουν στο μύλο για να αλέσουν. Την Παρασκευή, φέρνουν το αλεύρι από το μύλο, και πάλι με τραγούδια πραγματοποιείται το ζύμωμα. Ο Ε. Παππαμιχαήλ επισημαίνει πως σε όλη την διάρκεια της τελετής η μουσική παίζει ουσιαστικό ρόλο για την προετοιμασία του γάμου. Το Σάββατο, φτάνουν στο σπίτι τα σφαγμένα κρέατα, όπου πάλι υπάρχει το καθορισμένο τραγούδισμα. Έπειτα, ο αδελφός του γαμπρού (*άντράδερφος*) με τραγούδια κατευθύνεται στο σπίτι της νύφης, όπου της προσφέρει πίττα και διάφορα δώρα, αλλά και ένα ζώο έτοιμο για τη σούβλα. Την επομένη (Κυριακή), πραγματοποιείται ένα μεγάλο γλέντι, στο οποίο κάθε καλεσμένος προσφέρει μια πίττα, κρασί και ένα κομμάτι κρέας. Η ορχήστρα στέκεται στην είσοδο του σπιτιού και τραγουδά σε κάθε καλεσμένο, την ίδια ώρα που αυτός ασημώνει τους οργανοπαίχτες. Το απόγευμα, γίνεται η προετοιμασία του γαμπρού με το έθιμο του ξυρίσματος, όπου ένα παλικάρι ξυρίζει το γαμπρό, ενώ οι τραγουδιστές τον τραγουδούν. Ο γαμπρός ξεκινά για το σπίτι της νύφης και στο δρόμο υπάρχει το ανάλογο τραγούδι. Μετά τα στέφανα θα υπάρξει χορός στο προαύλιο της εκκλησίας.

Ανακεφαλαιώνοντας, η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν έχει ως άμεσο στόχο να παρουσιάσει το έθιμο του γάμου με την έννοια του θρησκευτικού μυστηρίου. Αυτό είναι εγχείρημα άλλης επιστήμης. Αντιθέτως, φιλοδοξεί να επικεντρωθεί στο γάμο ως έθιμο της Ελλάδας, κάτι που θα διευκολύνει την απεικόνιση της εξελικτικής διαδικασίας του εθίμου χρόνο με το χρόνο, αλλά ιδίως την επισήμανση του μουσικοχορευτικού στοιχείου στη διαδικασία τέλεσης του, ώστε να γίνουν κατανοητές οι επιδράσεις που η μουσική ασκεί στα πολιτισμικά δρώμενα γενικότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Πολιτιστικές εκδηλώσεις και δημοτικό τραγούδι

Όπως είναι αναμενόμενο, ένα μουσικό περιοδικό σαν τη *Λαογραφία*, με τόσο μεγάλη εμβέλεια για την εποχή εκείνη, θα παρείχε στο αναγνωστικό του κοινό στοιχεία και πληροφορίες που θα καταγράφουν και θα υποδεικνύουν το πολιτιστικό υπόβαθρο μιας κοινωνίας που παρουσιάζεται άρρηκτα συνυφασμένη με τις παραδόσεις ή τις δοξασίες που δεσπόζουν εκατοντάδες χρόνια στον ελλαδικό χώρο· παραδόσεις που έχουν τις ρίζες τους στο μακρινό παρελθόν του ελληνισμού και προέκυψαν αναπόδραστα ως συνέπειες των τεράστιων ιστορικών συγκυριών που έλαβαν χώρα σε αυτό τον τόπο και άλλοτε ευνόησαν την εξέλιξη και την ευρυθμία του, ενώ άλλοτε τον συγκλόνισαν και τον ταλάνισαν με τις μείζονες αλλαγές που επέφεραν. Καθίσταται, λοιπόν, φανερό πως η ύπαρξη αυτών των παραδόσεων συνιστά την ύπαρξη της ίδιας της κοινωνίας της εποχής που μας απασχολεί, της οποίας στοιχείο αναπόσπαστο αποτελεί ο θρησκευτικός χαρακτήρας που αυτή αποπνέει και κατακλύζει τους ανθρώπους που τη συναπαρτίζουν. Το στοιχείο αυτό εύλογα πηγάζει από τη μελέτη των διάφορων ιστοριών ή μύθων που εντοπίζονται διάσπαρτοι σε όλο σχεδόν το γεωγραφικό μήκος και πλάτος του τότε υπάρχοντος ελληνισμού. Παρόλα αυτά, η ασχολία με τέτοιες ιστορίες μας οδηγεί κυρίως στην επισήμανση του πολύ σημαντικού στοιχείου της μουσικότητας που ενέχουν στον πυρήνα τους· μιας μουσικότητας που εκδηλώνεται πλήρως μέσω του χορού και της κίνησης που προϋποθέτουν τέτοιου είδους εκδηλώσεις και ενσαρκώνεται με τον καλύτερο τρόπο στα λεγόμενα πανηγύρια που είναι γνωστά ακόμα στη σημερινή εποχή.

3.1. Πανηγύρια

Τα λεγόμενα πανηγύρια αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία πολιτισμού που συναντούμε στον τόπο μας και εκφράζουν τη ροπή του λαού προς το χορό και τη διασκέδαση. Πρόκειται για εορταστικές εκδηλώσεις που γίνονται κατά κύριο λόγο στην επαρχία σε υπαίθριους χώρους είτε για θρησκευτικούς είτε για εμπορικούς σκοπούς (*έμποροπανήγυρες*) είτε για πολιτιστικούς λόγους. Τα πανηγύρια λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά στη χώρα μας, από όπου προέρχονται κιόλας, και συνοδεύονται κυρίως με γεύμα, δημοτικά τραγούδια και παραδοσιακούς χορούς. Έτσι, λοιπόν, δεν θα μπορούσαν να λείπουν από τις σελίδες ενός περιοδικού που πραγματεύεται τα πολιτιστικά και

λαογραφικά δρώμενα του τόπου μας· ένα περιοδικό το οποίο μας τροφοδοτεί με σημαντικές λεπτομέρειες για τον τρόπο διεξαγωγής τους ανά την επικράτεια.

«Πανηγύρια ἐνΖακύνθῳ»¹

Στο άρθρο αυτό ο Ν.Γ.Πολίτης κάνει εκτενή αναφορά στα πανηγύρια της Ζακύνθου. Τα πανηγύρια πραγματοποιούνται σε εκκλησιαστικό χώρο μετά από κάποιο εορτασμό αγίου· συγκεκριμένα, λαμβάνουν χώρα στον προαύλιο χώρο του ναού. Τα πανηγύρια πραγματοποιούνται πάντα με τη συνοδεία χορού και μουσικής (*ταμπουρλονιάκαρα*, όπως αναφέρει και ο συγγραφέας). Σημαντικό στοιχείο στο εν λόγω άρθρο αποτελεί το γεγονός πως κατά το έτος 1859 ο μητροπολίτης Ζακύνθου Νικόλαος Κοκκίνης απαγόρευσε τα πανηγύρια στο χώρο της εκκλησίας με μουσική και ποτό, γιατί πίστευε πως σκανδάλιζαν τους πιστούς την ώρα του προσκυνήματος και γι' αυτό το λόγο αντικατέστησε τα τυμπανοκρούσματα με την φιλαρμονική ορχήστρα.

«Πανηγύρια ἐνΚυδωνίαις»²

Σε αυτό το σημείο ο συντάκτης του άρθρου προχωρά σε μια καταγραφή των πανηγυριών της Κυδωνίας από την Β.Βασιλειάδου, επιλέγοντας να αναφερθεί σε τρία πανηγύρια της περιοχής της Κυδωνίας· στα *Εννιάμερα*, στου *Αγίου Ιωάννη* και στου *Σταυρού*. Σχολιάζει πως στα Εννιάμερα πραγματοποιείται μια πομπή μέχρι τον χώρο όπου γίνεται το πανηγύρι, κατά την οποία το κοινό κρατά φανάρια στα χέρια. Όπως εύλογα διαπιστώνει εδώ ο Ν.Γ.Πολίτης, τα φανάρια 500 χρόνια πριν ήταν απαραίτητα εξαιτίας της έλλειψης φωτός. Στην πορεία, ωστόσο, διατηρήθηκε η χρήση τους, ενώ παράλληλα ως έθιμο μεταλαμπαδεύτηκε και σε άλλους τόπους, όπως τηΜοσχονησία, το Ανδρομήτιο, την Πέργαμο, αλλά και τη Λέσβο.

«Πανηγυρισμός του Πάσχα ὑπὸ ποιμένων»³

Στο σημείο αυτό ο Ν.Γ. Πολίτης αξιοποιώντας τις παρατηρήσεις του Θ.Δ. Κληρονόμου⁴ αναφέρεται στο πανηγύρι του Πάσχα στα βουνά της Αργολίδος, αλλά και στο θάνατο ενός ποιμένα. Οι αναφορές στο θάνατο του ποιμένα γίνονται με μια ποιητική

¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Μυρσίνη)», σελ.130.

²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Ξενοφάνης)», σελ.132.

³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Λαογραφική ἐπιθεώρησις (Ξενοφάνης)», σελ.167.

⁴«Τὸ μνηματοῦσαῖττα», Ἑλληνική Παράδοσις.

μορφή, ενώ στο τέλος υπογραμμίζεται πως το όνομα του τόπου αυτού προήλθε από τον νεκρό, γι' αυτό και ονομάστηκε *μνήματοῦ Σαῖττα*.

«Οι Ζεῖμπέκ (ἔθιμα τῶν ἀποκριῶν ἐν Σύρῳ)»⁵

Σε αυτό το σημείο ο συγγραφέας του άρθρου Ι. Π. Σιδέρης θεώρησε σκόπιμο να παρουσιάσει έναν πρωτότυπο πανηγυρισμό που προέρχεται από τον εορτασμό της αποκριάς στο νησί της Σύρου. Την δεύτερη Κυριακή της αποκριάς στο νησί της Σύρου, πέρα από τους κλασσικούς μεταμφιεσμένους, υπάρχουν και οι *ζεῖμπέκ*, μια ομάδα μεταμφιεσμένων αποτελούμενη από 20 έως 30 άτομα. Οι *ζεῖμπέκηδες*, υπό τους ήχους της *λατέρνας*, γυρνούν τους δρόμους όλου του νησιού και χορεύουν. Υπάρχουν 2 ή 3 ομάδες και η κάθε μια έχει τον δικό της *καπετάνιο*, ο οποίος ορίζει όλη τη διαδρομή. Την τελευταία Κυριακή, ωστόσο, ο *καπετάνιος* είναι μόνο ένας και όλοι ενώνονται σε μια ομάδα. Ο *καπετάνιος*, πριν την αναχώρησή τους, δίνει *διαταγές* και *συμβουλές* στην ομάδα, ώστε να την κατευθύνει να *χορέψει σωστά* στην *πλατεία*, ενώ ο *χορός* *απαντά*. Όταν *φτάσουν* στην *πλατεία*, *σχηματίζουν* ένα *κύκλο* και μέσα σε αυτόν *τοποθετούνται* όλες οι *νέες* του νησιού μαζί με τον *καπετάνιο*. Πρώτος *χορεύει* ο *καπετάνιος* και ακολουθεί το *πρωτοπαλίκαρα*. Οι *ζεῖμπέκηδες* *αποδίδουν* ένα *χαιρετισμό* ως *ένδειξη σεβασμού* στο *πλήθος* και *ξεκινά* ο *χορός*, όπου *άδονται κομμάτια* και ο *χορός χορεύει*. Τέλος, *χορεύει* και ο *καπετάνιος*.

Στις επόμενες περιόδους που εκδίδεται το περιοδικό, διακρίνουμε μια εξέλιξη αναφορικά με τις πολιτιστικές παραδόσεις του λαού μας, καθώς πλέον τα άρθρα που παρέχονται προς μελέτη δεν περιορίζονται αποκλειστικά στην απεικόνιση των εκάστοτε τοπικών πανηγυριών και εκδηλώσεων, αλλά καταπιάνονται και με την αναπαράσταση τελετουργιών που εν πολλοίς σχετίζονται με τη δεισιδαιμονία και το θρύλο.

Η λέξη *δεισιδαιμονία* διατηρείται ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια και συνοδεύει πολλές πτυχές της ζωής των απλών ανθρώπων. Ανέκαθεν παρόμοιες αντιεπιστημονικές δοξασίες έκαναν την εμφάνισή τους στην καθημερινότητα των απλών ανθρώπων και εξίταραν την περιέργεια και το ενδιαφέρον τους. Ως όρος δεν έχει αναγκαστικά αρνητικό πρόσημο, καθώς πολλές φορές συνδυάζεται με *χαρμόσυνες τελετουργίες* στις οποίες *καταφεύγουν* οι άνθρωποι για να *γιορτάσουν* ένα *ευχάριστο γεγονός* στη *ζωή* τους. Χαρακτηριστικό είναι πως εκείνα τα χρόνια αρκετά συχνά *απέδιδαν θρησκευτικές τιμές* σε

⁵Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Δ', Αθήνα 1913-1914, σελ.559-568.

αγίους μέσω τέτοιων συνηθειών. Και όλα αυτά υπό τη συνοδεία εξαίρετης μουσικής υπόκρουσης και ξέφρενου χορού.

3.2. Δεισιδαιμονία και τελετουργία

«Τὸ ἄσμα τῆς Μπαρμπαρούσας ἐν Μακρυνείᾳ»⁶

Στο δῆμο της Μακρυνείας είχαν ως ἔθιμο να ντύνονται με χειμερινή ενδυμασία, με κάλυμμα στο κεφάλι, ἀλλά και με πυκνά κλαδιά, και κατ' αὐτό τον τρόπο περιφέρονταν στα σπίτια τραγουδώντας το ἐν λόγω ἄσμα.

«Ο κλήδονας στο Καλόχι των Χασίων»⁷

Η Δ. Λουκοπούλου παρουσιάζει κάποια μουσικά κομμάτια που τραγουδοῦν οι κοπέλες πηγαίνοντας στα ἀμπέλια και στο πηγάδι για να γεμίσουν νερό, ἀλλά και τραγούδια που χορεύουν και τραγουδοῦν γύρω ἀπὸ την στάμνα με το νερό.

«Ο κλήδονας στο Σίτοβο των Γρεβενών»⁸

Τα τραγούδια που τραγουδοῦν σε αὐτή την περίσταση ξεκινοῦν δυο ὥρες πριν βγεῖ ο ἥλιος, ἀνήμερα της γιορτῆς του Ριγανά. Μετά ἀπὸ δύο ὥρες πηγαίνουν για νερό και ἀρχίζουν ξανά το τραγούδι. Ἐπειτα, τραγουδοῦν την ὥρα που μαζεύουν τα βότανα.

«Ο κλήδονας στην Αβδέλλα της Πίνδου»⁹

Στο χωριό αὐτό, κατὰ την παραμονή του κλήδονα, μαζεύονται ὅλες οι γυναῖκες σε ἓνα σπίτι, και συγκεκριμένα στο σπίτι της νύφης που παντρεύτηκε πρόσφατα. Εκεί, φτιάχνουν μπουκέτα ἀπὸ λουλούδια και τα τοποθετοῦν σε κιούπια. Κάθε φορά που τοποθετεῖ μια κοπέλα ἓνα μπουκέτο μέσα στο κιούπι οι υπόλοιπες τραγουδοῦν. Ὅταν τελειώσει αὐτή η διαδικασία, θα κλειδωθεί το κιούπι, και τραγουδώντας θα κατευθυνθοῦν στη βρύση. Στη βρύση κάνουν τρία γεμίσματα και τραγουδοῦν τραγούδι για τη βρύση. Μόλις γεμίσει το κιούπι κατευθύνονται πρὸς το σπίτι ὅπου τοποθετοῦν το κιούπι με το νερό στο πάτωμα και χορεύουν και τραγουδοῦν γύρω ἀπὸ αὐτό. Τέλος, κάθε κορίτσι παίρνει το μπουκέτο του ἀπὸ το κιούπι και τραγουδά πρὸς τιμὴν του αγίου.

⁶Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Β', Αθήνα 1910-1911, «Σύμμικτα – Λαογραφικά σημειώματα», σελ.446.

⁷Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. ΣΤ' Δεισιδαίμονες τελεταῖκαῖσιν ἑθελαι», σελ.119-120.

⁸Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. ΣΤ' Δεισιδαίμονες τελεταῖκαῖσιν ἑθελαι», σελ.120-121.

⁹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. ΣΤ' Δεισιδαίμονες τελεταῖκαῖσιν ἑθελαι», σελ.121-122.

Ωστόσο, όπως προκύπτει και από την παραπάνω διήγηση, φαίνεται πως τέτοιου είδους συνήθειες δεν είναι άσχετες με τη θρησκεία, καθώς εντοπίζονται και σε πολλά δρώμενα που λαμβάνουν χώρα σε περιόδους ή καλύτερα σε εορτές που είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την ορθοδοξία.

3.3. Εορτές

«Τι γίνεται τ'Αη Βασιλείου στο Καλόχι»¹⁰

Την ημέρα παραμονής εορτασμού του αγίου, κατά τη νύχτα, όσοι έχουν πρόβατα κατευθύνονται στο μέρος όπου αυτά φυλάσσονται και αρχίζουν να γλεντούν και να τραγουδούν. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στο χωριό. Έπειτα, γυρνούν από τα ζώα και ντύνονται με σαλβάρια, προσωπίδες και κουδούνια. Στην τοπική διάλεκτο αυτοί καλούνται *ρουγκατσάρ*. Ένας από αυτούς ντύνεται με γυναικεία ρούχα και παριστάνει τη νύφη. Με την αμφίεση αυτή γυρνούν σε όλο το χωριό και μαζεύουν λεφτά, αλλά και οτιδήποτε άλλο τους δοθεί. Το πρώτο σπίτι που επισκέπτονται είναι αυτό του παπά. Στα τραγούδια που εκφωνούν, υπάρχουν στίχοι που τραγουδιούνται για τον καθένα ξεχωριστά. Άλλοι στίχοι άδονται για τον παπά, άλλοι για τη νύφη και το γαμπρό, άλλοι για τα δασκαλούλια και το δάσκαλο, άλλοι για τις μισόγριες κλπ.

«Ο κόλεντας στους Γριντάδες των Χασίων»¹¹

Στις 23 Δεκεμβρίου, πριν την παραμονή των Χριστουγέννων, φτιάχνονται κουλουράκια και μαζεύονται κάστανα. Διαμορφώνονται ομάδες παιδιών 10-12 ατόμων και πηγαίνουν από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούν για τη γέννηση του Χριστού. Έπειτα, μπαίνουν στα σπίτια με μαγκούρες στα χέρια και εύχονται «καλή μέρα και καλή χρονιά», ενώ παράλληλα τραγουδούν για τους άντρες του σπιτιού και για τους μεγαλύτερους. Τα τραγούδια διέφεραν ανάλογα με τα πρόσωπα στα οποία αναφέρονταν, όπως για παράδειγμα στους νιόπαντρους, στα μικρά παιδιά, στο δάσκαλο, στον παπά, στα κορίτσια κ.α. Τα παιδιά περνούν από όλα τα σπίτια και λαμβάνουντα ανάλογα κεράσματα. Μάλιστα, τραγουδούν και ξεχωριστό τραγούδι σε όποιο σπίτι δεν ανοίξει την πόρτα, αλλά το τραγούδι τους δε συνοδεύεται από τις ανάλογες ευχές.

«Αϊεορταί του άγιου Αθανασίου»¹²

¹⁰Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. Ζ' Εορταί», σελ. 127-130.

¹¹Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. Ζ' Εορταί», σελ. 130-132.

Το χωριό Δημηνίτσι γιορτάζει τον άγιο Αθανάσιο δύο φορές το χρόνο, κατά τις ημέρες οι οποίες είναι αφιερωμένες στον άγιο (18 Ιανουαρίου και 2 Μαΐου). Μετά τη Θεία Λειτουργία στο εκκλησάκι του αγίου, τα κορίτσια με τις εορταστικές τους στολές κατευθύνονται στον ποταμό Αλιάκμονα και τραγουδούν για το ποτάμι.

«Η Μεγάλη Τεσσαρακοστή στα χριστιανικά χωριά του Βενζίου»¹³

Τα κορίτσια του χωριού κατά το διάστημα από την καθαρά Δευτέρα έως και την Κυριακή του Λαζάρου τραγουδούν τον Λάζαρο. Τα κορίτσια, μόλις εμφανιστεί κάποιος ξένος στο χωριό, πρέπει να κατευθυνθούν στην οικία του και να του τραγουδήσουν. Έπειτα, παρθένο κορίτσι φιλάει το χέρι του ξένου και αυτός κερνά όλες τις κοπέλες νομίσματα.

Στη Ζάκυνθο, την ημέρα του εορτασμού της Παναγίας της Λαουρένταινας πραγματοποιείται λιτανεία με συμμετοχή των κατοίκων του νησιού, και έπειτα ακολουθεί πανηγύρι για τον εορτασμό της.¹⁴

Ολοκληρώνοντας, με αφορμή την πρωταγωνιστική παρουσία και την τεράστια επίδραση του χορού στις παραδόσεις του ελλαδικού χώρου, θα ήταν χρήσιμο το παρόν κεφάλαιο να κλείσει με το άρθρο του Αργυρίου Ν. Ανδρεόπουλου που βρίσκουμε στον 10^ο τόμο του περιοδικού, όπου εξαίρει τον παραδοσιακό μακεδονικό χορό των καπουτζήδων. Ειδικότερα, ο συντάκτης καταγράφει στο εν λόγω άρθρο μια παρτιτούρα του χορού μαζί με τα λόγια, στην οποία κατορθώνει, μάλιστα, να εντυπώσει και τα βήματα του χορού.¹⁵

¹²Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. Ζ' Έορταί», σελ.136.

¹³Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος ΣΤ', Αθήνα 1917-1918, «Σύμμικτα λαογραφικά Μακεδονίας - Κεφ. Ζ' Έορταί», σελ.136-138.

¹⁴Βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Α', Αθήνα 1909, «Λαογραφική επιθεώρησις (Νεολόγος Πατρών) – Λιτανεία και πανήγυρις», σελ.377.

¹⁵Για τη σχετική παρτιτούρα βλ. «ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ» Τόμος Ι', Αθήνα 1929, «Μακεδονικός χορός καπουτζήδων», σελ.501-502.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μια γενική επισκόπηση των δέκα πρώτων τόμων του περιοδικού επιτρέπει το χαρακτηρισμό του ως προσφορότατη πηγή άντλησης στοιχείων για τη διαμόρφωση και την οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας των πρώτων χρόνων του 20^{ου} αιώνα. Η *Λαογραφία* επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην παρουσίαση της κοινωνικής ζωής και της καθημερινότητας των ανθρώπων της εποχής, καθώς εμμένει σε μέγιστο βαθμό στην απεικόνιση των παραδόσεων που λάμβαναν χώρα τόσο στην ύπαιθρο όσο και στα μεγάλα αστικά κέντρα. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα περιοδικό αμιγώς λαογραφικό με εν μέρει ηθογραφικό χαρακτήρα που διασώζει μεγάλο μέρος της πολιτιστικής και πολιτισμικής κληρονομιάς των Ελλήνων, η οποία, μάλιστα, λόγω της επίδρασης του περιοδικού στις επόμενες γενιές θα φθάσει αλώβητη σε εμάς. Χαρακτηριστικό είναι πως πολλά από τα έθιμα που εντοπίζονται στη σημερινή κοινωνία αποτελούν πιστές απομιμήσεις εθίμων εκείνης της εποχής ή παραλλαγές τους.

Η μεγάλη σημασία του περιοδικού έγκειται στο γεγονός της καταγραφής της πλειονότητας αυτών των εθίμων από μελετητές ή λαογράφους της εποχής που φιλοδοξούσαν να μελετήσουν σε βάθος τον πολιτισμό του τόπου. Με λίγα λόγια, είναι ξεκάθαρο πως τα άρθρα του περιοδικού αποτελούν λαογραφικές καταγραφές εθίμων με έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον. Αυτόματα, λοιπόν, αυτή η επιστημονική προσέγγιση που επιχειρείται από τους αρθρογράφους του περιοδικού τοποθετεί όλη την προσοχή των μελετητών στις λαϊκές δοξασίες και στα τοπικά ήθη – έθιμα που εντοπίζονται σε όλη τη χώρα. Μάλιστα, παρατηρούμε πως αρκετοί αρθρογράφοι –ιδίως όσοι πρόσκεινται στις τοποθετήσεις του Ν. Γ. Πολίτη– δεν περιορίζονται σε μια απλή καταγραφή του εθίμου, αλλά προχωρούν και σε μια πιο εμπεριστατωμένη ανάλυσή του. Ιδιαίτερα στη στήλη *Λαογραφική έπιθεώρησης*, στους πρώτους κυρίως τόμους του περιοδικού, παρατηρεί κανείς πως διακεκριμένοι μελετητές της εποχής παραθέτουν σημαντικές καταγραφές εθίμων από όλη την επικράτεια, οι οποίες θέτουν ένα βασικό θεωρητικό πλαίσιο που θα οδηγήσει στο μέλλον στην καταγραφή της ιστορίας του δημοτικού τραγουδιού στη χώρα μας. Επομένως, είναι κατανοητό πως το σύνολο των άρθρων του περιοδικού παραχώρησε τις πρώτες στέρες βάσεις για εδραίωση της δημοτικής ποίησης στην Ελλάδα.

Βέβαια, η προσέγγιση αυτή που παρατηρείται σε όλους σχεδόν τους τόμους του περιοδικού δεν έχει αποκλειστικά ευεργετικές συνέπειες για το χαρακτήρα του ίδιου του περιοδικού. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η *Λαογραφία* αποτελεί ένα επιστημονικό

εγχειρίδιο με παράλληλο έντονο ενδιαφέρον για τη μουσική και χορευτική παράδοση του τόπου. Δηλαδή, η *Λαογραφία* δεν επιδεικνύει ενδιαφέρον μονάχα στην αυστηρή λογοτεχνική καταγραφή των εθίμων, αλλά προσπαθεί να τους προσδώσει και μια μουσικοχορευτική χροιά που θα τα συνοδεύει στο εξής. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται να το πετυχαίνει αυτό, και μάλιστα σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό. Ωστόσο, αν εμβαθύνει κανείς στα ενδότερα του περιοδικού, διαπιστώνει κάλλιστα πως η *Λαογραφία* επικεντρώθηκε κυρίως στη στείρα καταγραφή των εθίμων, δίχως να παρουσιάσει αξιόλογα δείγματα κανόνων μουσικής και χορού. Άρα, διαπιστώνουμε μια αδυναμία του περιοδικού να αποδώσει με ακρίβεια επιμέρους παραμέτρους, οι οποίοι καθίστανται ουσιώδεις για τη συγγραφή του.

Το συμπέρασμα αυτό πηγάζει από τις σελίδες του ίδιου του περιοδικού, στις οποίες οι καταγραφές δημοτικών ασμάτων προσιδιάζουν περισσότερο σε λογοτεχνικά κείμενα και πολύ λιγότερο σε μουσικά ποιήματα με έντονα τα στοιχεία της αρμονίας, του ρυθμού, του τόνου ή της μετρικής. Βέβαια, δεν απουσιάζουν οι περιπτώσεις στις οποίες οι καταγραφές διανθίζονται με ποικίλα μουσικά σχόλια ή με παράθεση κατάλληλων παρτιτούρων, όπου διαφαίνεται ξεκάθαρα η έγνοια για προβολή της μουσικότητας που διέπει τα κείμενα. Σίγουρα, όμως, αυτές οι περιπτώσεις καθίστανται ελάχιστες συγκριτικά με τις εκατοντάδες σελίδες του περιοδικού. Συνεπώς, διαπιστώνουμε πως η *Λαογραφία* άφησε το στίγμα της ιδίως στην καταγραφή του εθιμοτυπικού της χώρας, με αποτέλεσμα να παραλείψει ορισμένες φορές να αναλύσει βασικούς παραμέτρους ενός μουσικού περιοδικού, όπως είναι η απεικόνιση της μουσικής και της χορευτικής παράδοσης. Η τάση αυτή παρατηρείται κυρίως μετά τον 7^ο τόμο, όταν έφυγε από τη ζωή ο ιθύνων νους του περιοδικού Ν. Γ. Πολίτης και άλλαξε άρδην η θεματογραφία του περιοδικού.

Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη προσέγγιση δε μειώνει σε καμία περίπτωση το επιστημονικό κύρος και την αξιοπιστία του περιοδικού. Τα άρθρα του περιοδικού είναι γραμμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να μεταγγίζουν τις αξίες και τα ιδανικά του πολιτισμού στις επόμενες γενιές. Μέγιστη παρακαταθήκη της *Λαογραφίας*, λοιπόν, υπήρξε το γεγονός πως δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για να εμφανιστούν οντότητες πνευματικά αναπτυγμένες με έντονο πατριωτικό φρόνημα και αισθητική καλλιέργεια. Υποθέτουμε πως ορισμένοι αναγνώστες του περιοδικού ήταν εκείνοι οι οποίοι συνέβαλαν ύστερα στη δημιουργία και στη συγγραφή όλων των σπουδαίων έργων που αφορούν την ιστορία του τόπου και του πολιτισμού. Επρόκειτο για ανθρώπους που θα μεσουρανήσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα στα πνευματικά ζητήματα της χώρας, με διευρυσμένους νοητικούς ορίζοντες και με οξυμμένη κριτική σκέψη και ικανότητα. Συνοπτικά, θα έλεγε κανείς πως

η κυριότερη συμβολή της *Λαογραφίας* ήταν η δημιουργία συνεχιστών του πολύ δύσκολου έργου της μετάδοσης του ελληνικού πολιτισμού στις επόμενες γενιές Ελλήνων.

Περνώντας σε ειδικότερες παρατηρήσεις που αφορούν τη θεματογραφία του περιοδικού, θα λέγαμε πως η μελέτη των άρθρων του οδηγεί στο συμπέρασμα πως τα θέματα που πραγματεύεται η *Λαογραφία* χωρίζονται σε ορισμένες ενότητες. Μεταξύ άλλων, ξεχωρίζουμε τις *Μελέτες*, όπου περιλαμβάνονται οι κυρίως μελέτες κάθε τόμου, τα *Σύμμεικτα*, όπου εντάσσονται μικρότερες σε έκταση, αλλά όχι ήσσονος σημασίας μελέτες, τη *Βιβλιογραφία*, ενότητα που πρωτοεμφανίζεται στο τεύχος που εκδίδεται τη διετία 1982-1984 και περιλαμβάνει σχολιασμένες κριτικές αναφορές πάνω σε κάθε δημοσίευμα, τις *Νεκρολογίες Ελλήνων και ξένων λαογράφων και άλλων επιστημόνων*, τα *Χρονικά επιστημονικών εκδηλώσεων της Εταιρείας ή διεθνών και πανελληνίων συνεδρίων* και τις *Βιβλιοπαρουσιάσεις – Βιβλιοκριτικές* ελληνικών και ξένων τόμων και περιοδικών.

Από αυτές, σημαντική πηγή πληροφοριών για την περίοδο που εξετάζουμε αποτελεί η στήλη *Σύμμεικτα*, η οποία υπάρχει και στους 10 υπό μελέτη τόμους. Πρόκειται για στήλη στην οποία εκθέτουν τις καταγραφές τους πολλοί λαογράφοι και μουσικοί της εποχής. Περιλαμβάνει κυρίως μικρά σε έκταση έργα, ιδιαίτερα σημαντικά για την προσέγγιση και κατανόηση του πνευματικού υπόβαθρου της κοινωνίας της εποχής. Μέσα από αυτή τη στήλη, δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να ενημερωθεί για τα τρέχοντα λαογραφικά και μουσικά ζητήματα και να διατυπώσει κρίσεις και ασφαλή συμπεράσματα πάνω σε αυτά τα θέματα. Η πλειονότητα των άρθρων που υποβάλλονται σε αυτή τη στήλη συμβάλλουν καθοριστικά αφενός στην πνευματική καλλιέργεια της κοινωνίας και αφετέρου στην προαγωγή του πολιτισμού, καθώς επιτρέπουν τόσο στα ίδια τα έργα όσο και στους δημιουργούς τους να εδραιωθούν στα πνευματικά πράγματα και κατόπιν να ανελιχθούν.

Επιμέρους σημαντική στήλη στους πρώτους τόμους του περιοδικού αποτελεί και η στήλη εκείνη που αναφέρεται στη «λαογραφική επιθεώρηση» κειμένων. Η στήλη αυτή βρίσκεται υπό την πλήρη εποπτεία του Πολίτη. Η σημασία της συγκεκριμένης στήλης έγκειται στο γεγονός πως προσέφερε στο ευρύ κοινό έναν ανοιχτό χώρο συζήτησης και ανάλυσης των λαογραφικών ζητημάτων, όπου οι αναγνώστες μπορούσαν να συμμετέχουν ενεργά στην κρίση των έργων, παίρνοντας το λόγο και θέτοντας ερωτήματα για τυχόν προβλήματα που προέκυπταν και τους απασχολούσαν. Με αυτό τον τρόπο τους δινόταν η ευκαιρία να οξύνουν την κρίση τους και το πνεύμα τους μέσω ενός βιωματικού τρόπου διαπαιδαγώγησης της ελληνικής μουσικής και λαογραφίας. Παρακολουθούμε, λοιπόν, μια τάση από πλευράς περιοδικού να καταστήσει εύληπτο στον αναγνώστη ένα σύνθετο έργο

με συχνά περίπλοκο χαρακτήρα, σεβόμενο πάντα την ίδια τη δημιουργία του καλλιτέχνη και συμβάλλοντας στην προώθησή της. Το γεγονός αυτό καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικό σε μια περίοδο κοινωνικών ανακατατάξεων και αναταραχών, στην οποία διαβλέπει κανείς τη φιλόδοξη προσπάθεια του περιοδικού να στηρίξει τη δημιουργία μιας ελληνικής τέχνης από ντόπιους δημιουργούς που το έργο τους επιβάλλεται να εκτιμηθεί ανάλογα και να μεταλαμπαδευθεί στις επόμενες γενιές. Η κίνηση αυτή φανερώνει το ενδιαφέρον της *Λαογραφίας* να επενδύσει πάνω στην άποψη του απλού κόσμου, τη διαπαιδαγώγηση του οποίου μεριμνά συνεχώς να ενισχύσει.

Βέβαια, στο περιοδικό υπάρχουν και άλλες σημαντικές στήλες, όπως η στήλη *Ανακοινώσεις – Αγγέλματα*, στην οποία γίνεται λόγος για τις συλλογικές νομοθετικές προσπάθειες που λαμβάνονταν κατά καιρούς ώστε να προωθηθεί η κυκλοφορία του περιοδικού, αλλά και να διαμορφωθεί η ιδιαίτερη σύστασή του με απώτερο σκοπό την επιβίωσή του στο πέρασμα του χρόνου. Γενικότερα, στήλες του περιοδικού όπως αυτές που αναφέρθηκαν διακρίνονταν για την ποικιλομορφία τους στα ευρύτερα θέματα που πραγματεύονταν και στόχο είχαν την ενημέρωση των ανθρώπων για ζητήματα που προέκυπταν από τις ιδιαίτερες πνευματικές ανησυχίες και ερεθίσματά τους.

Ανακεφαλαιώνοντας, η βαθύτερη γνωριμία με το περιοδικό επιβεβαιώνει πλήρως την άποψη πως η *Λαογραφία* υπήρξε ένας από τους κυριότερους θιασώτες του ελληνικού πολυδιάστατου πολιτισμού. Και αυτό διότι υπήρξε ένας προσφορότατος χώρος έκφρασης, δημιουργίας και ανέλιξης ιδιαίτερα μορφωμένων ανθρώπων που φιλοδοξούσαν να παρουσιάσουν στο ευρύ κοινό τις γνώσεις τους και τις ανησυχίες τους πάνω στους ανεξερεύνητους κόσμους της μουσικής και της λαογραφίας. Ο κυριότερος, ωστόσο, στόχος που επιθυμεί να πραγματώσει το περιοδικό δεν είναι να επισημάνει την κρίση των ίδιων των αρθρογράφων για τα τεκταινόμενα της εποχής, αλλά να πυροδοτήσει το ενδιαφέρον των απλών ανθρώπων ώστε να αναλάβουν δράση για την επιβίωση και συνέχιση του πολιτισμού μας τα επόμενα χρόνια. Σε όλο το περιοδικό είναι εμφανές πως η πολύπλευρη προσέγγιση και αντιμετώπιση των θεμάτων από πλευράς συντακτών έδινε την ευκαιρία στους αναγνώστες να προβούν σε μια ολοκληρωμένη αναζήτηση των μυστικών γύρω από τη μουσική και τη λαογραφία που θα χαρακτηρίζεται από προηγμένη αισθητική ικανότητα και πατριωτική ευαισθησία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΒΛΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ Πάνος, *Επιστημονικός ρατσισμός και αγνός πατριωτισμός: η ιδεολογία γύρω από τις συλλογές παραδοσιακών τραγουδιών του Bourgault – Ducoudray και του Άραμη*, Μουσικός Λόγος, 10, 2012.
2. ΒΡΕΛΛΗΣ Αριστοτέλης, *Μουσική λαογραφία*, Ιωάννινα 1993.
3. ΔΙΑΜΑΝΤΑΡΑΣ Αχιλλέας, *Περίπλους Λυκίας*, άρθρο στο περιοδικό *Ξενοφάνης*, 1900.
4. ΕΥΘΥΜΙΟΥ Λάμπρος, *Ο κύκλος τραγουδιών «Της Άρτας το γιοφύρι»*. Θεματικός και συστηματικός κατάλογος. Καταγραφές και παραλλαγές, Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, 2014.
5. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ Σπυρίδων, *Ώσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα 1851.
6. ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ Σπυρίδων, *Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδοῦ*, Αθήνα 1859.
7. ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ Γεώργιος, *Γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν λεξικὸν τῶν χωρίων, κομποπόλεων καὶ πόλεων Χαλδίας*, Θεσσαλονίκη 2004
8. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ Ερατοσθένης, *Δημοτικὸ τραγούδι. Μια διαφορετικὴ προσέγγιση*, Αθήνα 1996.
9. ΚΕΦΑΛΕΑ Κίρκη, *Κραταιά ως θάνατος ἡ αγάπη. Το Ἄσμα Ασμάτων στη Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*, Αθήνα 2015.
10. ΚΟΚΚΩΝΗΣ Γιώργος, *Λαϊκὲς μουσικὲς παραδόσεις. Λόγιες αναγνώσεις λαϊκὲς πραγματώσεις*, Fagottobooks, Αθήνα 2017.
11. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γ. Δ., *Ἡ ελλαδικὴ λαϊκὴ ιδεολογία. Πολιτικοκοινωνικὴ μελέτη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ*, Αθήνα 1979.
12. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Στίλπων, *Αἰῶστορικαὶ ἀρχαῖ τῆς δημῳδου νεοελληνικῆς ποιήσεως*, Αθήνα 1934.
13. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Στίλπων, *Ἡ Γένεσις τοῦ Διστίχου καὶ ἡ Ἀρχὴ τῆς Ἰσομετρίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
14. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Στίλπων, *Ελληνικὴ Λαογραφία. Μέρος Α΄. Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, β' ἐκδ., Αθήνα 1965.
15. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Στίλπων, *Το δημοτικὸ τραγούδι*, Ερμής, Αθήνα 1990.

16. ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δ. Σ., *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, γ' έκδ., Αθήνα 1985.
17. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ Γεράσιμος, *Δίστιχο. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ*, Αθήνα 2013.
18. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ Γεράσιμος, *Μοιρολόγια. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ*, Αθήνα 2013.
19. ΜΕΡΑΚΛΗΣ Μιχάλης, *Λαϊκή Τέχνη Ελληνική Λαογραφία*, Τόμος Γ', Αθήνα 1992.
20. ΜΕΡΛΙΕ Μέλπω, *Η μουσική λαογραφία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1935.
21. ΜΙΡΑΣΓΕΖΗ Μ. Δ., *Εισαγωγή στο δημοτικό τραγούδι, Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι*, Τόμος Γ', Πάτρα 2002.
22. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – ΚΕΡΑΜΕΥΣ Αθανάσιος, *Θεσσαλικά σημειώματα*, άρθρο στο περιοδικό Παρνασσός, 1902.
23. ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ Μ. Μ., *Δημοτικό τραγούδι και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1991.
24. ΠΑΡΙΣΣΗΣ Ιωάννης & Νικήτας, *Μοιρολόγια. ΛΕΞΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ*, Αθήνα 2010.
25. ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗΣ Κώστας, *Μοιρολόγια. Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια*, Αθήνα 1928.
26. Περιοδικό *Λαογραφία – Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, Τόμος Α' - Τόμος Ι', Αθήνα 1909-1929.
27. ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Παροιμίες*, Τόμος Α' - Τόμος Δ', Αθήνα 1899-1902.
28. ΠΟΛΙΤΗΣ Ν. Γ., *Παραδόσεις*, Αθήνα 1904.
29. ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Έκλογα παρὰ τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα 1914.
30. ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Γνωστοί ποιηταὶ δημοτικῶν ἀσμάτων*, Αθήνα 1916.
31. ΡΩΜΑΝΟΥ Καίτη, *Εθνικής Μουσικής Περιήγησις 1901-1912. Ελληνικά μουσικά περιοδικά ως πηγή έρευνας της ιστορίας της νεοελληνικής μουσικής*, Αθήνα, Κουλτούρα 1996, 2 τόμοι.
32. ΣΙΑΜΑΚΗΣ Κωνσταντίνος, *Τα κάλαντα*, άρθρο στην περιοδική έκδοση του Συλλόγου των Τερπνιωτών της Θεσσαλονίκης «Η Τερπνή», αρ. φύλλου 42/2001.

33. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ Ξενοφών, *Κύπρια Λαϊκά Σπουδάσματα*, Κύπρος
1944.